

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Медиса А. Колаковић

**АНТОЛОГИЈЕ И ИЗБОРИ НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ ЗА
ШКОЛСКУ УПОТРЕБУ У СРБИЈИ ОД 1914. ДО 1945. ГОДИНЕ:
КЊИЖЕВНО-КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТ**

докторска дисертација

Београд, 2015

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Medisa A. Kolaković

**ANTHOLOGIES AND SELECTIONS OF FOLK LITERATURE FOR
SCHOOL USE IN SERBIA FROM 1914 TO 1945: LITERARY AND
CULTURAL ASPECT**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2015

Ментор:

Проф. др Јован Делић, редовни професор, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

АНТОЛОГИЈЕ И ИЗБОРИ НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ ЗА ШКОЛСКУ УПОТРЕБУ У СРБИЈИ ОД 1914. ДО 1945. ГОДИНЕ: КЊИЖЕВНО-КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТ

Резиме

Предмет истраживања овог рада проистекао је из потребе за установљавањем позиције народне књижевности у школском контексту, односно, проучавања књижевних и културолошких аспеката антологија и избора народне књижевности сачињених за школску употребу у основним и средњим школама у Србији од 1914. године до краја Другог светског рата 1945. године. Корпус истраживања чиниле су фолклорне антологије, избори и читанке за српске и југословенске школе, коришћене на територији Србије. Критеријуми за избор грађе тичали су се њене репрезентативности у оквирима школске и широке јавне употребе, те начина како је она испуњавала разне функције културе (комуникативну, инструменталну, традиционалну, аксиолошку, нормативну). Кад је реч о антологијама и изборима народне књижевности за школску употребу, разматрали смо контекстуализацију и културолошки оквир одабраних типичних примера. Кад је реч о читанкама, предност је била дата онима чији су аутори били и приређивачи антологија, онима у којима је народна књижевност у већој мери заступљена, као и онима чији су аутори значајни књижевни и културни прегаоци. Читанке су посматране као уџбеници који својом специфичном концепцијом и наменом условљавају и презентују одређени избор народне књижевности. Управо тај *избор* био је предмет нашег интересовања. Антологије народне књижевности које смо издвојили (аутори: Војислав М. Јовановић, Јаша М. Продановић, Младен Лесковац, В. Витезица, В. Чајкановић) биле су утицајне и широко заступљене у свом периоду, али и после њега. Ипак, мимо текућих приказа, оне нису биле предмет озбиљне потоње анализе ни са становишта концепције, ни са становишта естетских критеријума на којима почивају, па тако, ни као огледало рецепције народне књижевности у првој половини 20. века. Крећући се између књижевно-естетског и просветно-педагошког, антологије и избори креирали су књижевни укус и имале су нормативну улогу у стварању естетског фолклорног канона.

Као публикације комплементарне читанкама, антологије и избори омогућавају да се заокружи увид у рецепцију народне књижевности и у односе које она успоставља са књижевним стваралаштвом овог периода, а у исто време да јасније прикаже хијерархију фолклорних жанрова и текстова у социо-културној перспективи. С обзиром на историјске, социјалне и културне промене које настају у периоду од 1914. до 1945, долази до изразитих промена у броју, садржини и дистрибуцији избора и читанки, па тиме и до промена у презентацији и рецепцији народне књижевности за школску употребу. Грађа је сагледавана са становишта књижевне историје и рецепције књижевности, али и са становишта културне и друштвене историје у датом временском периоду. Важан културолошки аспект јесте и педагошко-васпитна функционализација избора народне књижевности, спроведена у разматраним делима, као и њен однос са актуелним друштвено-историјским и културним кретањима и струкурама. Приметно је да се релативно јасно формирају опозиције које функционишу истовремено. Најупечатљивије су елитно – популарно; учено – народно и академско – просветно. Гледано у целини, утисак који се стиче прегледом одабраних читанки и антологија, ишао би у прилог тврдњи да је народна књижевност знатно заступљена у школској пракси посматраног интервала. У зависности од приређивача и намене (да ли је за средње, стручне школе или гимназије), варирали су бројност примера и жанровска разноврсност (у читанкама је тај број далеко мањи од антологија), разноликост извора одабраних текстова, корекција и адаптација текстова народне књижевности... Све ово доприноси да се избор по дидактичким мерилима разликује од избора по књижевно-уметничким критеријумима. Најбоље антологије, избори и читанке овог периода до данас су задржале вредност и могу послужити као драгоцен подстицај за промишљање о функцији народне књижевности у савременој школи, али, и, општије узев, о месту народне књижевности у културном и књижевном систему новог доба. У целини разматране грађе мање-више неразрешена остала су питања која се и данас постављају пред изучаваоце народне књижевности: аутентичност дела и статус дела на међи усменог и писаног, питање жанрова и жанровског синкретизма, питање вредносног система на коме почивају ова дела и његовог (не)подударња са вредносним системом савремености. Управо због тога, недовољно вредноване и донекле занемарене школске антологије, избори и читанке показале су се као културно огледало властитог доба, али и као подстицај за савремена проучавања.

Кључне речи: народна књижевност, антологије, читанке, школска употреба, избори.

Научна област: Наука о књижевности

Ужа научна област: Народна књижевност, српска књижевност 20. века

УДК: 821.163.41.09:398

УДК: 821.163.41.09"19"

ANTHOLOGIES AND SELECTIONS OF FOLK LITERATURE FOR SCHOOL USE IN SERBIA FROM 1914 TO 1945: LITERARY AND CULTURAL ASPECT

Summary

The topic of the research presented in this thesis has originated in the need to establish the position of folk literature in the educational context, i.e. to study literary and cultural aspects of anthologies and selections of folk literature compiled for school use in primary and secondary schools in Serbia from 1914 until the end of World War II in 1945. The material analyzed in the research comprises folklore anthologies, selections and readers for Serbian and Yugoslav schools approved by the Main Educational Council which were used in the territory of Serbia. The criteria in the selection of the material were based on its representativity within the educational and wider public use as well as on the way it fulfilled various functions of culture (communicative, instrumental, traditional, axiological, normative). In case of anthologies and selections of folk literature for school use, we considered contextualization and the cultural frame of selected typical examples. In case of readers we favoured the ones whose authors also prepared anthologies, the ones where folk literature had a greater share, as well as the ones whose authors were important literary and cultural workers. The readers were analyzed as textbooks whose particular concept and purpose condition and present a certain selection of folk literature. This very *selection* was the topic of our interest. The anthologies of folk literature which we singled out (authors: Vojislav M. Jovanović, Jaša M. Prodanović, Mladen Leskovac, V. Vitezica, V. Čajkanović) were influential and widely distributed in that period as well as later. Yet, apart from reviews at the time of their publication, they have never been the subject of a subsequent serious analysis neither from the viewpoint of concept nor from the viewpoint of aesthetic criteria they relied on, not even as a mirror of the reception of folk literature in the first half of the 20th century. Moving between the literary-aesthetic and educational-pedagogical, anthologies and selections created literary taste and played a normative role in the creation of the aesthetic folklore canon. As publications complementary to readers, anthologies and selections allow a rounded view of the reception of folk literature and relations it establishes with the literary opus of this period. At the same time they present more clearly the hierarchy of folklore genres and texts in a socio-cultural perspective. Considering historical, social and cultural changes which occur in the period between 1914 and 1945, there are major changes in the

number, content and distribution of selections and readers and, thus, changes in the presentation and reception of folk literature for school use. The material was analyzed from the viewpoint of literary history and reception of literature as well as from the viewpoint of cultural and social history in the given period. An important cultural aspect is the pedagogical and educational functionalization of the selection of folk literature undertaken in the analyzed pieces as well as its relationship with the current socio-historical and cultural events and structures. It is noticeable that oppositions which function simultaneously are clearly formed. The most distinctive ones are elite – popular; learned – folk and academic – educational. Overall, the impression gained through the review of selected readers and anthologies would support the claim that folk literature is significantly more present in the educational practice in the observed time frame. Depending on the editor and purpose (whether it was meant for high schools, vocational schools or comprehensive schools) the number of examples and diversity of genre vary (readers are much less diversified than anthologies) as do the sources of selected texts, corrections and adaptations of texts of folk literature... All of this contributes to the fact that the selection according to didactic criteria is different from the selection according to literary-artistic criteria. The best anthologies, selections and readers of this period have retained their value until today and can serve as a precious incentive for analyses concerning the function of folk literature in the contemporary school and, generally, the place of folk literature in the cultural and literary system of the new age. In the entirety of the analyzed material what remained more or less unresolved were the questions which are even today posed to scholars studying folk literature: the authenticity of a piece and the status of a piece on the boundary between the oral and the written, the question of genres and genre syncretism, the question of the value system these pieces rest on and their (lack of) correspondence with the contemporary value system. That is precisely why school anthologies, selections and readers, not valued enough and partly neglected, were proven to be a cultural mirror of their own time and a motivation for contemporary research.

Key words: folk literature, anthologies, readers, school use, selections.

Scientific area: Literary science

Scientific field: Folk literature, Serbian literature in the 20th century

UDC: 821.163.41.09:398

UDC: 821.163.41.09"19"

САДРЖАЈ

САДРЖАЈ	9
УВОД.....	12
<i>ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА</i>	12
<i>ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА</i>	16
<i>ОДНОС ПРЕМА НАРОДНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ У ОКВИРУ ШКОЛСКЕ ПРАКСЕ</i>	19
<i>НОВА ДРЖАВА – НОВА ШКОЛА</i>	28
АНТОЛОГИЈЕ И ИЗБОРИ НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ НАМЕЊЕНЕ ШКОЛСКОЈ УПОТРЕБИ	31
<i>АНТОЛОГИЈЕ НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ НАМЕЊЕНЕ ШКОЛСКОЈ УПОТРЕБИ</i> 32	
<i>ВОЈИСЛАВ М. ЈОВАНОВИЋ – АНТОЛОГИЧАР НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ</i>	36
<i>Српске народне песме: антологија</i>	36
<i>Српске народне приповетке: антологија</i>	42
<i>АНТОЛОГИЈЕ НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ НАМЕЊЕНЕ ШКОЛСКОЈ УПОТРЕБИ У РЕДАКЦИЈИ ЈАШЕ М. ПРОДАНОВИЋА</i>	53
<i>Женске народне песме: антологија</i>	57
<i>Антологија народне поезије</i>	70
<i>Антологија народних приповедака и осталих прозних народних умотворина</i>	73
<i>ВЕСЕЛИН ЧАЈКАНОВИЋ</i>	78
<i>Петнаест српских народних песама</i>	78
<i>ВИНКО ВИТЕЗИЦА КАО АНТОЛОГИЧАР</i>	81
<i>Антологија народне поезије</i>	81

АНТОЛОГИЈА МЛАДЕНА ЛЕСКОВЦА.....	86
<i>Наше народне приповетке: антологија</i>	86
ДАРИНКА А. СТОЈАНОВИЋ.....	91
<i>Антологија народног песништва: са прегледом народног песништва</i>	91
ЧИТАНКЕ КАО ИЗБОРИ НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ.....	100
ПЕРИОД ОД 1914. ДО 1918. ГОДИНЕ.....	101
<i>Српска читанка за трећи разред народне основне школе: одобрио српски народни црквено-школски савет</i>	101
СРПСКА ЧИТАНКА: ЗА ПОЧЕТНИКЕ. [ПРИРЕДИО ВЕСЕЛИН ЧАЈКАНОВИЋ]....	104
JUGOSLOVENSKA ČITANKA: ZA NIŽE I VIŠE RAZREDE JUGOSLOVENSКИН PUČКИН ŠKOLA MARCELA KOLINA.	107
НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА ЗА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ ЈАШЕ М. ПРОДАНОВИЋА.....	110
НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТИ У ЧИТАНКАМА У ИЗБОРУ МИЛАНА ШЕВИЋА.....	120
ДРАГУТИН КОСТИЋ.....	128
<i>Čitanka srpskog ili hrvatskog jezika i književnosti: za prvi razred srednjih škola</i>	128
МИЛИВОЈ ПАВЛОВИЋ КАО ПРИРЕЂИВАЧ ЧИТАНАКИ И ЊЕГОВ ИЗБОР НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ.....	135
НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА МИХАИЛА. М. СТАНОЈЕВИЋА И ЖИВКА Н. СТЕФАНОВИЋА.....	143
<i>Читанке за I (II, III, IV) разред основних школа</i>	146
КРЕШИМИР ГЕОРГИЈЕВИЋ, МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ, БРАНКО МАГАРАШЕВИЋ..	154
<i>Српскохрватске читанке за I (II, III, IV) разред средњих и њима сличних школа</i>	154
ЧИТАНКЕ У РЕДАКЦИЈИ ЗОРЕ В. ВУЛОВИЋ.....	159
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	164

ИЗАБРАНА ГРАЂА.....	173
ЛИТЕРАТУРА.....	181
ПРИЛОЗИ	192
<i>ПРИЛОГ БР. 1 ИЛУСТРАЦИЈЕ ЧИТАНКИ ИЗМЕЂУ ДВА РАТА</i>	193
<i>ПРИЛОГ БР. 2 КЊИЖЕВНО ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА У ЧИТАНКАМА ИЗМЕЂУ ДВА РАТА: 1918–1945</i>	198
<i>ПРИЛОГ БР. 3 НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА ЈАШЕ М. ПРОДАНОВИЋА</i>	207
<i>ПРИЛОГ БР. 4 НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА МИЛАНА ШЕВИЋА</i>	214
<i>ПРИЛОГ БР. 5 НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА МИЛИВОЈА ПАВЛОВИЋА</i>	222
<i>ПРИЛОГ БР. 6 НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА МИХ. М. СТАНОЈЕВИЋА И ЖИВ. Н. СТЕФАНОВИЋА</i>	230
<i>ПРИЛОГ БР. 7 НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА КРЕШИМИРА ГЕОРГИЈЕВИЋА, МЛАДЕНА ЛЕСКОВЦА И БРАНКА МАГАРАШЕВИЋА</i>	239
<i>ПРИЛОГ БР. 8 НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА ЗОРЕ ВУЛОВИЋ</i>	245
<i>ПРИЛОГ БР. 9 ФРЕКВЕНЦИЈА ПОЈЕДИНИХ ЕПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА У ЧИТАНКАМА ЗА СРПСКЕ ОСНОВНЕ И СРЕДЊЕ ШКОЛЕ ОД 1800–1914</i>	254
<i>ПРИЛОГ БР. 10 ФРЕКВЕНЦИЈА ПОЈЕДИНИХ ЕПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА У ЧИТАНКАМА ЗА СРПСКЕ ОСНОВНЕ И СРЕДЊЕ ШКОЛЕ ОД 1914–1945</i>	257
БИОГРАФИЈА АУТОРА.....	262
ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ, ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРКОГ РАДА, ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ.....	263

УВОД

ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања на коме је заснован овај рад проистекао је из потребе за установљавањем позиције народне књижевности у школском контексту, односно, проучавања књижевних и културолошких аспеката антологија и избора народне књижевности сачињених за школску употребу у основним и средњим школама у Србији од 1914. године до краја Другог светског рата 1945. године.

Књижевни аспект проучавања обухвата књижевноисторијски и естетско-поетички контекст фолклорних дела у корпусу, док се културолошки аспект односи на њихов социо-културни контекст и културну функционалност. Корпус истраживања, дакле, чине фолклорне антологије, избори и читанке за српске и југословенске школе, коришћени на територији Србије. Критеријуми за избор грађе тичу се њене репрезентативности у оквирима школске и широке јавне употребе, те начина како је она испуњавала разне функције културе (комуникативну, инструменталну, традиционалну, аксиолошку, нормативну). Кад је реч о антологијама и изборима народне књижевности за широку и школску употребу, разматраће се контекстуализација и културолошки оквири одабраних типичних примера. Кад је реч о читанкама, предност је била дата онима чији су аутори били и приређивачи антологија, онима у којима је народна књижевност у већој мери заступљена, као и онима чији су аутори значајни књижевни и културни прегаоци. Потребно је напоменути да су читанке посматране као уџбеници који својом специфичном концепцијом и наменом условљавају и презентују одређени избор народне књижевности. Управо тај *избор* био је предмет нашег интересовања.

У раду полазимо од претпоставке да су концепције укључивања дела народне књижевности у антологије, изборе и читанке биле условљене укрштањем унутрашњих, поетичко-естетских разлога са спољашњим историјским, друштвеним и културним околностима. Ово истраживање показује како се у времену пуног процвата модерних књижевних, друштвених и културних кретања (модерна, експресионизам, авангарда, надреализам) артикулише, доживљава и презентује народна књижевност у оквиру корпуса који смо одабрали.

Антологије народне књижевности које смо издвојили (аутори: Војислав М. Јовановић, Јаша М. Продановић, Младен Лесковац, В. Витезица, В. Чајкановић) биле су утицајне и широко заступљене у свом периоду, али и после њега. Ипак, мимо текућих приказа, оне нису биле предмет озбиљне потоње анализе ни са становишта концепције, ни са становишта естетских критеријума на којима почивају, па тако, ни као огледало рецепције народне књижевности у првој половини 20. века. Антологије и избори (хрестоматије, декламатори, тематски избори и сл.) имали су, сем тога, различите намене и циљне групе, и на различите начине су испуњавали актуелне културне потребе школске и шире јавности. Крећући се између књижевно-естетског и просветно-педагошког, антологије и избори креирали су књижевни укус и имали нормативну улогу у стварању естетског фолклорног канона. Као публикације комплементарне читанкама, антологије и избори омогућавају да се заокружи увид у рецепцију народне књижевности и у односе које она успоставља са књижевним стваралаштвом овог периода, а у исто време да се јасније прикаже хијерархија фолклорних жанрова и текстова у социо-културној перспективи.

Грађа се сагледава са становишта књижевне историје и рецепције књижевности, али и са становишта културне и друштвене историје у датом временском периоду. Једно раније спроведено истраживање (магистарски рад *Облици народне књижевности у читанкама за српске основне и средње школе од 1800. до 1914. године*) показало је да се читанке у највећој мери формирају као репрезентативни избори са становишта естетских домета, али и са становишта васпитно-сазнајне функционалности.

Избор фолклорних дела у читанкама одређен је тежњама да се осавремене педагошка методологија и наставни програми, али он истовремено и кореспондира с културним и друштвеним струјањима. Управо ови резултати омогућавају да се пореде истраживања различитих временских периода (1800–1914, односно 1914–1945), да се сада корпус прошири и прилагоди, а фокус специјализује. Услед тога, антологије, читанке и избори народне књижевности сагледавају се као посредници између културних група и слојева, као важан хомогенизујући фактор у хијерархизацији културе, на релацијама појмова какви су: високо (елитно) – ниско (популарно), учено – народно, академско (научно) – просветно (школско).

Значајна сведочанства о употреби и развоју читанки чине и закони, наставни планови и програми. Педагошко-васпитни аспект читанки је досад довољно изучен, али су занемарени њихови књижевно-естетски и културолошки аспекти, испитивање књижевних садржаја који у читанке улазе и преко њих се посредују. Изван систематског истраживања остала су питања концепције и избора облика народне књижевности у читанкама, антологијама и изборима у склопу употребе у школи, па и питања контекстуализације и социо-културних функција.

С обзиром на историјске, социјалне и културне промене које настају у периоду од 1914. до 1945, долази до изразитих промена у броју, садржини и дистрибуцији избора и читанки, па тиме и до промена у презентацији и рецепцији народне књижевности за школску употребу. Овим читанкама се досад, са поменутог аспекта, нико није систематски бавио, иако се ту отвара драгоцен простор за сагледавање културно-историјске условљености и рецепције ове књижевности, за испитивање формирања укуса и етоса времена, као и простор за изучавање представе о месту народне књижевности и народне културе у оквиру шире културне традиције.

Важан културолошки аспект јесте и педагошко-васпитна функционализација ових избора, спроведена у разматраним делима, као и њен однос са актуелним друштвено-историјским и културним кретањима и струкурама.

Поред основног корупса грађе, антологија, избора и читанки (наведених у Прилозима на крају текста), користили смо и обимну књижевноисторијску, поетичку, културолошку и методолошку литературу.

ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Циљеви нашег истраживања били су да се утврде жанровске доминанте и фреквентност (учесталост присуства) фолклорних дела у антологијским изборима и читанкама. Посматрала се сразмера поетских и прозних жанрова, те дужих и кратких фолклорних облика. Испитивали смо и однос текста и контекста, и то двоструко: текст у односу на фолклорно-извођачки контекст, и текст у односу на методолошку апаратуру. Ово испитивање пратили смо и на синхронијском и на дијахронијском плану (мења ли се заступљеност појединих жанрова током времена и како).

Током истраживања посматрали смо и комплементарност појединих жанрова и дела у антологијама и читанкама истих аутора (приређивача) јер нам она показује промене књижевног укуса условљене протоком времена, као и полифункционалност појединих фолклорних текстова. Затим, истражили смо однос «академског» и «педагошког» фолклорог корпуса (питање канонских, регионалних и теренских извора).

У периоду од 1914. до 1945, којим смо се бавили, долази до изузетно важних историјских, социјалних и културних промена. Краљевину Србију смењује Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, затим Краљевина Југославија, одиграва се Први и почиње Други светски рат. До битних промена долази и у књижевно-културној историји: смењују се књижевни покрети а, самим тим, и однос према књижевним вредностима из ког произлази и ново виђење канона националне књижевности. Као последица свих ових дешавања, измене школског система биле су неминовност. Школски систем доживеће промене на свим нивоима образовања, а као његов саставни део, измене ће претрпети и читанке и антологије намењене за школску употребу.

Циљ истраживања било је и установљавање односа педагошко-методичког и естетског у ширем културном контексту, па смо у склопу тога разматрали и проблем полифункционалности текстова. Требало је утврдити да ли се за читанке и антологије бирају садржаји који имају изразитији морално-васпитни или национални карактер или

пак они који се сматрају примеренијима дечјем узрасту. Такође, разматрали смо концепције појединих фолклорних жанрова и текстова и мотивације за њихов избор. Испитивали смо и однос естетске димензије текста и педагошких циљева који се његовим укључивањем у избор намењен школи желе постићи. Најзад, размотрили смо да ли се дела народне књижевности користе нормативно, како би илустровала одређене ставове и вредности (нпр. колико изграђују естетске, моралне, когнитивне, социјалне, националне вредности и осећања).

У оквиру процеса прилагођавања и адаптације фолклорних текстова испитали смо језичко-текстолошки аспект (да ли се, и колико интервенише у језику и садржини дела), упоредо са идејно-културним аспектом (значењем и последицама модификација и адаптација). У неким антологијама (нпр. Јаше М. Продановића) могло се, тако, показати како се и у овом периоду текстови народне књижевности мењају како би се обезбедила њихова примереност васпитним и моралним ставовима заједнице¹, док су друге (нпр. антологије и избори Војислава М. Јовановића) имале нормативну и аксиолошку функцију, и биле су усмерене, између осталог, на утврђивање корпуса «праве» народне књижевности, односно на раздвајање «аутентичних» бележења од евентуалних мистификација.

Један део овог истраживања, условљен природом и избором грађе, пружиће посебан увид у књижевно-културну делатност низа значајних аутора, као што су: Јаша М. Продановић, Миливој Павловић, Војислав М. Јовановић, Младен Лесковац, Милан Шевић, Михаило М. Станојевић, Живојин Н. Стефановић, али и многих других књижевних и културних прегалаца и педагога.

Прва фаза нашег истраживања обухватала је издвајање репрезентативног узорка антологија народне књижевности, док смо у другој фази анализирали читанке и изборе. Ова издвајања вршили смо хронолошки, на основу заступљености народне књижевности, значају аутора и према распрострањености и дужини употребе. Наравно,

¹ То је било релативно распрострањена пракса у 19. веку. Види: Колаковић, Медиса, *Народна књижевност у књизи за народ: облици народне књижевности у читанкама за српске основне и средње школе од 1800. до 1914. године*, Нови Сад: Змајеве дечје игре, 2008.

ова груба периодизација морала се прилагодити и ауторској продуктивности. Потом смо спроводили ексцерпирање грађе, жанровску систематизацију дела и утврђивање критеријума и мотива за избор.

Трећа фаза била је трагање за општим тенденцијама које се опажају у целини узорка које смо покушали и да протумачимо.

Четврта фаза рада подразумевала је синтезу истраживања, а у њој смо, уз остало, упоредили читанке из разматраног периода с онима које су од 1800. до 1914. коришћене у српским школама (с обзиром на заступљеност народне књижевности у њима) те покушали да што тачније дефинишемо положај и улогу народне књижевности у културном, политичком и образовном конексту.

Методe које смо примењивали у нашем истраживању биле су следеће: компаративна, генолошка (жанровска анализа), књижевно-историјска, критичка, културно-историјска, интертекстуална.

У прилозима раду дали смо целовиту библиографију читанки, као и библиографију корпуса народне књижевности за антологије, репрезентативне читанке и изборе.

ОДНОС ПРЕМА НАРОДНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ У ОКВИРУ ШКОЛСКЕ ПРАКСЕ

Пре разматрања статуса народне књижевности у школским програмима прве половине 20. века, потребно је осврнути се на књижевноисторијски аспект овог питања.

Претеча свих антологија за школску употребу била је, заправо, читанка Јована Суботића – «Цветникъ србске словесности: читанка за више гимназије у Аустрији» објављена 1853. године у Бечу, у коју Суботић уврштава 24 народне песме (лирске и епске)² из збирки Вука Стефановића Караџића. Оваквим избором показује се Суботићев лични афинитет према народној поезији, али се поред естетско-вредносних наглашавају и васпитно-педагошка мерила.

Суботић је, рецимо, изоставио прозне и краће говорне облике, што би се могло тумачити као особено фаворизовање поезије,³ поступак својствен романтичарима, али и чињеницом да се ова читанка употребљавала више као приручник него као уџбеник, па, као таква, није «покривала» целу област.

Ђорђе Магарашевић у студији посвећеној Суботићевом раду на школској књизи, замера овом приручнику следеће: «Суботић је веома добро познавао свеколику Вукову радњу и значај њезин за народни језик и нашу књижевност, па опет није о том

² То су следеће песме: «Кад се испроси девојка» (СНП I, 5); «Девојци и момку на прстену» (СНП I, 7); «Младожењи» (СНП I, 23); «Кад већ полазе сватови» (СНП I, 56); «Кад путују с девојком» (СНП I, 64); «Вила зида град» (СНП I, 226); «Особити орач» (СНП I, 236); «Преља и кујунџија» (СНП I, 242); «Риба и девојка» (СНП I, 285); «Највећа је жалост за братом» (СНП I, 304); «Хвала Едемова» (СНП I, 349); «Јелен и Вила» (СНП I, 370); «Девер и снаха» (СНП I, 423); «Краљ и бан код кола» (СНП I, 469); «Несрећна девојка» (СНП I, 609); «Три птичице» (СНП I, 680); «Аласима» (СНП I, 697); «Браћа и сестре» (СНП II, 9); «Ко крсно име слави онога и помаже» (СНП II, 21); «Урош и Мрњавчевићи» (СНП II, 34); «Вечера кнежева» (СНП II, 50/III); «Деоба Јакшића» (СНП II, 98); «Бој на Лозници» (СНП IV, 33).

³ «Под непосредним утицајем стране лирике, романтичарски песник све више извлачи из фолклора универзалне лирске вредности.» (подвукла М. К.). М. Поповић, *Романтизам*, [књ.] 2, Нолит: Београд 1975, стр. 31. Више погледати: Колаковић, Медиса, *Народна књижевност у књизи за народ: облици народне књижевности у читанкама за српске основне и средње школе од 1800. до 1914. године*, Нови Сад: Змајеве деце игре, 2008, стр. 23–27.

ништа споменуо ни у уводу ни у белешкама».⁴ Магарашевићева примедба је само делимично прихватљива. Иако Суботић одиста у свом *Цветнику* Вука помиње не инсистирајући на његовим заслугама, није реч о одсуству свести о заслугама које је Карацић имао за српску књижевност и културу. сам Суботић је у студији *Неке черте из повѣстнице сербског књижества*⁵, која је објављена 1847. године, истицао високу вредност – уметничку и националну – народног песништва, а Вукову борбу истицао, као и буђење српског народног духа.⁶ Узмемо ли у обзир и чињеницу да је он у јеку Вукових сукоба са Матичарима као уредник *Летописа* писао о Вуку као Доситејевом наследнику, који је «утврдио» српски језик као књижевни и открио га «као непознату земљу»⁷, можемо закључити да Суботићев однос према Вуку није био негативан, али мора се уважити и чињеница да у време објављивања Суботићевог *Цветника* Вуково допринос српској култури није био у пуној мери валоризован⁸, сем тога, ово би могао бити и израз романтичарског односа према народној књижевности као производу и изразу народног духа, чиме се релативизује допринос појединца.

Суботићев *Цветник* је прва антологија код Срба, па и код Хрвата⁹, али и прва читанка, и у Србији и у Аустро-Угарској, која доноси народну књижевност у овом обиму. Оваквим избором рефлектују се и неке опште одлике које карактеришу однос српских романтичара према народној књижевности, али и индивидуални укуси и таленат приређивача¹⁰ и његове васпитно-педагошке интенције. Дакле, средином 19. века народна књижевност је заузела своје место у српским школама и то управо преко

⁴ Ђ. Магарашевић, *Рад Дра. Јована Суботића на школској књизи*. У: *Рад Југославенске академије знаности и умјетности: разред филологијско-хисторијски и философијско-јуримички*, књ. 148, 57, Загреб, 1902, стр. 221.

⁵ Суботић, Јован (1847). «Неке черте из повѣстнице сербског књижества». *Сербский летопись*. Год. 21, част 1 (1847), стр. 91-108.

⁶ М. Поповић, «Јован Суботић 1817–1886». *Романтизам [књ.] 2*, Београд: Нолит, 1975, стр. 144.

⁷ М. Поповић, «Вук Стефановић Карацић 1787–1864». *Романтизам [књ.] 1*, Београд: Нолит, 1975, стр. 69.

⁸ Насупрот томе, у часу када Магарашевић пише свој текст, и Вук и његово дело постали су у пуној мери део канона националне књижевности.

⁹ Миодраг Поповић истиче да је *Цветник* део оних значајних новина којима је Суботић задужио српску науку о књижевности (М. Поповић, «Јован Суботић 1817–1886». *Романтизам [књ.] 2*, стр. 143).

¹⁰ «Већ четрдесетих година 19. века Суботићева епска остварења сведоче о новим народњачко романтичарским тенденцијама у српској књижевности...» М. Поповић, *Романтизам*, [књ.] 2, стр. 141.

епике, као сегмента који је највише одговарао духу епохе, али и Суботићевом индивидуалном таленту.

Овде морамо свакако поменути и Стојана Новаковића, који је приређивањем читанки, а свакако и својом *Историјом српске књижевности: преглед угађан за школску потребу* (1867), потврдио неопходност изучавања народне књижевности током школовања ученика. У већ поменутој *Историји*, Новаковић објашњава зашто је народна књижевност постављена одмах иза сегмента о језику (услед поштовања наставног плана), наглашавајући да је народној књижевности (односно, народним песмама) место «[...] одмах у почетку, пре почетка сваке књижевности...»¹¹, како би се на тај начин истакао њен огроман утицај на развој наше потоње књижевности. Поред лепоте језика, значаја за развитак и напредак писане књижевности, морала и историје која у њима почива, Новаковић истиче још један битан аспект народне књижевности у школској пракси – то је њена улога пштем и националном васпитању.¹² Новаковићево поимање и презентовање традиције било је од вишеструког значаја јер је, између осталог, по речима Симе Ћирковића, «[...] помогао да се традиција схвати као део историјске свести, да се у многим случајевима открије занимљив посмртни живот и утицај средњовековних личности, допринео је да се традиција непосредније веже са средином у којој је настала и била чувана [...]»¹³

Када говоримо о проучавању народне књижевности, још једна књига је свакако незаобилазна – студија Томе Маретића *Наша народна епика*, објављена 1909. године.¹⁴ Иако хронолошки не улази у наш предмет истраживања, ова студија, посредно, има великог утицаја на формирање критичких ставова, јер су (иако изнете пре једног века) многе њене тврдње и данас применљиве.¹⁵ Маретић је, кроз своје истраживање,

¹¹ С. Новаковић, «Историја српске књижевности: преглед угађан за школску потребу», Београд: Државна штампарија, 1867, стр. IV.

¹² Види: Колаковић, Медиса, *Народна књижевност у књизи за народ*, стр. 48–52.

¹³ С. Ћирковић, *Предговор. Традиције и историја традиција у делу Стојана Новаковића*. У: С. Новаковић, *Историја и традиција*, Београд: СКЗ, 1982, стр. XX.

¹⁴ За ову прилику користили смо: Марећ, Томо, *Наша народна епика. Napomene i predgovor* Vladan Nedić, Beograd: Nolit, 1966.

¹⁵ Више у студији Љилане Пешикан-Љуштановић: *Рад Томе Маретића на изучавању усмене књижевности*. У: *Станаја село запали: огледи о усменој књижевности*, Нови Сад: ДОО Дневник – Новине и часописи, 2007, стр. 261–274.

посветио пажњу и раздвајању праве народне поезије од «умјетне» (како је назива Маретић), односно «лажне» поезије (како је, нешто касније, назива Војислав Јовановић Марамбо).

Сем тога како Маретић напомиње да не жели да се бави проучавањем народне поезије «с естетске стране», он, како истиче Љиљана Пешикан-Љуштановић, «има јасну свест о вредности ове поезије и истанчан критичко-естетски суд. О овоме сведочи и чињеница да Маретић знатан део скупљених песама одбацује управо зато што немају никакве вредности. Он, такође, с правом истиче да је знатно више лоших песама него оних 'добрих и дотјераних' па и оних 'средње руке'». ¹⁶ Управо та класификација, односно избор песама, које Маретић издваја као репрезентативне примере српскохрватске усмене епике, постаје и својеврсна парадигма за потоње изборе:

«Čovjek u kojega ima smisla za prirodnost u poeziji i za narodnu epiku jamačno će veliku pjesničku vrijednost priznavati nekim našim junačkim pesmama, kakove su npr. u Vuka II, knj. Br. 5 (*Bog nikom dužan ne ostaje*), 25 (*Ženidba kralja Vukašina*), 26 (*Zidanje Skadra*), 29 (*Ženidba Dušanova*), 34 (*Uroš i Mrnjavčevići*), 44 (*Banović Strahinja*), 56 (*Ženidba Marka Kraljevića*), 67 (*Marko Kraljević i Musa Kesedžija*), 68 (*Marko Kraljević i Demo Brđanin*), 74 (*Smrt Marka Kraljevića*), 89 (*Ženidba Maksima Crnojevića*), 94 (*Ženidba Todora Jakšića*), – III knj. br. 2 (*Novak i Radivoj prodaju Grujicu*), 21 (*Ženidba Stojana Jankovića*), 22 (*Opet ženidba Stojana Jankovića*), 25 (*Ropstvo Janković Stojana*), 28 (*Kunina Zlatija*), 40 (*Zlatija starca Čeivana*), 54 (*Vuk Jerinić i Zukan barjaktar*), 56 (*Ivo Senković i aga od Ribnika*), 72 (*Sestra Durković-serdara*), 78 (*Ženidba Milića barjaktara*), 80 (*Hasanaginica*), – IV knj. br. 24 (*Početak bune protiv dahija*), – u Jukića br. 6 (*Izgubio Jugovića*), ¹⁷ – u *Vijencu* pjesme na str. 49–53. (*Tomić Mihovil odmeće se u hajduke*), str. 54–62 (*Sorguč Omer izbavlja sužnja iz galiје Janoklije bana*), str. 62–69. (*Smrt Ahmeta Babametovića i osveta*), str. 70–79. (*Beg Filipović i njegova sestra*), – u Hörmanna knj. I br.

¹⁶ Пешикан-Љуштановић, Љиљана, *Нав. дело*, стр. 265.

¹⁷ Иако је наводи као пример добре народне песме, Владан Недић, у коментарима на крају Маретићеве књиге, напомиње да Маретић греша, јер је песме ауторска а саставио ју је фра Грга Мартић, позивајући се на текст Војислава М. Јовановића *Фалсификати на Косовском споменику*, НИИ, 19. 7. 1953.

6 (*Svatovsko groblje na Koritima*). Ovo su samo primjeri lijepih i dotjeranih pjesama koje bi služile na čast svakoj narodnoj književnosti na svijetu [...] Ja nijesam ovdje htio izbrojiti sve lijepe i dotjerane junačke naše pjesme [...] ali držim, kad bi tko objektivno htio sastaviti iz svih dosad štampanih zbornika popis junačkih pjesama koje u pjesničkoj vrijednosti ne zaostaju iza onijeh što sam ih ja sada za primjer naveo, da bi taj popis obuhvatao najviše oko 100 pjesama [...] ne bi ta knjiga po svoj prilici bila veća od II knjige Vukove (1845), a to je otprilike dvanaesti dio svih junačkih narodnih pjesama što su dosad na svijet izdane...»¹⁸ Овај одељак из Маретићеве књиге најбоље илуструје његове естетске критеријуме а био је посредно и непосредно значајан у свим потоњим изборима народне епике, па и у оним школским. Тим пре што се естетски и морални аспект песме за Маретића међусобно условљавају па су песме које он издваја истовремено добри васпитни узор.

Када говоримо о формирању критичких мерила при одабиру народне књижевности или посредних утицаја у њихово формирање, треба поменути и књигу Павла Поповића, *Преглед српске књижевности*.¹⁹ Научник широког образовања, Поповић има и специфичну сензибилност за српску народну књижевност, означавајући је као «јаку, силну, непроцењиву лепоту, једну од најлепших које српска књижевност има да покаже».²⁰

У прегледу српске народне књижевности, Поповић даје кратак податак о поменима и записима, да би наставио са нешто опширнијем извештајем о лирици, епици и прози. Овим прегледом нису обухваћене пословице и загонетке. Лирску народну поезију класификује у неколико група:

1. *Љубавне песме;*
2. *Сватовске песме;*
3. *Припеви уз здравице и почашнице;*

¹⁸ Maretić, Томо, *Naša narodna epika*. Napomene i predgovor Vladan Nedić, Beograd: Nolit, 1966, str. 21–22.

¹⁹ Поповић, Павле, *Преглед српске књижевности*. *Стара књижевност, народна књижевност, дубровачка књижевност*. 8. изд. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1927.

²⁰ *Нав. дело*, стр. 49.

4. *Нарицање за мртвима;*

5. *Песме које се певају у празнике и извесне дане у години:*

а) *Свечарске*

б) *Божихне и песме од коледе*

в) *Песме о Спасову дану*

г) *Песме о Ђурђеву дану*

д) *Песме о Ивањдану*

ђ) *Песме краљичке*

е) *Песме додолске и прпорушке*

ж) *Песме које се певају уз часни пост*

6. *Песме које се припадају извесном сталежу, занимању, добу узраста:*

а) *Слепачке*

б) *Жетелачке*

в) *Играчке*

г) *Детиње*

д) *Песме које се певају на прелу*

ђ) *Песме које се певају на бабинама*

7) *Митолошке песме*

8) *Побожне песме*

9) *Шаљиве и сатиричне песме*

Ова Поповићева класификација усмене лирике одступа од класификације В. Ст. Карацића, али и од класификација потоњих приређивача. Поповић при класификацији комбинује критеријуме и доноси поделу која је заснована и на контекстуалним и практичним, временским, елементима.

Епске песаме Поповић дели на циклусе. У *Неисторијски циклус* (у који смешта и бајке у стиху, религиозно-моралистичке песме у стиху и новелистичке песме) Поповић додаје и лирско-епске песме:

«У овај циклус нарочито долазе разне романтичне историје, врсте балада и романа о личностима неисториским, измишљеним», али «каткад бива да се мотиви овог циклуса односе на лица из наше историје; песме с тим мотивима поменућемо у историским циклусима, на месту где треба, иако те песме махом немају историске подлоге».²¹

Циклус историјски, дели према историјским периодима на «девет главних циклуса»: *Циклус Немањића*, *циклус косовски*, *циклус Краљевића Марка*, *циклус Бранковића*, *циклус Црнојевића*, *циклус хајдучки*, *циклус ускочки*, *циклус ослобођења Црне Горе*, *циклус ослобођења Србије*.

Поповић у свом прегледу не прави каталошки, експлицитни избор «најлепших» песама, како то Маретић чини. Он се задржава на јунацима песама одређеног циклуса, помиње историјске чињенице и тамо где је могуће, пореди их са епском песмом а, врло ретко, као пример, наводи и понеки наслов. То је ипак учинио у одељку косовског циклуса истичући песме «Смрт мајке Југовића», «Косовка девојка» и «Бановић Страхиња».

Посебно се задржава код песме «Смрт мајке Југовића»:

«То је кратка песма, и она црта само једно душевно стање, жалост матере; зато је изабрана мати Југовића, деветорих синова који су најугледнији витези косовски. То стање је насликано поступношћу слика и призора која је ретка у народним песмама.

²¹ Поповић, Павле, *Нав. дело*, стр. 60.

Призор мртвих синова на Косову није такав да мати заплаче: њена жалост уопште нема суза, него је сува, оштра, а велика. Повратак кући и састанак са обудовелим снахама (ванредан реторски опис) такође не изазива плач јунакиње; тако ни вриштање коња за господарем. Тек призор мртве руке синовљеве изазивље прве тужне речи материне и њену смрт; да ли зато што овај призор долази после свих осталих и превршује меру жалости, или зато што детаљ утиче каткад јаче и непосредније него целина, није јасно. Ваља приметити да мајка Југовића ни тада не плаче: она пресвисне од ужасног напона бола који је у њој, а песма тачно и ако ружним изразом црта то кад каже за њу 'надула се, па се и распаде'». ²²

Раније смо напоменули да Поповић није експлицитно наводио песме које сматра репрезентативним у оквиру циклуса, међутим сама подела утицала је на поједине приређиваче, као на пример Милана Н. Милошевића, ученика Богдана Поповића, који у својој књизи *Наша народна поезија*, ²³ задржава идентичан распоред циклуса. Исти је случај и са Поповићевом поделом народне прозе коју ће топло препоручити и Веселин Чајкановић ²⁴, посебно истичући део који обрађује мотиве.

Наведена дела и извори, од прве Суботићеве антологије која је заснована на хердеровским принципима, преко Маретићевог испитивања усмене епике, до Поповићевог целовитог књижевноисторијског позиционирања народне књижевности, значајна су вишеструко за наше истраживање. Управо она граде шири књижевноисторијски и културолошки концепт, па и естетичко-вредносни систем на коме се заснива општи однос према народном стваралаштву и особени рецепцијски

²² Поповић, Павле, *Нав. дело*, стр. 68. Завршне стихове ове песме кориговао је први Стојан Новаковић «[...] мекшим, тананијим, стетски прикладнијим стиховима, још 1878. године када је састављао еп о Косову: *Ал' ту мајка одољет' не може / Препуче јој срце од жалости* [...] Од тада су они редовно навођени у читанкама и антологијама, и тако су, очигледно у складу са укусом средине, потиснули старе аутентичне стихове песме непознатог певача из Војне крајине [...]» (Милошевић-Ђорђевић, Нада, *Косовска епика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990, стр. 98).

Иако је Новаковић заменио ове стихове и створио *нови оригинал*, треба напоменути да је у својој читанци из 1870. године Новаковић навео песму без корекција, дакле, преузимајући је из Вукове збирке. Види: Колаковић, Медиса, *Народна књижевност у књизи за народ*, стр. 50.

²³ Милошевић, Милан Н., *Наша народна поезија*, Београд: Штампарија Дом, 1930.

²⁴ Чајкановић, Веселин, *Српске народне приповетке. Антологија. Прир. др. Војислав М. Јовановић – издање Г. Кона, Београд. У: Српски књижевни гласник. Нова серија*, књ. 16, бр. 4, Београд, 1925, стр. 306–310.

хоризонт очекивања заједнички ауторима чије ћемо антологије, изборе и читанке разматрати.

Сем тога овим смо покушали да у најопштијим цртама прикажемо како се, понекад и претерано, спонтано дивљење и понос који је у Вуково време побуђивао европски продор народне књижевности полако смењује академском рецепцијом, али и академском дистанцом. О том процесу говори и Томислав Маретић на самом почетку *Naše narodne epike*:

«Oдавно су већ прошла времена кад су се учени људи по Европи одушевљавали за наше народне пјесме, писали о њима заносне чланке и преводили их. А и образовани Хрвати и Срби данас много мање мари за народну поезију неголи некад; и код њих је nestало одушевљења (које је dakако понajвише било naивно и површно), те је читање – а да не говоримо о проучавању – наших народних пјесама препуштено некolicини књижевника. Тко још осим тих књижевника чита народне пјесме, прочита их неколико на брзу руку те их се брзо засити и престане их читати».²⁵

Ово је, истовремено, допринело да школско усвајање и упознавање народног стваралаштва у великој мери потисне и смени његову живу рецепцију и преношење, који су још увек били доминантни у часу када је Вук Карацић бележио народне умотворине. Жива непосредна комуникација и рецепција потиснути су, чини се трајно, књигом, а једна од првих и најзначајнијих књига преко које се од времена које истражујемо до данас посредује народна књижевност јесте управо *читанка*.

²⁵ Maretić, Tomo, *Naša narodna epika*. Napomene i predgovor Vladan Nedić, Beograd: Nolit, 1966, str. 19.

НОВА ДРЖАВА – НОВА ШКОЛА

Почетак Првог светског рата 1914. године наговештавао је почетак неизвесне будућности балканским земљама. Србија није била изузетак. Онај несумљиви напредак остварен у првој деценији 20. века наизглед је потпуно обустављен. Иако су школе у Србији 1914. године прекинуле са радом, убрзо је дошло до обнављања наставног процеса, при чему су поједине школе држале наставу на туђем наставном језику (нпр. бугарском у Нишу и Пожаревцу). Упркос оваквим околностима «srpska vlada је настојала да великом броју ђака (војника) и других ученика и студената, који су с војском напустили Србију, омогући даље школовање у основним школама, гимназијама, средњим стручним школама и на факултетима у Француској, Енглеској, Швајцарској, Италији, Русији и Грчкој».²⁶ Иако се чинило да ће се просветни рад у Србији прекинути он је полако, али интензивно, настављао да се одвија и у тим тешким данима српске историје.

У току Балканских ратова (1912–1913) сазрела је идеја о уједињењу југословенских народа у једну државу, али до тога је дошло тек крајем Првог светског рата, проглашењем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1. децембра 1918. године. Тиме је народ «три племена» уједињен, проширена је територија али је то захтевало и друге измене, између осталог значајне модификације на пољу просвете и школства. Почетак функционисања нове државе донео је и нове проблеме које је требало решити. Повећање територије, укључивање различито развијених крајева у једну целину, ставило је и Министарство просвете пред нове изазове. Ратом опустошена земља сусрела се и са различитом образовном структуром становништва. Велики део популације био је неписмен и живео је на селу.²⁷ Милорад Екмечић наводи податак да

²⁶ *Pedagoška enciklopedija*. U redakciji Nikole Potkonjaka i Petra Šimleše. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva ... [et. al.]: Beograd...[et. al.], 1989. *Srbija 1878–1918*, str. 330. (У даљем навођењу *PE*)

²⁷ «Prosjeck nepismenosti odraslog stanovništva iznad 10 godina starosti, prema popisu stanovništva 1921. godine, bio je 48, 6 posto, s velikim varijacijama u pojedinim dijelovima zemlje (na primjer, u Sloveniji iznosio je 8, 9, u Bosni i Hercegovini 87, 84, a na Kosovu 95, 5 posto) [...] oko 9, 5 miliona stanovnika živjelo je na selu, a oko 2, 5 miliona u gradu [...]» (*PE*, str. 336).

је чак 60% становништва уједињење дочекало у народној ношњи, и да је опште основно образовање уведено тек 1918. године.²⁸

Као једна од првих наметнула се потреба за унификацијом затечених различитих школских система и прописа. Међутим, доношење нових школских прописа није било ни брзо ни лако. Први јединствени наставни план и програм за четворогодишње основне школе донет је тек 1926. године.²⁹ По том закону образовање у основним школама трајало је четири године и било је једнако у свим крајевим државе.

«Више народне школе», односно школовање од петог до осмог разреда, уводило се поступно, а понегде и у скраћеном облику. Након завршене основне школе ученици су могли да бирају да ли ће се уписати у први разред више народне школе, грађанску школу, средњу школу или нижу стручну школу, док би са навршених 14 година стицали право на упис на занат. Одлазак у гимназију захтевао је претходно завршену грађанску школу и положен диферцијални испит.

Веронаука је била обавезан предмет у свим школама, и то за све у Краљевини СХС признате вероисповести. Имајући у виду бројност и структуру становника, православна и католичка црква имале су повлашћен положај «а њихови вјероучитељи, pored direktora, prvu riječ u odgojnim pitanjima».³⁰

Током разматраног периода, у новонасталој држави (државама), коегзистирају противуречне стварности. Као мешавина уља и воде, корени традиционалног наслеђа опстају уз нове, модерне покрете који су незауостављиво прожимали савремени европски простор. Подсетимо се да је то време када се модернизује песнички израз, када делују велика имена наше књижевне и културне историје, време када се за «највеће југословенске вредности сматрају народна песма, *Горски вијенац* и

²⁸ Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије 1790–1918*. 2. Београд: Просвета, 1989, стр. 834.

²⁹ «Zakoni o srednjim školama, o učiteljskim školama i o narodnim školama donijeti su 1929. godine, Zakon o univerzitetima 1930. godine, a Zakon o građanskim školama 1931. godine. U međuvremenu su škole radile po ranijim propisima i po naredbama, odlukama, uputstvima i drugim privremenim propisima Ministarstva prosvjete u Beogradu» (PE, str. 336).

³⁰ PE, str. 337.

Мештровић»³¹ – очито као особени књижевни, естетички и културни концензус новоуједињених области.

Поред школског, развијао се и научно-истраживачки систем. У посматраном периоду објављене су неке од канонских студија и уџбеници незаобилазни у проучавању народне књижевности јужнословенског простора. Расте интересовање академских истраживача у земљи али и иностранству³², чиме део српске традиције постаје равноправан део и европске културне баштине.

³¹ Лазаревић, Бранко, *Три највише југословенске вредности: (Народна песма – Горски Вијенац – Иван Мештровић)*, Београд: Г. Кон, 1930.

³² Посебан значај имала су истраживања германских слависта Герхарда Геземана, Алојза Шмауса и других.

АНТОЛОГИЈЕ И ИЗБОРИ НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ
НАМЕЊЕНЕ ШКОЛСКОЈ УПОТРЕБИ

АНТОЛОГИЈЕ НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ НАМЕЊЕНЕ ШКОЛСКОЈ УПОТРЕБИ

Термин антологија, везан је за скуп грађе изабране од стране приређивача са дефинисаном тенденцијом. Тај избор је превасходно детерминисан естетским критеријумом, а при томе има намеру да грађу прикаже и у одређеном методолошком систему, или «*da hronološkim izborom prikaže razvojni put nacionalne književnosti, književnosti neke grupe, pokreta, pravca, ili pojedinih stvaralaca. [...] Antologija uvek odražava duh i ukus vremena, sud generacije i priređivača, estetske, socijalne, političke i druge tendencije. Zbog svega ovoga, pojava antologije često izaziva žive komentare i kritike [...]*».³³

Збирке Вука Ст. Караџића «послужиле [су] као главни извор за мноштво различитих антологија, разноврсних квалитета и намена».³⁴ Полазећи од ових збирки, које се у најширем смислу могу посматрати као књиге антологијског карактера³⁵, антологије народне књижевности доживеле су и многе трансформације.

Крајем 19. века, ове антологије најчешће се доживљавају као «пригодно штиво за народ», међутим у периоду после Првог светског рата штампање антологија постаје уобичајена пракса у сфери издавања уџбеника, као допуна уџбеничком комплекту. Ове антологије садрже опширне «уводе о народној књижевности, од најстаријих помена до

³³ *Rečnik književnih termina*. Glavni i odgovorni urednik Dragiša Živković. 2. dop. izd. Beograd: Nolit, 1997, str. 42. (У даљем тексту *RTK*)

³⁴ Пешић, Рада; Милошевић-Ђорђевић, Нада. *Народна књижевност*. 2. изд. Београд: Требник, 1997, стр. 14.

³⁵ «Вукове за живота публиковане песничке збирке представљају и прву, а чини ми се и до данас ненадмашену антологију усменог песништва, као што су и његова експлицитна и имплицитна поетика, подаци о историји бележења, ствараоцима и широком историјском, религијском и митском контексту у коме су ове песме живеле, још увек драгоцено, незаобилазно и неисцрпно полазиште у сваком новом истраживању»; Љ. Пешикан-Љуштановић, «Културни и историјски контекст српске епике у делу Вука Стефановића Караџића», предавање одржано у Српској академији наука, огранак у Новом Саду, 9. април 2014. године у 19 сати, цитирано према рукопису.

појаве Вукових књига», а «приређивачи најчешће предлажу неку од подела лирике, епике и приповедака, према којој и приређују антологију».³⁶

Злата Бојовић, примећује да се све више праве дистинкције између «динамичног» – уметничког, и «статичног» – усмено-књижевног тока у српској књижевности. Она истиче да су се ова два тока «све више раздвајала», онај уметнички се «непрестано мењао и био природни уметнички израз сваке нове генерације, новог сензибилитета, нове моде, манира, песничког израза, имагинације, поетског мишљења, новог начина коришћења језика, многих експеримената у поезији и прози», док је онај усмено-књижевног «био статичан» и у њему се «учврстио, највећим делом још у доба романтизма, оквир српске усмене литературе. Са појавом великих антологија у XX веку, ти токови су се потпуно раздвојили».³⁷

Дистинкција коју уочава Злата Бојовић само је једна од карактеристика презентовања и класификовања усмене књижевности у посматраном периоду. Међутим, констатација да су се «појавом великих антологија у XX веку, ти токови потпуно раздвојили», захтевала би да се објасни још једна специфичност поимања и проучавања народне књижевности. То је, пре свега, зачетак научног сагледавања ове врсте у оквиру целокупног књижевног система, а затим и њено засебно презентовање, заступљеност и третман у школском систему. То раздвајање у оквиру самог проучавања народне књижевности, односно, приређивање и објављивање антологија народне књижевности посебно за школску употребу, у овом периоду има вишеструку улогу у књижевно-историјском, културном и просветном систему, али ове антологије саме по себи, углавном, остају ван ширег интересовања стручне јавности. Изузетак представљају антологије Војислава М. Јовановића и Јаше М. Продановића.³⁸ Но, иако утилитарне, ове антологије свакако заслужују да буду сагледане и као део антологијске продукције српске књижевности, и као значајан вид представљања народне

³⁶ Пешић, Рада; Милошевић-Ђорђевић, Нада. *Народна књижевност*. 2. изд. Београд: Требник, 1997, стр. 15.

³⁷ Бојовић, Злата, *Антологије у српској књижевности*. У: *Књижевност и језик*. Год. 53/1–2: стр. 1–9

³⁸ И у раније поменутом тексту, Злата Бојовић, осим антологија Војислава М. Јовановића, не наводи ни једну антологију народне књижевности за школску употребу до средине 20. века. Комплетнији преглед дају Радмила Пешић и Нада Милошевић-Ђорђевић (*Нав. дело*, стр. 14–15).

књижевности, те, као одраз времена и огледало естетских критеријума својих приређивача. Са друге стране, позиција коју заузимају антологије за школску употребу, између књижевно-естетског и просветно-педагошког, постаје захвалан параметар за одређивање могућег утицаја школе на креирање општег књижевног укуса, истовремено, ове антологије имају и нормативну улогу у стварању естетског фолклорног канона.

За разлику од читанки које су обавезни уџбеници, антологије народног стваралаштва преузимају улогу приручника или лектире. Самим тим, код приређивања антологија постојала је додатна слобода и отварао се простор за шире представљање народне књижевности, за објашњавање критеријума за избор грађе, али и за упућивање на изворе приказане грађе, што је у читанкама ограничено недостатком простора и превасходном наменом уџбеника.

Ипак, битна карактеристика антологија народне књижевности за школску употребу јесте њихова утилитарност. Иако већина приређивача као примарни критеријум истиче естетски, неретко се дешава да сам избор буде условљен васпитно-образовном димензијом (школским програмима и плановима, пре свега), а тиме и грађа трпи извесне промене. На тај начин, истовремено, док један критеријум бива задовољен други критеријум потенцијално, бива оштећен.

Неоспорно је, свакако, да посматрање антологија народне књижевности, као школских публикација комплементарних читанкама, омогућава комплетнији увид у рецепцију народног стваралаштва остварену у образовном систему Србије између два рата, али и касније, све до нашег доба. Предмет нашег интересовања биле су антологије народне књижевности намењене за школску употребу у Србији од 1914. до 1945. године.³⁹ Притом, предност су имале оне антологије које су одобрене за коришћење у српским школама указом Главног просветног савета.

³⁹ *Српске народне песме: Антологија*. [Приредио] Војислав М. Јовановић. Школско издање. Београд: Г. Кон, 1922; *Женске народне песме: антологија*. Приредио Јаша М. Продановић (Школски писци; 1–3), Београд: Г. Кон, 1925; *Српске народне приповетке: антологија*. [Приредио] Војислав М. Јовановић Београд: Г. Кон, 1925; *Петнаест српских народних песама*. [Уредио Веселин Чајкановић]. [Библиотека]

По избору грађе, ове антологије можемо поделити у неколико група: оне које садрже само одређени род или врсту народне књижевности (лирику, епику, приповетке...); оне које обухватају целокупни жанровски корпус; оне које су изразито националног карактера; и оне које представљају грађу са целог јужнословенског простора. У разматраном периоду постоје примери за сваки од ових модела.

Наравно, када говоримо о антологијама не можемо занемарити приређиваче. Приређивачи антологија, као и читанки и тематских избора народне књижевности за школску употребу у разматраном периоду у Србији, били су веома репрезентативна имена српске књижевно-критичке, политичке и просветно-педагошке сцене, што додатно чини ове антологије интересантним предметом у домену културолошких истраживања. Као најзапаженије антологије и са највише поновљених издања, у разматраном периоду, издвајају се књиге Војислава М. Јовановића и Јаше М. Продановића.

Из старих ризница, књ. 1, Београд: Штампариа Д. Грегорића, 1925; *Антологија народне поезије*. [Приредио] Винко Витезица, Београд: Г. Кон, 1937; *Наше народне приповетке: антологија*. Приредио проф. Младен Лесковац, Нови Сад: Југословенско професорско друштво, секција Нови Сад, 1937; *Антологија народне поезије*. [Приредио] Јаша М. Продановић, Београд: Г. Кон, 1938; *Антологија народног песништва: са прегледом народног песништва*. [Приредила] Даринка А. Стојановић, Београд: Геца Кон, 1938; *Антологија народних приповедака и осталих прозних умотворина*. [Приредио] Јаша М. Продановић, Београд: Српска књижевна задруга, 1951. Антологије изабране за анализу биће разматране у хронолошком поретку и обједињене са продукцијом одабраних аутора.

*ВОЈИСЛАВ М. ЈОВАНОВИЋ – АНТОЛОГИЧАР НАРОДНЕ
КЊИЖЕВНОСТИ*

Интересовања и делокруг деловања Војислава М. Јовановића (1884–1968) били су веома плодни и разнолики. Овог дипломату, драмског писца⁴⁰, књижевног критичара и историчара, преводиоца, архивисту, приређивача уџбеника немогуће је сврстати у једну категорију. Војислав М. Јовановић био је, можда, појава «неуједначене успјешности, не увјек прихватљиве оријентације, али недвојбено вриједна рађње и драгосијена као извор информација». ⁴¹ Ипак, неуморан и дуготрајан рад на пољу изучавања и анализирања усмено-књижевне грађе, а затим и легат (кућа и лична библиотека) који оставља српском народу, обезбедиће му значајно место у нашој културној и књижевној историји.

Српске народне песме: антологија

Антологија Војислава М. Јовановића *Српске народне песме* доживела је више издања⁴² и била изузетно популарна⁴³ у српским школама између два светска рата. Ова антологија објављена је 1922. године. Велики критички одзив, био је, по свој прилици последица потребе за овом врстом књига. У приказу Светозара Матића истиче се,

⁴⁰ В. М. Јовановић «написао је и четири комедије из београдског живота: *Наш зет* (1905. изведена у Народном позоришту у Београду 1907), *Наши синови* (1906. изведена на сцени Народног позоришта исте године), *Наши оцеви* (1906) и *Кариера* (1907)» Јовановић, Рашко В. *Драма*. Српска књижевност у књижевној критици. Књ. 11. Београд: Нолит, стр. 479–480). Марамбоови комади, представљају важну тематску и значењску иновацију у српској драмској књижевности 20. века. Види и: Марјановић, Петар. *Мала историја српског позоришта: XIII–XXI век*. Нови Сад: Позоришни музеј Војводине, 2005; Миловановић, Спасоје Ж. *О драмском стваралаштву др Војислава М. Јовановића Марамбоа*. Нови Сад: Позоришни музеј Војводине, 2011.

⁴¹ Bošković-Sttuli, Маја. *Ilija Nikolić, Dr Vojislav M. Jovanović, 1884–1968, Izd. autor, Beograd 1969*. У: *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, vol. 7, br. 1, 1970, str. 209–210.

⁴² Друго изд. 1923; 3. изд. 1926; 4. изд. 1927; 5. изд. 1937.

⁴³ Навешћемо само податак да је *Антологија* имала преко 18 приказа чији су аутори били, између осталих, Богдан Поповић, Павле Стевановић, Герхард Геземан, Перо Слијепчевић, Драгутин Костић, Светозар Матић...

рецимо, да је ова књига драгоцене зато што су «велике збирке Вукове државнога издања поодавно распродате».⁴⁴

На самом почетку предговора Јовановић изричито наглашава да је његова антологија намењена школској употреби, и додаје да она може бити посматрана и као претходница једне свеобухватније антологије српске народне поезије, која ће српску народну књижевност приказати у свој њеној пуноћи и лепоти. При одабиру грађе аутор се, према властитом исказу, руководио следећим принципима:

- лепота садржине и облика,
- разноврсност облика, и
- намена.

Навођење извора спроведено је на начин примерен школском издању. Нема детаљног и прецизног навођења извора за свако појединачно дело, већ је дата обједињена литература. Верност преузетог записа углавном је поштована, али су чињена и одступања: «опште уобичајена у израдама оваквих издања»⁴⁵, односно, мењани су и прилагођавани правопис и интерпункција. Јовановић је усвојио и измену последњих стихова песме «Смрт мајке Југовића»⁴⁶, и то «онако како се то до сада чинило од скоро свих њених приређивача», док је песма «Свети Саво» допуњена стиховима варијанте, која се налази у збирци Вука Стеф. Карацића. Педагошка функција овде јасно потискује естетску. Ипак, необично је да се измене јављају код аутора који је опсесивно инсистирао на строгом разликовању «праве» и «лажне» народне песме.⁴⁷ Јовановић у неколико наврата скреће пажњу на намену антологије, правдајући се да је извесне напомене сачинио по сећању, јер су му све белешке уништене за време рата. Претпостављамо да је ова напомена, вероватно, требала да буде отклон од могућих критика.

⁴⁴ Матић, Светозар, *Српске народне песме. Антологија Д-р Војислава М. Јовановића*. У: *Гласник Професорског Друштва*, књ. 2, св. 5, Београд 1922, стр. 214.

⁴⁵ Јовановић, Војислав М. «Предговор», *Српске народне песме: Антологија*, стр. VIII.

⁴⁶ Више о томе: Колаковић, Медиса. *Народна књижевност у књизи за народ*, стр. 50.

⁴⁷ Више о томе: Јовановић, Војислав М. *О лажној народној поезији*. У: *Зборник радова о народној књижевности*. Прир. И. Николић, Д. Ајдачић. Београд: Универзитетска библиотека «Светозар Марковић», 2001, стр. 283–333.

Јовановићев начин приређивања има, свакако, и својих предности. Грађа је добро организована и прегледна. Стране и мање познате речи, као и напомене о појединим личностима опеваним у песмама, дате су испод текста, у фуснотама, а не у регистру на крају књиге, како је то уобичајено за ову врсту публикације. На тај начин ученици су лакше долазили до потребног појашњења и били усредсређени на сам текст.

У свом опширном «Предговору», који се може посматрати и као особени приручник, Јовановић даје и основне упутнице, теоријске и историјске, подељене у шест поглавља: *О народном песништву уопште; Српско народно песништво у прошлости; Лирске народне песме; Епске народне песме; Скупљачи српских народних песама и Преводиоци српских народних песама.*

Избор грађе ограничен је на српску народну поезију и приметно је да је највећи део преузет из збирки Вука Стеф. Караџића. Но, иако је преузео доста грађе из његових збирки, Јовановић није задржао Вукову поделу песама. Лирске и епске песме он дели у по десет група. Лирске (63 примера) класификује овако:

1. Песме митолошке
2. Песме побожне
3. Песме слепачке
4. Песме обичајне
5. Песме домаће
6. Песме љубавне
7. Песме посленичке
8. Песме о природи
9. Песме пригодне
10. Песме шаљиве и подругљиве

Епске песме (53 примера) дели на циклусе, иако у насловљавању појединих целина не истиче овај термин:

1. Песме неисторијске
2. Немањићи и Мрњавчевићи

3. Косово
4. Краљевић Марко
5. Бранковићи и Јакшићи
6. Црнојевићи
7. Хајдуци
8. Ускоци
9. Борбе црногорске
10. Ослобођење Србије

Веома слична подела, уз извесна одступања, задржала се у школској употреби до данашњег времена.⁴⁸

Иако је инсистирао на «лепоти и разноликости облика», Јовановић без објашњења изоставља неке несумњиво лепе песме, попут «Бановић Страхиње». Мали обим антологије и њена намена не могу бити оправдање за овакав поступак јер је реч о песми незаобилазној у било каквом антологијском избору. Можда разлоге треба тражити у васпитно-моралистичкој тенденцији. Такође, није сасвим јасно зашто Јовановић у уводном, теоријском делу, помиње и оправдано хвали песме «Наход Симеон» или «Женидба Максима Црнојевића», а касније их не уврштава у избор. Чини се да је изостављањем песама Старца Милије, Јовановић, посредно, заузео негативан став према овом певачу, можда зато што се он и иначе издваја међу Вуковим певачима.⁴⁹

⁴⁸ Види: Kleut, Marija. *Podela srpskohrvatskih epskih usmenih pesama u cikluse – uzroci i posledice*. U: *Narodna umjetnost*, br. 27 (1990), str. 99–109.

⁴⁹ Приређујући књигу *Петнаест српских народних песама* (1925), за стил Старца Милије и песму *Бановић Страхиња*, Веселин Чајкановић каже и следеће: «[...] Иначе су његове измене и додаци, његова редакција уопште, изврсни, и поезија Старца Милије представља свакако најбоље што је народна епска поезија дала». Чајкановић, Веселин. *Нав. дело*, стр. 158–159. Види и: Пешикан-Љуштановић, Љиљана. *Песма о изузетном јунаку и драма о жени са тајном: Бановић Страхиња Старца Милије и Бановић*

Судећи према избору, Војислав Јовановић је поред естетског или чак испред естетског ставио одређене васпитно идеолошке критеријуме, оцртавајући својим избором, пре свега, једну релативно непротивречну визију националне историје у народном стваралаштву. Дакле, разлози за изостављање Милијиних песама могли су бити и то што оне оцртавају тамну, негативну страну херојске прошлости. Тако се у *Бановић Страхињи*, уз остало, оцртава трагична позиција изузетног јунака, којег у часу невоље напушта његова изузетна тазбина, потврђујући тако гномско искуство које изриче стари дервиш: *Неста блага, неста пријатеља*. Исто важи и за *Женидбу Максима Црнојевића*, где пропаст државе не изазивају Турци *преко мора сиња*, већ пре свега сујета владара и трагични сукоб међу *својима*. Можда је, сем тога, из васпитно-моралистичких разлога Јовановић одлучио да избегне суочавање младих читалаца са трагичном и критичком визијом националне историје и прошлости. На други начин схваћени, морално-васпитни разлози могли су бити разлог да се из избора намењеног школској употреби изостави *Наход Симеун*, као песма о инцесту, која се тематски не уклапа у поменуте васпитне сдаржаје.

Дугу традицију преношења и бележења српске народне књижевности, као и њене несумњиве естетске вредности, Јовановић сагледава у следећем: «Треба одмах напоменути да стварању те значајне народне књижевности у Срба нису допринеле само особене историјске и друштвене прилике, већ, у великој мери, и урођени виши песнички дар српског народа».⁵⁰ Овом исказу треба додати и напомену о «посебној српској души различитој у нечему од других», коју С. Матић критикује: «Сувише је уопштена и ни једним фактом подупрта тврдња о 'посебној српској души различитој у нечему од других'. Напротив, Маретић је у својој књизи о *Нашој народној епизи* (коју

Страхиња Борислава Михајловића Михиза. У: Кад је била кнежева вечера?. Нови Сад, Позоришни музеј Војводине, 2009, стр. 31–52.

⁵⁰ Јовановић, Војислав М. «Предговор», *Српске народне песме: Антологија*, стр. XIX-XX.

уредник наводи у уводу своје антологије) утврдио многим примерима велику сличност српског народног песништва не само са руским него и са Омировим епом».⁵¹

Што се тиче лирике, и она, како бројчано тако и именованем, одступа од Вукове поделе, али се доста разликује и од данашње. Јовановић, рецимо, обредне и обичајне песме издваја као једну групу, именованем обичајних, док религиозне песме раздваја на три групе: митолошке, побожне (реч је о хришћанским) и слепачке. Такође, он посебно издваја песме о природи, а породичне песме зове домаћим. У антологију су, вероватно, из васпитно-моралних разлога, ушле само две љубавне песме «Несрећна девојка» и «Клетве девојачке». У основи овог избора могла би бити жеља да се млади људи посредно опомену да љубав може бити извор патње и подсети да треба да поштују патријархалне моралне норме.

⁵¹ Матић, Светозар. *Српске народне песме. Антологија Д-р Војислава М. Јовановића*. У: *Гласник Професорског Друштва*, (1922), књ. 2, св. 5, стр. 216. На овој паралели инсистира и Винко Витезица у предговору своје антологије.

Српске народне приповетке: антологија

Три године након објављивања антологије српских народних песама, Војислав М. Јовановић уређује књигу *Српске народне приповетке: антологија*⁵², која са претходном, по његовим речима, чини целину и представља «њено продужење» и «нераздвојиви део», али овај пут са циљем «да у једну свеску прикупи довољан број најсавршенијих примерака те [народне] приповетке и да један значајан, богат и јединствен род српске књижевности прикаже у што потпунијој и што изразитијој слици».⁵³ Овде се Јовановић осврће и на српску народну песму, која по његовим речима, представља најзначајнију и најбогатију област српске књижевности. У одабиру грађе преовладавала је лепота садржине и облика, но, пошто је књига намењена школској омладини, аутор је сматрао да при редакцији текстова треба изостави «грубости и скаредности».

Као примарну намеру Јовановић истиче приказивање српске народне приповетке «не као саставне области српског фолклора, већ искључиво као саставне области српске књижевности». Ово је умногоме рефлекс Вукове жеље да његове *Српске народне приповијетке* «може и учен читати, и прост слушати».⁵⁴

Овом унапред наглашеном тенденцијом, Јовановић се ограђује и правда зато што се не бави пореклом и мотивима самих приповедака, истичући да се тим стварима бави фолклористика. Са друге стране он на тај начин дефинише потребу да се народна књижевност посматра у целокупном контексту српске књижевности, што је значајан помак у образовном систему, али и важан искорак у сагледавању целовитог традицијског тока српске књижевности. Такође, он задржава право да «подвуче разлику» која «двоји мерило књижевно од мерила фолклористичког у оцени интереса и

⁵² И ова књига изазива реакцију стручне јавности оличену у преко 11 приказа.

⁵³ Јовановић, Војислав М. «Предговор». *Српске народне приповетке: антологија*. Београд: Г. Кон, 1925, стр. V.

⁵⁴ Караџић, Вук Ст. «Преговор». *Српске народне приповетке*. 2. држ.изд. [За штампу спремио М. М. Башић]. Београд: Државна штампарија Краљевине СХС, 1928, стр. XX.

вредности народне приповетке»⁵⁵. Пошто је свестан да је «најзнатнији део наших народних приповедака, својим предметима», само српска обрада «заједничког међународног добра», он приповетке бира «искључиво као производе српске лепе књижевности».⁵⁶ У одабиру великог броја приповедака и њихових варијанти одлучивали су и занимљивост тема, распрострањеност у народу, оригиналност мотива, дар приповедача, лепота језика и стилска усклађеност. Поред свега овога, намера приређивача била је да прикаже приповедне бисере свих крајева у којима је настајала српска народна приповетка, и тако школској омладини пружи «свестрану и укупну слику српске народне приповетке која и јесте постављени циљ ове књиге».⁵⁷ Ова заступљеност грађе из разних крајева свакако је за похвалу, али Јеремија Живановић износи бојазан да због тога *Антологија* можда неће бити најподеснија за ниже разреде средње школе, због дијалекатске разноврсности. Живановић напомиње и то, да би требало, у неком наредном издању, исправити правописне и интерпункцијске грешке, јер ће антологија, поред забаве, бити коришћена и као «помоћна књига за учење језика и правописа».⁵⁸

Даље, у предговору, Јовановић се осврће и на оригиналност самих записа. За разлику од народне песме коју су записивачи бележили директно и дословно од певача, са приповетком је то само изузетно случај. Захваљујући стиху, сматра Јовановић (попут Вука), постоји утврђени облик у којем се записују песме, што због природе прозног текста није случај када је реч о приповеткама. Ово даље отвара питање аутентичности бележења народних приповедака. Као један од главних параметара за одређивање «праве народне приповетке» Јовановић наводи «савршено одсуство сваког подражавања владајућој књижевној прози, злој и доброј».⁵⁹

За њега примери добрих збирки, у којима је наилазио на књижевну вредност и књижевно-историјски значај, јесу оне «Вука Карацића и његових сакупљача, и оне

⁵⁵ Јовановић, Војислав М. *Нав. дело*, стр. IX.

⁵⁶ Јовановић, Војислав М. «Предговор». *Српске народне приповетке: антологија*. Београд: Г. Кон, 1925, стр. IX.

⁵⁷ *Нав. дело*, стр. X.

⁵⁸ Живановић, Јеремија. *Др Војислав М. Јовановић: Српске народне приповетке (Антологија)...* У: *Венац: књижевни оmlаднски лист*, књ. 11 (1925), св. 3, стр. 225.

⁵⁹ Јовановић, Војислав М., *Нав. дело*, стр. XIII.

Вука Врчевића, и оних из *Босанске виле*»⁶⁰, док безначајнима сматра збирке Атанасија Николића, Босанске редовничке омладине и Мијата Стојановића. Ово се, нарочито када је о Атанасију Николићу реч, свакако може довести у питање пошто су његова одступања од аутентичности записа превасходно језичка, па, у суштини, не премашују обим Вукових интервенција.⁶¹ Крајње некорисним Јовановић сматра и преводе са немачког, руског, или чак са хрватског «као што је случај с патриотским плагијатима Владимира Красића, које је Матица српска озбиљно издавала».

У одбрану рада Владимира Красића иступа Манојло Б. Кордунаш, у тексту *О Владимиру Красићу*, који је настао пет година након појављивања антологије, и чак тридесет девет година после смрти Владимира Красића. Манојло Кордунаш изражава бојазан због оваквог квалификовања Красићевог рада код школске омладине, јер «млада, врела крв може то за готово примити, па можда временом увеличавати да је умни Красић оглашен од г. Јовановића 'крадљивцем'; штавише, упоређивати га, можда, у тим гранана наше књиге, и са највећим фалсификаторима и фабрикаторима, какав на пр. бјеше Лука Илић Ориовчанин, како га је тако окарактерисао г. др Матија Мурко».⁶²

Расправа се повела о причи «Три брата», која је у антологију стављена у Микуличићевој верзији из хрватског приморја, а Јовановић у библиографским напоменама наводи да је «једну тобожњу српску варијанту ове приповетке, у ствари обичну прераду овог истог чакавског текста, штампао Владимир Красић у Летопису Матице српске...».⁶³ Кордунаш напомиње да се Красићу треба признати бележење варијанте јер је «у Микуличића та прича, навлачина чакавска, с нашега Приморја, а у Красића је у чистој српској народној штокавштини с Кордуна»⁶⁴. Кордунаш Јовановићу замера и због недоследности: «На стр. 169. 'Антологије' налази се српска народна прича

⁶⁰ Јовановић, Војислав М. «Предговор». *Српске народне приповетке: антологија*. Београд: Г. Кон, 1925, стр. XIII.

⁶¹ Стиче се утисак да се Јовановић руководио негативном Вуковом оценом збирки Атанасија Николића. Вук је приметио да «језик у њима нити је чист народни, нити је језик наших народних приповиједака и има морализаторску боју која квари утисак простог народног причања» Латковић, Видо. *Народна књижевност I*. Београд: Научна књига 1967, стр. 61.

⁶² Кордунаш, Манојло Б., *О Владимиру Красићу*. У: *Летопис матице српске*, год. 54 (1930), књ. 325, стр. 294.

⁶³ Јовановић, Војислав М., *Нав. дело*, стр. 367.

⁶⁴ Кордунаш, Манојло Б., *Нав. дело*, стр. 295.

'Откуд човеку осамдесет година' од Милана Ђ. Милићевића (*Бос. Вила*, 1887, стр. 170); а поред ове на 171. стр. штампана је иста прича с дијалектом јужно-србијанским 'Човечко живот' од К. А. Шапкарева, Бугарина, из 1892. год. Ово је следећи г. Ј. на влас исти случај као у Красић–Микуличића. Зашто и ту не окрсти: да ли је то по његову схватању 'превод', 'патриотски плагијат', 'варијанта' шта ли, од Милићевића или од Шапкарева? [...] На Милићевића бјеше немогуће ударити, јер је његова прича старијег датума. Али се чудимо: зашто није осудио Шапкарева као што је то учинио са Красићем за исти случај, због једне 'варијате', 'превода' или како то већ г. Ј. зове». ⁶⁵

Јовановић је имао за циљ креирање репрезентативне антологије народних приповедака са изразитим наглашавањем националне димензије, пошто истиче да се «српска књижевност, чији препорођај пада у само време јављања начела народности, стварала и развијала, кроз цео деветнаести век и све до наших дана, баш под окриљем тог начела, често и у непосредној служби њему [...] И зато српски читалац, и добром српском језику, и стварном српском духу, радоваће се и учити у ризници и школи ове просте и здраве прозе, док и њега и њих буде било». ⁶⁶

Ипак, иако у наслову стоји да су изабране *српске* народне приповетке, у избор је ушло и неколико хрватских и чакавских приповедака («Vila ženu česala», «Tri brati», «Vuk rokaže medvedu človeka» итд.). У прилог томе иде и сама Јовановићева напомена на почетку пописа приповедака: «Приповетка чији је наслов штампан латиницом хрватска је народна приповетка, или је забележена од хрватског сакупљача.»

Изабране су 252 приповетке, од тога 150 шаљивих. Сама подела грађе није доследно спроведена и стиче се утисак да је Јовановић, овако грубом поделом, хтео да нагласи особену синкретичност народне прозе. ⁶⁷ Међутим, ово је била једна од главних

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ Јовановић, Војислав М. «Предговор». *Српске народне приповетке: антологија*. Београд: Г. Кон, 1925, стр. XVI.

⁶⁷ Самарџија, Снежана. *Приповетке „на међи“ у Вуковој збирци: (поводом 150 година од објављивања Вукових Српских народних приповједака)*. У: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 33/2. Београд: Међународни славистички центар, 2004, стр. 57–62.

замерки Веселина Чајкановића.⁶⁸ Поред констатације да ова антологија долази од једног од компетентнијих састављача, Чајкановић хвали богатство извора (38 збирки) и број сакупљача (70), истиче корисност овакве књиге, али пошто верује да би требало очекивати и њену дугу употребу, он наглашава и да је неопходно изнети и неке сугестије и напомене. Посебну пажњу Чајкановић је посветио првом, ненасловљеном делу антологије. И сам проучавалац народне књижевности, он замера Јовановићу због непрецизне жанровске диференцијације, јер «није згодно обухватити *једним* именом, именом *приповетка* или *прича* толике различите родове народне прозе».⁶⁹ Нажалост, оваква збирна термилошка одређења, и за поезију и за прозу, била су пракса и при изради читанки, тако да су ученици били ускраћени за информацију о могућој класификацији жанрова народне књижевности.

Чајкановић не замера Вуку Караџићу што није сповео овакву поделу, наводи и примере Хердера и Гетеа, који нису осећали разлику између *приче* и *скаске*, међутим сматра да је Јовановић то требало да уради, јер је «упоредо са развојем науке о народним умотворинама, постављена и код нас јасна класификација».⁷⁰ Препоручујући поделу коју је дао још Павле Поповић у свом *Прегледу*, Чајкановић саветује да се то исправи имајући у виду школски карактер антологије.⁷¹

Даље, Чајкановић хвали као модерне и правилне критеријуме којима се Јовановић руководио, али упозорава да антологија народних приповедака не сме бити подређена искључиво утилитарном принципу, већ она «мора имати задатак да нас упуту у *целокупну област* народних приповедака, да нас обавести о целокупној њиховој

⁶⁸ Чајкановић, Веселин, *Српске народне приповетке. Антологија. Прир. др. Војислав М. Јовановић – издање Г. Кона, Београд. У: Српски књижевни гласник. Нова серија*, књ. 16, (1925), бр. 4, стр. 306–310.

⁶⁹ *Нав. дело*, стр. 307.

⁷⁰ *Исто*.

⁷¹ Сваки приређивач, антологичар и сакупљач усмене прозе имао је и своју класификацију. «Увид у историје и школске приручнике чини још непрегледнијим питања класификације усмене прозе, тим пре што је за десетак усмених прозних врста 'смишљено' четири пута више различитих термина. Најчешће су неке Вукове одреднице произвољно комбиноване с личним поимањима особина и функција облика» Самарџија, Снежана, *Облици усмене прозе*, Београд: Службени гласник, 2011, стр. 46. Мора се приметити да ово код Јовановића није случај. Иако Чајкановић налази оправдање у намени *Антологије*, сматрамо да је баш ова чињеница требала бити мотивација за прецизнију класификацију.

садржини, то јест, да нам покаже, у одабраним примерима, *све најважније мотиве и типове* народних приповедака»,⁷² и наглашава:

«У границама оних формалних услова које је г. Јовановић поставио, и које примамо и ми, антологија мора бити потпуна, и *систематска*; из ње не сме изостати ни један важнији мотив, ни један важнији тип, ако га само има у каквој довољној лепој редакцији».⁷³ Између редова, читамо јасну Чајкановићеву поруку о неопходности озбиљнијег научног презентовања народне књижевности и уважавања њене припадности књижевном систему, посебно у школској употреби, али и залагање за естетски критеријум («ако га само има у каквој довољној лепој редакцији»).

Чајкановић побраја изостављене мотиве који, по његовим речима, морају бити заступљени у једној озбиљној антологији. То су приче са мотивом *змије младожење* (обе Вукове варијанте), о *захвалном мртвацу*, о *девојци без руку*, о *куму Смрти* (напомиње да је у српским варијантама то свети Аранђео); затим мотив *Леноре, Теле, Биберче* (та «или неке сличне приче Боевулфовог типа»⁷⁴), те причу о Ћоси који је *преварио дивове...* Позивајући се поново на поделу Павла Поповића, наглашава њену корисност и школски карактер: «Преглед г. Павла Поповића, у коме је партија о народним приповеткама израђена изванредно, зналачки и исцрпно, и који се и иначе употребљује као школска књига, могао је, за одређивање типова које треба унети у антологију, послужити г. Јовановићу као сигуран путовођа».⁷⁵

Чајкановић, такође, истиче да је број *јуначких* скаски, односно предања, поготово оних о Марку Краљевићу и Милошу Обилићу (из Вуковог *Ријечника*) могао бити већи. Осврћући се на низ изостављених мотива (причу о мачку у чизмама «која спада у циклус прича о захвалном мртвацу»; о поцепаним ципелама; о човеку који тражи страх; о припитомљеној злоћи...), Чајкановић констатује да је антологија успела и без приповедака са овим мотивима. Он још наводи и да је ових приповедака било у

⁷² Чајкановић, Веселин, *Српске народне приповетке. Антологија. Прир. др. Војислав М. Јовановић – издање Г. Кона, Београд. У: Српски књижевни гласник. Нова серија*, књ. 16, (1925), бр. 4, стр. 308.

⁷³ Исто.

⁷⁴ Исто.

⁷⁵ Исто.

изворима које је Јовановић прегледао, те их је, ако му се те верзије нису допале, могао преправити «контаминацијом, од слабије версије направити бољу», када је то, «радикално», већ и учинио са појединим приповеткама – Очито је да је Вуков метод редактуре још увек био прихватљив у доба између два рата, што недвосмислено сведочи о посматрању усменокњижевног дела као творевине која нема властиту неповредивост и аутономност.⁷⁶ Практично, антологичару се допушта (штавише, тражи се од њега) да попут усменог приповедача мења и варира дело, што је са становишта модерне фолклористике недопустиво.

Када је о Јовановићевој *Антологији* реч то су у првом реду корекције у текстовима прича «Мечкин син» и «Седам Влашића». Овде ћемо, као пример, навести само неколико одломака из приче «Мечкин син» који ће најбоље илустровати интервенције Војислава М. Јовановића. За ову причу Јовановић као извор наводи Лазара К. Мишковића, који је причу објавио у «Босанској вили» (бр. 19 и 20, 1912). Поређењем текстова, уочљиво је да Јовановић скраћењем и стилистичким интервенцијама, битно нарушава квалитет Мишковићеве верзије:

Мишковић: «Ту су се гости лепо частили и веселили у здравље домаћинова сина до неко доба ноћи. А кад гости почеше дремати, домаћин их одведе да спавају. Све их намести, по обичају, у собу до оне, где је дете спавало и где ће суђенице прорицати детету судбину. Гости заспаше одмах, само трговац остаде будан, јер је хтео чути, каква ће бити судбина тог детета. Не прође много, кад три лепе девојке уђоше у собу и стадоше више главе детету. Дуго су замишљене гледале у дете, док ће најстарија рећи:

– Нека ово дете живи две године, па нека умре.

⁷⁶ «По њему [М. Мојашевићу – нап. М. К.] 'основна' Вукова тежња која се осећа у стилизацији приповедака јесте не да се, у границама језичке правилности, остави што дословнија стилизација онога који му је записао приповетку, него да се створи што лепша и уједно што народскија и, према томе, што јаснија и што течнија реченица. Имајући стално тај циљ пред очима Вук је на доста места рукописне приповетке не само језички редиговао, него и потпуно стилизовао» Милошевић-Ђорђевић, Нада, О Вуковој стилизацији српских народних приповедака. *Од бајке до изреке*. Београд: Рад; КПЗ Србије, 2002, стр. 68. Вук је својом редакцијом имао жељу да, приповетке постану „углед народног језика у прози» Милошевић-Ђорђевић, Нада, *Нав. дело*, стр. 76; види, такође: Bošković-Stulli, Маја, *Usmena književnost*. U: *Povijest hrvatske književnosti*. Knj. 1, [*Usmena i pučka književnost*]. [Маја Bošković-Stulli, Divna Zečević]. Zagreb: Liber; Mladost, 1978, str. 20.

– Не, само толико, – упаде средња – мало је – нека живи седам година.

– Ја не бих тако, – прихвати најмлађа – ако узживи само две године, онда ће много уцвелити овог домаћина, који му се сад толико радује; кад већ узживи седам година, нека живи и више. Зато бих ја рекла да ће најбоље бити, да оно дуго поживи и да наследи имање оног путника, што је вечерас овде на конаку.

– Нека тако буде, – сложише се све три и одоше.»

Јовановић: «Онда их домаћин намести спавати до собе где је дете спавало. Гости поспе одмах, само трговац не склопи ока, кад али није прошло мало а три прелепе девојке уђу код детета и стану му чело главе. Трговац се учини као да спава, јер је одмах видео да ће то бити суђенице, па хтеде чути шта ће оне детету досудити. Девојке постоје тако, па ће најмлађа прва рећи: 'Нека ово дете живи две године, па нека умре!' На то ће средња упасти: 'Мало је; нека поживи седам година!' Онда најстарија прихвати: 'Немојте, већ хајде да досудимо да оно дуго поживи и да наследи имање овога путника што је вечерас овде на конаку!' и на то све пристану.»

Мишковић: «Тек што је свануло, она оде у собу, где су јој зет и кћи спавали, да пробуди зета. Али када их затече, како лепо загрљени спавају, не хтеде их дирати, већ оде у собу свог сина пробуди га и каже му шта је отац наредио.»

Јовановић: «Тек што је свануло, устаде жена и оде да пробуди зета, кад тамо а зет поранио у свету недељу па чита свете књиге и Богу се моли. Она га онда не хтедне бунити у молитви, већ оде будити његова шура а свога сина, и каже му шта је отац наредио, те син устане и оде да књигу овчарима однесе.»

Ови примери дати су илустративно. У њима се виде врсте модификација које је Јовановић применио. Загрљај младих супружника, у другом примеру, који имплицира еротски, телесни контакт, није погодан за школску омладину, па је Јовановић због прикладне моралне поруке, преправио текст, у којем зет вредно и предано чита свете књиге и моли се, а тиме ова епизода (уместо зета убијају сина) добија једну сасвим другачију димензију.

Приметно је и потпуно изостављање појединих реченица чиме се битно нарушава естетска димензија приче, али и одлика самог жанра. На пример: «Трговац му понуди новаца, а отац одби, јер ће му срећа детиња бити најбоља плата»; «Мечкин син је добро и брзо учио да би оно, што су друга деца учила годину, он научио за недељу»; «Тако се он у манастиру и замомчи».

Претходна Чајкановићева напомена послужила је као добар увод за непосредну одбрану „једног заслужног сакупљача“, Владимира Красића, којег је Јовановић осудио за плагијат и изоставио из антологије. Чајкановић признаје да Красић има и доста слабе збирке, и то оне објављене 1897. године као засебна издања Матице српске, али као збирку посебне вредности издваја управо Красићеве приповетке, које су „пре тринаестак година, објављене у *Летопису Матице српске*“, сврставајући их равноправно, по књижевној вредности, са приповеткама из збирке Вука Караџића или онима из Новаковићеве *Виле*. Оптужбу за плагијат, Чајкановић сматра неспоразумом:

«Ја држим да ствар стоји друкчије, и, када се буде објавила збирка Симеона Ђурића, која се данас налази у архиви Етнографског Одбора С. К. Академије, видеће се да сличност између Микуличића и Красића долази отуда што су и један и други употребили исте (или сродне) *српске* изворе».⁷⁷

Даље, Чајкановић у свом приказу Јовановићеве антологије наводи примере које, по његовом мишљењу, није требало заступити. То су, између осталих, приче *Свети Сава и сељаци*, *Жена и муж сиромаси*⁷⁸, *Има горе од горег*, *Зна ли Турчин лагати* и *Циганин и попов бир*, које су по његовом суду, приче без поенте, *Пириватра* («јер није прича, него истинит догађај»⁷⁹), *Гавран и голуб* и *Свијету се не може угодити* («јер, изгледа, нису ни народне ни српске»). Прича *Пириватра* јесте сликовито испричано сећање из

⁷⁷ Чајкановић, Веселин, *Српске народне приповетке. Антологија. Прир. др. Војислав М. Јовановић – издање Г. Кона, Београд. У: Српски књижевни гласник. Нова серија*, књ. 16, (1925), бр. 4, стр. 309.

⁷⁸ За ову причу Чајкановић истиче да је *веома ружна* и да је у њој уништен леп мотив о *мужу који се из далека враћа*, а као битан недостатак истиче и то што се муж враћа из Америке, где је ишао да заради новац – «ружан анахронизам за нас који смо навикли да у народним приповеткама налазимо само културне прилике из старијег времена а не из прозаичне садашњице». Чајкановић, Веселин, *Нав. дело*, стр. 309.

⁷⁹ Исто.

Вуковог детињства преузетом из *Српског рјечника*⁸⁰, где Вук појам *пириватра* објашњава причом о томе како је старац из Тршића добио овај надимак. Очито је да Чајкановић полази од једне старије класификације усмене прозе која у себе не укључује причање из живота, које савремена фолклористика посматра као један од усмених приповедних жанрова⁸¹, који је изузетно интересантан и као плодотворна микроструктура у неким модерним књижевним делима.⁸²

Све ово Чајкановић није сматрао великим пропустом, међутим његово изненађење изазвао је број заступљених «озбиљних» прича Вука Врчевића:

«Друго нешто изненадило ме је – то су велике симпатије ученог и елегантног аутора какав је г. Јовановић, за Вука Врчевића! Врчевић је слаб аутор у опште. Он је или бележио приповетке (овде мислим само на дуге, озбиљне приповетке) од рђавих приповедача, или их је ставио на хартију тек после дугог времена, када му је догађај у причи већ ишчилио из сећања, и због тога су његове приповетке фрагментарне, недовршене, нелогичне (т. ј. догађаји се не развијају по шаблону утврђеном за народне приповетке) [...] Чак није немогуће да је Врчевић многе детаље додао из *своје* маште.»⁸³

Из избора Врчевићевих «озбиљних приповедака» Војислава М. Јовановића («Вилина гора», «Правда и кривда», «Дјевојка бржа од коња», «Побратимски дарови», «Ђавоља маштанија и Божја сила», «Калуђер и четири грјешника», «Цар Дукљан»), Чајкановић препоручује и издваја само једну – «Правда и кривда». Но, иако има негативан став о «озбиљним» Врчевићевим приповеткама он оправдава обилну заступљеност његових шаљивих приповедака: «... али је г. Јовановић врло добро урадио

⁸⁰ Стефановић-Караџић, Вук. *Српски рјечник 1818*. Дела Вука Караџића. [Приредио] Павле Ивић, Београд: Просвета, 1969, стр. 556

⁸¹ Bošković-Sttuli, Маја. *Pričanja o životu. (Iz problematike suvremenih usmenoknjiževnih vrsta)*. Usmeno rjesništvo u obzoru književnosti, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1984, str. 359.

⁸² Види: Пешикан-Љуштановић, Љиљана, *Прича о животу и предање о чудесном излечењу у 'Чуду у Шаргану' Љубомира Симовића. У: Када је била кнежева вечера?: усмена књижевност и традиционална култура у српској драми 20. века*, Нови Сад: Позоришни музеј Војводине, 2009, стр. 83–96.

⁸³ Чајкановић, Веселин, *Нав. дело*, стр. 310. О Врчевићу као сакупљачу види: Pešić, Radmila. *Vuk Vrčević*. Beograd: Filološki fakultet, 1967.

што је Врчевића обилато користио за шаљиве приповетке, јер је у њима леп језик, и одговарајући стил и интересантне теме».⁸⁴

Са становишта модерног истраживача, овај Чајкановићев суд тешко је прихватљив. Тако, «Девојка бржа од коња» спада у најлепше народне приповетке⁸⁵, а сем тога, особена жанровска мешавина бајке и демонолошког предања изузетно је интересантна. Уз то, реч је о интернационалном мотиву, о неостваривој вези човека и нељудског бића, који своје паралеле има у нашој усменој епизици и предању, али и шире, чак и у јапанској књижевности, у «Такетори моногатари» («Прича о секачу бамбуса»)⁸⁶.

Антологије народне књижевности, како смо већ раније рекли, биле су преко потребне књиге у српским школама. Пошто су издања Вукових збирки била распродана, издања Војислава М. Јовановића дошла су, и с практичног становишта, у прави час. Гледано у целини, ове антологије помериле су границу представљања и заступљености народне књижевности у српским школама разматраног периода. Не занемарујући чињеницу да оне представљају индивидуални афинитет приређивача, те да су биле намењене за школску употребу, треба истаћи и то да су, и поред своје утилитарне намене, антологије Војислава М. Јовановића оставиле значајан траг у културолошком миљеу Србије између два светска рата, и у великој мери утврдиле у свест просечно образованог читаоца представу шта је то народна књижевност и која су њена најистакнутија дела.

⁸⁴ Чајкановић, Веселин, *Нав. дело*, стр. 310.

⁸⁵ Као илустрацију навешћемо опис девојке са почетка приповетке: «Била је некака девојка која није рођена од оца и мајке, него је начиниле виле од снијега извађена из јаме бездање према сунцу Илијнскоме, вјетар је оживио, роса је подојила, а гора лишћем обукла и ливада цвијећем накитила и наресила. Она је била бјеља од снијега, руменија од ружице, сјајнија од сунца, да се таке на свијету рађало није нити ће се рађати. Она пусти глас по свијету да ће у тај и у тај дан на томе и на томе мјесту бити тркија, па који је младић на коњу претече да ће бити његова.» Стефановић-Караџић, Вук (1928). *Српске народне приповетке*. 2. држ.изд. [За штампу спремио М. М. Башић]. Београд: Државна штампарија Краљевине СХС, стр. 87. У даљем тексту – *СНПри*.

⁸⁶ Љиљана Пешикан-Љуштановић скренула нам је пажњу на докторску дисертацију Данијеле Васић, одбрањену 14. 10. 2011. године на Филолошком факултету у Београду, која се, уз остало, бави и овом паралелом. Ова дисертација послужила је и као предлог за књигу Данијеле Васић *Mesečeva princeza: usmeno i pisano u japanskoj drevnoj književnosti*, Београд: Tanesi, 2013.

*АНТОЛОГИЈЕ НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ НАМЕЊЕНЕ ШКОЛСКОЈ
УПОТРЕБИ У РЕДАКЦИЈИ ЈАШЕ М. ПРОДАНОВИЋА*

Почетком 20. века Јаша М. Продановић (1867–1948), имао је једну од важнијих улога у јавном животу тадашње Србије. Био је министар просвете, академик, политичар, народни посланик, професор, књижевник, књижевни критичар, рецензент и приређивач уџбеника, изучавалац народне књижевности и уредник више књижевних часописа. У својим најбољим годинама, Продановић је сведок узлета српске књижевне критике, почетка нових књижевних, политичких и културних раздобља и праваца. Можемо рећи, користећи речи Драгише Витошевића, да је Продановић један од оних мање истакнутих али заслужних и неправедно заборављених «сапутника» Богдана Поповића, Јована Скерлића, Бранка Лазаревића и Исидоре Секулић. Уз Продановића, то су углавном били књижевни критичари окупљени око *Српског књижевног гласника*, у раздобљу које је, по Витошевићевом утиску, врло сложено и богато, а врло мало истражено.⁸⁷

За нас посебно интересантно јесте да сагледамо Продановићев могући утицај на рецепцију народне књижевности кроз школски програм, односно, да испитамо шта је издвојио из богатог народног стваралаштва и понудио школској омладини.

Стога, у циљу сагледавања комплетнијег и континуираног критичког и антологичарског рада, овог значајног аутора, сматрали смо да је потребно осврнути се на текстове који (иако не спадају у његове најутицајније радове) из различитих временских перспектива откривају начела којих се, како ћемо показати, Продановић држао до краја свог књижевно-критичарског ангажмана. На први поглед прича о дечјој лектури искаче из фокуса нашег истраживања, али, ако антологије народне књижевности посматрамо као приручнике и својеврсну лектуру у настави, шири контекст Продановићевих концепцијских ставова оправдан је и пожељан.

⁸⁷ *Критика у Скерлићево доба*. Приредио Драгиша Витошевић, Нови Сад: Матица српска; Београд:Институт за књижевност и уметност, 1975, стр. 7.

У педагошко-књижевном листу «Учитељ» 1899. године, Продановић у три наставка износи своја запажања о дечјој лектури.⁸⁸ У истом осврту он коментарише и тренутну ситуацију у књижевности. Нимало задовољан затеченим стањем, Продановић наводи недостатке две струје стваралаца – старих и младих. Старима замера да губе свежину идеја, јасноћу и лепоту израза, да су преопширни, да им «размишљање постаје нека врста растројености. Осећа се да старачка изнемоглост ломи ведрину духа, и да књижевне производе задахњује неком врстом парализе». Из таквог штива читалац, по речима Продановића, излази уморан, и након великог посла – мала је добит. Насупрот старијим, млади писци немају снагу а ни времена да би стекли јак ауторитет, док осредњи писци, чији таленат само повремено бљесне, врше улогу првокласних писаца. Након овог кратког осврта, Продановић горко закључује: «Тако је, у неједнакој мери, на свим пољима. Ипак, има једна врста књижевности у којој смо пређе били сиромашни, а данас смо већ убоги. То је дечја књижевност.»

Време од пре двадесетак година, каже аутор, нудило је мање књига за децу, али бољег квалитета, а данас у мноштву књига деца остају без добре лектуре. Чињеницу да су писци књижевности за децу малобројни и у другим националним књижевностима, Продановић објашњава специфичношћу «посла», и потребом да мисао упућена дечјем читаоцу прође кроз два «дестилатора»: љубав према деци и дубоко пронићање у дечју душу. Уз све то, додаје, треба «владати пером», и пазити да «тон не пређе домашај дечјег схватања». Стога је јасан разлог малог броја оригиналних стваралаца књижевности за децу у нашој књижевности, у којој Продановић као значајне појаве истиче Змаја, Чика Стеву и донекле Љубу Ненадовића. Ипак, сматра он, много је већи број имитатора и прерађивача, чији се рад више исплати, а захтева мање умешности и ангажованости. Таквим приступом добио се већи број књига, али и «лош другар деци, а тежак порез родитељима».

Тако је дечја књижевност постала извор материјалних угодности док се бављење њоме сматрало споредним послом за људе извесних професија и положаја.

⁸⁸ Продановић, Јаша М. *Дечја лектура*. У: *Учитељ: педагошко-књижевни лист*, св. 4, год. XIX, Београд, 1899, стр. 177–187; св. 5, стр. 257–266; св. 6, стр. 337–350. Види и: Колаковић, Медиса, *Народна књижевност у књизи за народ*, стр. 43–50.

Компилирање штива дечје књижевности, према Продановићу, доводи до ситуације да се на једном месту нађу велики аутори заједно са «ситним књижевним фабрикантима». Ауторе оваквих компилација он сврстава у две групе, према мотивацији због које то раде. Дели их на оне које води незнање и оне које води интерес, закључујући да: «[...] У нас се компилацијама може ући у највеће књижевне установе, овлашним радом без духа и спреме добити глас књижевног првака и за лоше производе примити добар новац. И кад тако стоји ствар, кад је реч о књижевном крему, за масу обичних писаца не могу се постављати нарочити услови».

Све наведено послужило је Продановићу само као увод у главну расправу о томе шта би требало бити предмет дечје књиге, односно, лектире. Иако је било оспоравања лектире као додатног дечјег штива, Продановић истиче да је то погрешан став, јер лектира треба да буде допунска «храна» за дечји ум, да задовољи дечју знатижељу и покрене машту, а ту писац за децу може бити од велике помоћи. Наводећи мноштво примера за оправданост лектире, Продановић се враћа на почетну мисао: која је и колика је вредност књижевне грађе погодне да постане дечја лектира? То га, како истиче, интересује и као наставника и као родитеља.

Као најбољу дечју лектуру Продановић издваја народне епске песме, које, по његовом мишљењу, имају изузетну националну и естетичку вредност, и налази да је у њима најмање «уличког морала» којим су обилно натрпане дечје књиге. Разлоге за изостављање ових песама од стране писаца и уредника дечјих листова, Продановић двоструко тумачи: Први разлог била би општа познатости ових песама, а други њихова дужина.⁸⁹ Истовремено, он се као човек са богатим наставничким искуством не слаже ни са једним.

Понекад Продановић, у жељи да нагласи свој став и претера. Поредити историју у народној епизи са конкретном националном историјом, он, рецимо, наглашава како

⁸⁹ Овај разлог се до данашњег доба јавља као повод да се епске песме у читанкама објављују у одломцима, а то питање се разматра као један од веома значајних методичких проблема савремене наставе. Види: Мркаљ, Зона. *Одломак као самосвојни текст у наставној интерпретацији књижевноуметничког дела*. У: *Књижевност за децу у науци и настави. Зборник радова са научног скупа (Јагодина, 11–12. април 2014)*, Јагодина: Универзитет у Крагујевцу, Факултет педагошких наука у Јагодини, 2014, стр. 49–60.

патње и победе епских јунака изазивају сузе, али и понос и радост у деце. Све то има непроцењиву снагу и представља национални и морални добитак чије ће благодети бити у потпуности сагледане тек у генерацијама које следе. На самом крају одељка о народној епици, Продановић узвикује:

«Хуманисти педагози устају против лектире која развија антисоцијална осећања. Спенсер то учвршћује у предрасуде; Русо би обележио као неизбежну последицу опадања у моралу, а Толстој у име виших моралних идеја војује против националне борбе! Свака част философима и моралистима! Али кад један народ, нападнут са свих страна, поцепан грубом силом туђинском, ометан у свом напретку средствима недостојним за један културни век, кад тај народ спрема генерације за своје ослобођење, он тиме врши дело правде. Више од тога, такав народ даје снажног импулса моралном напретку, јер зауставља прохтеве јачих народа за подјармљивање слабијих – и то је посредна моћ моралу, и челичи дух слабијих да одбране свој опстанак – и то је непосредна добит за род људски и његове највише идеале».⁹⁰

Када говори о моралном утицају лектире, Продановић поставља и питање идеалног примера, узора који би био довољно добар и упечатљив да оснажи дечји морал. У том, како он каже, идеалном примеру, можемо препознати јунаке из српске епске прошлости, јер је упаво епском поезијом «прошлости изречена захвалност, а будућности указан пример».⁹¹ Даље, он наводи примере епских песама које у младим читаоцима буде најплеменитија, људска и патриотска осећања («Мали Радојица», «Стари Вујадин», «Болани Дојчин», «Краљевић Марко и соко», «Марко Краљевић и бег Костадин», «Урош и Мрњавчевићи...»), и дефинише народну поезију као «химну личном поносу, достојанству човекове личности, које се не да ничим искупити, јер је скупље од живота».⁹²

Као вредност народне епике која непосредно утиче на јачање моралног осећања, Продановић, поред садржине, види и у њен песнии облик, објективност, тон, богатство

⁹⁰ Продановић, Јаша М. *Дечја лектира*. У: *Учитељ: педагошко-књижевни лист*, св. 4, год. XIX, Београд, 1899, стр. 177–187; св. 5, стр. 257–266; св. 6, стр. 186.

⁹¹ Продановић, Јаша М. *Нав. дело*, стр. 259.

⁹² *Исто*.

стилских фигура и сажете поетске слике. Претходно реченим, Продановић је желео да нагласи националну, моралну и естетичку важност народне поезије.

Јасно је да су овде наведени ставови и однос према народној књижевности суштински повезани са критеријумима на којима су засноване његове антологије и његово опште виђење функције народне књижевности у школи. Естетски и морални критеријум код њега се суштински претапају, па се може рећи да се у основи његовог антологичарског рада налази идеја о васпитању (националном и моралном) лепотом.

Женске народне песме: антологија

У издању књижарнице Геце Кона, 1925. године објављене су *Женске народне песме: антологија*.⁹³ Књига излази у редакцији Јаше Продановића у тек основаној едицији *Школски писци*. Уредништво сачињавају Павле Поповић, Јаша Продановић и Бранислав Миљковић. Као основна намера едиције, наведена је жеља да се уреди серија «малих књига које ће садржавати све што је лепше и важније у нашој књижевности». Стваралаштво лирских песника подесно је за састављање антологија, али уредништво напомиње да ће код прозних дела бити непходно да се издвоје само најупечатљивији и најлепши делови, којима би, због сагледавања целине дела, претходио или следио кратак опис, односно препричан садржај изостављених делова. Овим би се избегла штампања дела у целини, што би значило уштеду простора и новца, али и могућност да се представи већи број репрезентативних дела. Друга намера којом је мотивисано покретање овако замишљене едиције – антологија и «антологија одломака» – била је да се надомести недостатак издања писаца српске књижевности (последича поратне ситуације) и да се обезбеди ђацима доступност што већег броја писаца:

«Све нека и није такво стање; све нек су ђацима и доступна ранија издања, може ли се од сваког ђака тражити да набави сва дела свих писаца? Зар није боље да он место тога има једну библиотекау свега што је потребно и најбоље из њих, и све лепо повезано, изложено и објашњено? Антологије уопште замењују дела; за ђаке је та

⁹³ *Женске народне песме: антологија*. Приредио Јаша М. Продановић, (Школски писци 1–3), Београд: Геца Кон, 1925.

замена нарочито потребна, пошто без ње они никад не би могли доћи до систематичног познавања своје књижевности». ⁹⁴Нажалост, оваква пракса (издавање различитих читалачких сажетака за школску лектуру) наставила се до данашњих дана, с једном битном и великом разликом која нипошто не иде у прилог савременим издавачима: За разлику од Продановићевог времена, када су ове одломке и дела прилагођавали најистакнутији научници и културни посленици, данас су то, по правилу, аутори много мањег угледа и талента, који често и не познају дело које прилагођавају за школску употребу.

Основна идеја покретања ове библиотеке није, дакле, била темељна обрада дела са научне стране, већ, пре свега, популарисање дела, како кроз школу тако и за шире читалачке кругове:

«Али поред специјалног рада на науци, треба да буде рад на популарисању њену. Стара је истина – и ми се не устручавамо поновити је – да наука не сме да буде својина извесних привилегованих класа, него треба да уђе у што шире слојеве. Тек у том случају она постаје општа својина и тековина, тек тада интерес за њу постаје интензиван, а без тог интензивног интересовања нема у ствари плодног рада на науци ни благотворне користи од ње.» ⁹⁵

Наводећи примере старих српских биографија, уредништво се нада да ће с доступном литературом шири слојеви бити у прилици да стекну одређен ниво опште културе, који ће им омогућити да сами расуђују о спознатим чињеницама, али да ће, евентуално, бити у прилици да помогну око расветљавања појединих *врућих* научних питања.

Продановићева *Антологија* сачињена је врло студиозно. Избору песама претходе *Предговор*, и обимна студија о народној лирици са пописом доступних збирки, а на самом крају су и *Напомене* које дају додатна објашњења везана за поједине песме, певаче или саму *Антологију*. Потребу да састави ову антологију народних

⁹⁴ Продановић, Јаша М. «Предговор». У: *Женске народне песме: антологија*. (Школски писци; 1–3), Београд: Г. Кон, 1925, стр. X.

⁹⁵ *Нав. дело*, стр. XI.

лирских песама Продановић налази у чињеници да се недовољно пажње посвећивало проучавању народне књижевности у српским средњим школама – у читанкама је заступљена мало – да пре Првог светског рата није било ни једног школског издања народне поезије, «ни јуначке, а камо ли женских народних песама». Стање после рата он сматра повољнијим и као пример наводи збирке Лазе Поповића, Луке Зрнића, Српске Краљевске Академије, Тихомира Остојића, Душана Богосављевића, Новице Шаулића и других, али истиче и то да је само *Антологија* Војислава М. Јовановића прилагођена за школску употребу.

Разлоге за недовољну заступљеност лирске народне поезије у школама Продановић пре свега види у њеним потенцијално непримереним васпитним и моралним ефектима. Он наводи уврежено мишљење да су «женске песме претежно љубавне, па се држало, да је незгодно читати их и објашњавати ученицима средњих школа». Одлучно се супротставља таквом ставу, али ипак наводи да, поред примерених и лепих љубавних песама, има и оних «које потсећају на најнеморалнија времена старог Рима», које је, поред песама «у којима се приказује суровост и дивљаштво», изоставио из избора.

Позивајући се на своје наставничко искуство Продановић сматра да је успео да нађе меру и при избору измири «васпитне и књижевне обзире», жалећи истовремено, што је неке песме високих естетских вредности морао «жртвовати педагошким обзирима». У свом, критички конципираном, приређивачком раду Продановић је прегледао, по његовим речима, на десетине хиљада песама. Из тог мноштва бирао је оне најлепше али и оне недовољно познате, дајући предност рукописним збиркама. Битно је било да одабрана песма испуњава естетски, али и васпитни критеријум. Понуда нових песама, отвара и нову врсту перцепције, посебно за читаоце који су до тада имали у рукама само Вукове збирке. Продановић се слаже да се читаоци не морају сложити са његовим избором, и да им се може учинити да је нека Вукова варијанта боља, али да је то осећање резултат «асоцијације идеја и навикнутости укуса, и не мора бити нимало тачно».

Ово је, свакако, један од данас релевантних квалитета Продановићеве *Антологије*. Ширећи обухват грађе, он нарушава релативно окоштали хоризонт очекивања и шири познавање и сагледавање народне лирике, а тиме, истовремено, даје ширу презентацију традиционалне културе уопште.

Зарад постизања естетске целовитости појединих песама, Продановић прибегава и интервенцијама у самим текстовима. Понекад је то прилагођавање текста «према правим народним песмама», односно, текста који је «непотпуно и нетачно забележен или намерно прерађиван и дотериван и тако удаљен од првобитног» – што наводи у случају у бугарских зборника македонских песама и песама «Милојевићевих књига».⁹⁶ Интервенције иду од потпуног изостављања непримерних стихова, до прављења најлепше варијанте колажаном техником од неколико слабијих варијаната. Иако је у овом послу Продановић показао довољно скрупулозности јер су такви стихови дати курзивом, ипак се ради о поступку који посредно пориче народној песми карактер и целовитост књижевног остварења, а, сем тога, потенцијално може водити и у право измишљање и (криво)творење традиције.

Иако преовладава есетски критријум, неке песме нашле су своје место у *Антологији* због чињенице да су једине («Чему се смејала девојка», «Гора и девојке», «Зао господар», «Самоубиство је грех», «Ударила киша»), или ретке («Сељани и варошани», «На жалост материну» и «Бог се срди»), као и две песме са мотивом нејаког младожење), или, пак, и лепе и ретке («Бездушна Неда», «Бој на Равну»).

Поред мотивске разноврсности, Продановић је обратио пажњу и на разноврсност у погледу версификације, тако да су у *Антологији* заступљене песме од четири до четрнаест стихова. Наравно, преовладавају стихови са осам слогова, мада имао и оних у којима је стих мешовит и комбинован, као на пример у песмама «Љубезни слана», «Припоруша», «Паун пасе», «Драги – невјера», «Кад девојка сједа на коња»...итд.

⁹⁶ Милојевићеве збирке је у целини одбацио још Стојан Новаковић, сматрајући их у потпуности мистификацијом и фалсификатом.

Као највећи изазов при састављању *Антологије*, Продановић истиче поделу изабраних песама. Одступајући од Вукове поделе од двадесет група у првој, и четрнаест група у петој књизи, Продановић грађу дели на шест група:

1. Љубавне;
2. свадбене и породичне;
3. обредне и обичајне;
4. верске и побожне;
5. радне и
6. шаљиве.

Можемо претпоставити да је оваква класификација и обједињавање обредне и обичајне лирике, произишла из саме намене антологије за школску употребу, али и да је могла имати утицаја и на потоње антологичаре – Даринку Стојановић, Винка Витезицу, па касније и на Вида Латковића.⁹⁷

У пету групу стављене су и песме које нису могле бити распоређене у неку другу групу. Исто тако, има песама које се могу наћи у више група, али је основни критеријум поделе био преовладавајући елеменат:

«Зато се песме о вилама налазе готово све у верским песмама, али понеке и у којој другој групи, јер је други елеменат важнији од митолошког. Обратном томе, песма 'Венчање у незнању', у којој је наглашен и љубавни елеменат, ушла је у верске, јер је у томе њен главни смисао.»⁹⁸

Продановић песму «Смрт мајке Југовића» у «Предговору» помиње и сврстава је у групу свадбених и породичних песама, јер како каже, «погибија Југовића у овој

⁹⁷ Ову претпоставку наводи Дејан Ајдачић у тексту *Класификација лирике у антологијама народне поезије*. У: *Фолклор у Војводини*, Нови Сад: Удружење фолклориста Војводине, св. 9, стр. 37–47.

⁹⁸ Продановић, Јаша М. «Предговор». У: *Женске народне песме: антологија*. (Школски писци; 1–3), Београд: Г. Кон, 1925, стр. XII.

песми, само је споменута; главно је осећање материно, које поступно јача, док не изазове смрт». На исти начин посматра и песму «Косовка девојка»⁹⁹ али њу ипак не уврштава у *Антологију*.¹⁰⁰

Правописних интервенција је било у виду уметања слова *x*, и то само у песмама у којима је недоследно и местимично уношено. Ова врста интервенције није вршена у песмама где је ово слово доследно изостајало.

Имајући у виду да је ово школско издање антологије, Продановић је нарочиту пажњу поклонио и објашњењу непознатих речи и тумачењу двосмислених или недовољно јасних израза. Да не би превише оптеретио пратећу апаратуру *Антологије* он поједине песме на словеначком или македонском језику оставља непротумаченим јер се због језичке сличности оставило да ученици пажљивим читањем дођу до значења. Исти принцип примењен је и за имена биљака, док се географски појмови нису тумачили јер их Продановић није сматрао релевантним за лирску поезију.

За помоћ при састављању *Антологије* Продановић захваљује: Павлу Поповићу, Тихомиру Ђорђевићу, Јовану Томићу, Љубомиру Стојановићу, Владимиру Ђоровићу, Урошу Џонићу, Миливоју Павловићу и другима.¹⁰¹ На крају овог одељка дата је библиографија, односно, попис извора који су коришћени при израде *Антологије*.

⁹⁹ «Унео сам у збирку и познату песму 'Смрт мајке Југовића' коју приређивачи збирака уносе обично у епске песме. Народне баладе су у ствари ближе народној лирици него епској поезији [...] Слична је песма 'Косовка девојка', али сам се задовољио да ову једну преместим у женске песме, а друга нека остане где је, до боље прилике...» Продановић, Јаша М. *Нав. дело*, стр. XXIII.

¹⁰⁰ Данас углавном преовладава становиште по коме су ово епске, а не епско-лирске песме, али постоје и модерни истраживачи који размишљају о могућем баладичном карактеру песме «Косовка девојка», па има и имплицитних полемика о томе. Види: Бошковић, Лидија, *Косовка девојка – проблем жанровског синкретизма*. У: *Прожимање жанрова у српској књижевности; Књижевно дело Милоша Црњанског и поетичке промене у савременој српској књижевности*. Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 33/2, Београд: МСЦ, 2004, стр. 63–69. Супротно становиште заступа Зоја Карановић у раду *Косовка девојка – текст, контекст и жанровске импликације песме*. У: *Жива реч: зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић*. [Уредници Мирјана Детелић, Снежана Самарџија], Београд: Балканолошки институт САНУ; Филолошки факултет, 2011, стр. 301–315. О песми «Смрт мајке Југовића» види: Ласек, Агњешка. *Историјско, поетско и митско у песми Смрт мајке Југовића*. У: *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 67 (2005), стр. 51–64.

¹⁰¹ Ово посредно, али довољно јасно сведочи и да су се у периоду који истражујемо око школских приручника и лектуре сабрали труд и енергија најзначајнијих културних посленика.

Опсежна студија о женским народним песмама представља посебан одељак и претходи текстовима песама. Поред генералних опажања о народној лирици уопште, Продановић нарочиту пажњу посвећује осећањима која доминирају у песмама. Обрађују се «психолошке истине и логичка умовања», поједине стилске фигуре (хипербола, метафора, епитети, антитеза, алегорија, метонимија), љубавна осећања, породично осећање, религиозно осећање, «чисто естетичко осећање», социјално, морално и хумано осећање, док је на крају самог одељка скренута пажња и на шаливе народне песме као на посебну врсту усмене лирике.

За своју антологију Продановић ставља 417 песама које је, како смо раније рекли, изабрао према одређеним критеријумима. Гледано у целини, Продановићев антолгичарски подвиг допринео је популарисању народне лирике међу школском омладином, али и у ширим читалачким круговима. Затим, разноврсност избора омогућила је да се и мање познате песме, из рукописне заоставштине или песме објављене у периодици, презентују и сагледају, на крају и пореде са најпозантијом збирком народног блага – Вуковом.

Следећи првобитно одређену концепцију Продановић овом *Антологијом* обликује причу о народним лирским песмама, посматраним у контексту јужнословенског фолклорног корпуса. Одабрана грађа, поред антологијско-школске усмерености могла би се посматрати и као својеврсна илустрација приређивачевих интересовања за народну поезију. Наиме, уводна студија о народној лирици представља оквир који ће Продановићу послужити и за обликовање потоњих радова, обједињених у књизи *Наша народна књижевност*.¹⁰²

Изузетно повољну критику Продановићеве *Антологије* дао је Павле Поповић¹⁰³ у тексту «Новији радови о нашој народној поезији». Истичући значај анализе појединих мотива у народном песништву, Поповић аутору одаје признање за минуциозну анализу лишену сваке патетике и субјективности. Заиста, мотиви које Продановић обрађује

¹⁰² Продановић, Јаша М. *Наша народна књижевност*, Београд: Српска књижевна задруга, 1932.

¹⁰³ Поповић, Павле, *Новији радови о нашој народној поезији*. У: *Мисао*, Књ. 40, св. 5–6, Београд, 1932, стр. 225–236.

(«Психолошка опажања и логичка расуђивања у народној поезији», «Морална и хумана осећања у народној поезији», «Љубав у народној поезији», «Естетичко осећање у народној поезији», «Породица у народној поезији», «Сукоб осећања у народној поезији», «Верска осећања у народној поезији», «Самоубиство у народној поезији»...), у овој књизи бивају први пут бивају сагледани на специфичан начин – сериозно, аналитички, са мноштвом примера, и то не само оних ограничених на корпус српске народне поезије, већ са увидом у богат фонд јужнословенског фолклора. Дакле, нису нови мотиви, већ начин обраде. Поповић посебно упућује читаоце на «лепу психичку анализу» песме «Пропаст царства српскога», и апострофира: «Вредност је књиге, још, и нарочито, у томе што је писана изванредно лепо, с ретком течношћу слога, а мушким стилем, сочним језиком; и што је писана с необичним познавањем народне поезије. Ја доиста не знам човека који данас овако добро држи у глави оволику масу народних песама.»¹⁰⁴

У истом листу (*Мисао*), још једна критика истиче значај Продановићеве књиге. То је критика Милоша Савковића, који, и поред неслагања са одређеним Продановићевим ставовима¹⁰⁵, каже: «Књига г. Продановића, и поред све скромности своје и свога писца, значи знатан прилог проучавању наше народне књижевности [...] Његова књига, како изгледа, не чини органску целину, јер је састављена из низа чланака који су, писани сваки за себе, били публиковани последњих неколико година по листовима. Али, иако су то засебни чланци, у књизи ипак постоје органске везе, јер се г. Продановић бавио нашом народном поезијом у целини. То долази и отуда што је г. Продановић један од наших поузданих познавалаца народне књижевности, један од оних ретких, и што је он осећа целу у свим њеним деловима. Он је у својој књизи направио широк и детаљан преглед свих тема наше народне књижевности и помоћу њих показао кретање мисли и схватања нашег народа [...] Књига г. Продановића остаје

¹⁰⁴ *Нав. дело*, стр. 226.

¹⁰⁵ Савковић, Милош, *Књижевни преглед: Наша народна књижевност. Од Јаше Продановића*. У: *Мисао*, Књ. 39, св. 1–4, Београд, 1932, стр. 182–188. Главна Савковићева замерка Продановићевој књизи, односи се на одсуство метода и ширег посматрања фолклора са свим његовим специфичностима, односно, «не испитује психологију нашег народа независно од песме», а самим тим, «ми не знамо за порекло, мотиве и унутрашње поретке који су довели до поетског израза».

добар, користан и обилан преглед мотива наше народне књижевности, рађен веома брижљиво и са изврсним познавањем.»¹⁰⁶

Међутим, нису сви критичари били одушевљени овом антологијом. Васа Стајић хвали покретање библиотеке *Школских писаца*, истичући несумљиве квалитете Продановићеве антологије:

«Радост је још већа што прве три књиге ове библиотеке дају утисак солидности. Техника издања је скоро беспрекорна (оно скоро се тиче штампарије), а посао приређивача, који је један од тројице уредника целе библиотеке, исто такав. Г. Продановић је уложио у свој посао онолико труда колико му се данас не може платити ни највећим хонораром; очевидно, његова љубав за ову књижевност је морала бити велика и издавашња: поред труда унео је у посао и доста разумевања.»¹⁰⁷ У наставку текста, он, ипак, замера Продановићу «професорску педантност» при навођењу версификацијских елемената песама, за које Стајић каже да би наставници «учинили највећу услугу ученицима у школи, када о версификацији не би ни говорили». Друга Стајићева замерка односи се на поступак који Продановић назива «враћање бугаризираних македонских песама на народни дијалекат», истичући да такав поступак подсећа на «комитску акцију за обавештавање бугаромана», те да би младе нараштаје требало васпитавати да буду бољи, а такве песме изостављати из избора, и «не враћати мило за драго».

Највећу замерку Стајић даје самом избору песама. Најпре, он замера зато што Продановић користи «мање доступне изворе», што сматра неподобним за едицију каква је управо покренута школска библиотека. *Антологија народне лирике* требало је у датом моменту, да замени све постојеће збирке, «па и Вукову, јер г. Продановић зна да је данас тешко доћи и до државног издања Вукове збирке, да је нема ни сваки наставник српске књижевности, а камо ли омладина». Овој констатацији, Стајић додаје и незадовољство што је заступљеност песама несразмерна, односно, истиче да су

¹⁰⁶ Савковић, Милош, *Нав. дело*, стр. 186.

¹⁰⁷ Стајић, Васа, *Школски писци 1–3, Женске народне песме: антологија*, Јаша М. Продановић, Београд, Геца Кон, 1925. У: *Летопис Матице српске*, Год. 99, књ. 303, св. 3, Нови Сад, 1925, стр. 253–256.

заступљени примери углавном из српских часописа и београдских рукописа, и закључује:

«Овако, антологија г. Продановића је испала, не знамо да ли хотимице или несвесно, антологија српских женских песама у којој је песмама што их певају Хрвати и Словенци дато, отприлике, онолико места, колико Хрватима и Словенцима у данашњој државној управи».¹⁰⁸

Оправдавајући, даље, свој став, Стајић износи и констатацију да ова антологија не може бити посматрана као избор *наших најлепших песама*, јер, без обзира на добру намеру приређивача, епитет *најлепши* не може добити збирка у којој «не буде више нашег мора» и у којој се не виде «ушорени сокаци Војводине у којима блата нема јер су га швалери на штиклама разнели.»¹⁰⁹

У одговору на критику Васе Стајића, Јаша М. Продановић оставио је драгоцене поетичке концепте којима треба да се руководи приређивач антологије за школску употребу. У свим његовим ставовима видљиво је да креирање антологије мора имати свој циљ, а да се, када је образовање у питању, мора водити рачуна о много више фактора:

«Моја *Антологија* треба да послужи као помоћна школска књига, коју ће наставници читати с ђацима на часу. Зато је чисто 'естетско' мерило морало бити ограничено другим захтевима. Најпре 'васпитним'. Нису се у ову збирку могле унети иначе врло лепе љубавне песме, али чија је садржина и сувише слободна и раскалашна (Ја сам у том погледу добро пазио на границу до које треба ићи. Г. Д-р Војислав Јовановић у I издању своје *Антологије* дао је свега две љубавне песме на више од шездесет женских песама. У мојој збирци има их више од две петине свих песама). Друго, морале су ући песме 'свих врста', разуме се из сваке врсте њени најбољи примерци. Треће, морало се пазити и на разноврсност мотива. И четврто, требало је

¹⁰⁸ Стајић, Васа, *Нав. дело*, стр. 254. Сматрамо да је Стајићева аналогија више досетка, мотивисана одређеним политичким ставом, него оправдана примедба. Чињеница је да се нека идеална равноправност није могла успоставити ни због природе грађе, а не само због одређене национално-политичке тенденције састављача антологије.

¹⁰⁹ *Нав. дело*, стр. 256.

дати песме различног размера [...] Свака је збирка боља и лепша што су у њој песме различнијег размера. Треба читаоци да познаду разноврсност и богатство женске народне поезије и по мотивима и по размеру, јер би иначе збирка била монотона.»¹¹⁰

Продановић увек увек размишља о реципијенту своје збирке. Ученик и његово знање, у средишту су ауторових размишљања, па није чудно што "новим песмама" жели да прошири књижевне хоризонте ђака:

«Мени би било много лакше експлоатисати Вука, него претраживати по јавним и приватним библиотекама старе збирке и рукописе. Али Вукових књига има сразмерно највише и у ђачким рукама и у школским књижницама, бар овамо у Србији. Сем тога, из њих се непрекидно праве нове збирке.»¹¹¹

Продановић није остао Стајићу дужан ни објашњење за изостављање песама о «швалерима». Њих изоставља због, како каже, слабијег квалитета али и непримерености школској омладини:

« [...] Али за војвођанске песме о 'швалерима' и њиховим 'штиклама' за којима уздише Г. Стајић, два су разлога што су изостале. Пре свега оне су много слабије од свих песама које су ушле у моју збирку. И сам Вук није их хтео уносити ни у једну од његових књига, него их је додао на крају, тек ради примера. Друго, реч 'швалер' има у Србији једно вулгарно и ружно значење. Никаква наставникова тумачења и никаква школска дисциплина не би задржала ученике од подгуркивања и подсмеха... Из тог краја узео сам ипак две, три боље песмице које сам могао наћи у штампаним збиркама и рукописима.»¹¹²

Очито је да, и поред много развијеније научно-истраживачке апаратуре, суд највећег и најуспешнијег сакупљача народног стваралаштва, Вука Карацића, још увек представља апсолутни, неокрњени ауторитет, тако да Продановић у потпуности и као коначан прихвата његов суд о «Пјесмама бачванским нашега времена».

¹¹⁰ Продановић, Јаша. *Антологија женске народне поезије. (Поводом једне оцене)*. У: *Српски књижевни гласник. Нова серија*, књ. XV, бр. 1, 1. мај 1925, стр. 67–68.

¹¹¹ Исто.

¹¹² Исто.

«Пјесме бачванске нашега времена», према Вуковој напомени, издвојене су на крају прве књиге *Српских народних пјесама*, бечкога издања, као «најљепше и најдостојније друштва осталијех нашијех народнијех пјесама», и то из корпуса песама које или «нијесу за штампу» или «не вриједе да се штампају».¹¹³ У свом тексту посвећеном овим песмама Љиљана Пешикан-Љуштановић истиче да је и у оквиру Вукове класификације засноване на двоструким критеријумима (на намени песама и на месту где се оне певају), «положај песама из Бачке специфичан [...] – једино оне су издвојене само на основу места и времена настанка», па зато «пре делују као додаток него као равноправна група у оквиру Вукове класификације, те се чини да их Вук није могао без оградe уклопити у своје поимање народне лирике.»¹¹⁴ Разлози за ово издвајање су, углавном веома блиски онима које Продановић наводи: наглашени, понекад до ласцивности доведен еротизам, језик ове поезије¹¹⁵, садржај пун нестилизованих животних реалија. Све то је навело Вука да ове песме издвоји као песме «нашега времена», срове и поетички «непревреле» у односу на оне за које је Вук веровао да их има «и од иљаде година».¹¹⁶

Међутим, ако је Карацићев поступак могуће објаснити и мотивисати са становишта његовог времена и поетике бележења, Продановићево пуно прихватање исте логике може се посматрати и ко доказ да школа у приличној мери заостаје за књижевним и културним токовима свога доба. Управо би се период између два рата могао издвојити као време у коме је «одступање од класичног поетског израза и

¹¹³ Стефановић Карацић, Вук, *Српске народне пјесме I*. Сабрана дела Вука Карацића, приредио Владан Недић, Београд: Просвета, 1975, стр. 532.

¹¹⁴ Пешикан-Љуштановић, Љиљана, «Пјесме бачванске нашега времена у контексту прве књиге Вукове», *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, св. 36/1, 1988, стр. 71.

¹¹⁵ «Својим језиком (и лексички и синтаксички) ове песме су тешко могле послужити као доказ изузетне лепоте и чистоће народног језика. Сем тога, специфични укрштај класично-формулативног језика народне песме са свакодневним искуством одређеног колектива Вук је тешко могао прихватити другачије него као 'кварење' и разградњу класичне форме...» (Љиљана Пешикан-Љуштановић, *Нав. дело*, стр. 72).

¹¹⁶ Насупрот томе Љиљана Пешикан-Љуштановић истиче како: «Присуство познатих мотива, иако 'покварених' у претежном броју *Пјесама бачванских нашега времена*, показује да се не ради о поезији која је у целини новонастала, већ пре о традиционалној поезији у којој су, у једној фази преношења, животне реалије, уместо да се преобликују и уклопе у формулативни израз песме, остале мање или више 'сирове' и 'неуобличене', па тиме успеле да себи у извесној мери потчине и очуване елементе класичне форме» (Пешикан-Љуштановић, Љиљана, *Нав. дело*, стр. 72).

обрасца [...] стекло статус легитимног стваралачког поступка, чиме су и ове песме у извесној мери добиле на вредности, као поетски израз коме се мора признати индивидуалност, животност и свежина».¹¹⁷ Ипак, очито је и то што су ови општи књижевни и културни токови били за «школску употребу» у знатној мери цензурисани и потчињенији вредносно-моралном систему знатно строжем од онога који се обликује у ширем културном контексту.

¹¹⁷ Пешикан-Љуштановић, Љиљана, *Нав. дело*, стр. 81.

Антологија народне поезије

Ослањајући се на претходно искуство, Продановић антологичарски рад наставља 1938. године књигом *Антологија народне поезије*, у издању Геце Кона.

На први поглед ова антологија делује као општа публикација намењена популарисању народне књижевности. Међутим, у «Поговору»¹¹⁸, који је изричито намењен наставницима средњих школа, отклања се свака недоумица око њене употребе и намене. У том, обимом невеликом тексту, Продановић образлаже своје концепцијске ставове. На првом месту разноврсност грађе. Прва антологија представила је само лирске народне песме, док је друга, комплетније обухватила народно песништво уврстивши и примере епске поезије. Песме су груписане у неколико врста и циклуса:

I. Лирске (женске) песме

1. Обредне песме
2. Љубавне песме
3. Породичне
4. Побожне и моралне
5. Шаљиве и
6. Разне песме

II. Епске (јунчке) песме

A. Верске и неисторијске песме

B. Историјске песме

1. Немањићи и Мрњавчевићи
2. Кнез Лазар и Косовске песме
3. Краљевић Марко
4. Бранковићи и њихово доба

¹¹⁸ Продановић, Јаша М. «Поговор». У: Продановић, Јаша М. *Антологија народне поезије*, Београд: Геца Кон, 1938, стр. 455–466.

5. Црнојевићи
6. Хајдуци
7. Ускоци
8. Из Херцеговине и Црне Горе
9. Први и други устанак

Поред интенције да у антологију уђу разноврсни примери народне поезије из свих крајева Југославије (лирске песме свих врста, јуначке песме свих циклуса), аутор истиче и на намеру да овакав избор буде утилитаран, али и естетски оправдан, приручник за ученике средњих школа. Приметно је, међутим, да је територијална разноврсност постигнута углавном код лирских песама, док је избор епских песама сведен на Вукове збирке и по неколико примера из других збирки: Богољуба Петрановића, Валтазара Богишића, Сретена Стојковића, *Хрватских народних пјесама*, Ф. Јукића и Љуб. Херцеговца, Марјана Шуњића, М. Пештерца и Благоја Стојадиновића (укупно 11 примера). Продановић, за ову антологију бира песме примереног моралног садржаја, односно песме у којима су наглашена «племенита дела и витешки поступци и хришћанско милосрђе наших и непријатељских јунака». Нису унете песме «у којима се показује свирепост и бездушност, породична мржња, нечасни поступци и сл.», дакле, све оно што би негативно утицало на васпитање школске омладине.

Описујући шта је Продановић, поштујући овај критеријум, изоставио из антологије, Љубиша Рајковић каже: «Ови обзир Продановићеви условили су да у *Антологију*, на жалост, не уђу и такве песме као што су 'Женидба краља Вукашина', 'Зидање Скадра', 'Кнежева вечера' [...] 'Диоба Јакшића' [...] Но, без обзира и на неке друге мањкавости које је ова Продановићева антологија несумњиво имала, она је у време пред Други светски рат одиграла значајну улогу у културном животу наше земље, а нарочито у школској пракси».¹¹⁹ Рајковић је само делимично у праву: доста песама које изоставља у својим антологијама Продановић уврштава у читанке које

¹¹⁹ Рајковић, Љубиша, *Јаша Продановић као антологичар*. У: *Јаша Продановић – живот и дело: зборник радова са Округлог стола одржаног у Пироту 28. децембра 2000*, Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу и Студ. група за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу, 2003, стр. 114–115.

приређује за сва четири разреда средње школе.¹²⁰ На тај начин добија се, с једне стране кохерентнија целина и могућност сагледавања разноврсности народне књижевности, док се с друге отвара и могућност шире рецепције, укључивања већег броја примера.

Љубавне песме, наравно пробране, нашле су своје место у антологији (њих 33), иако их, како сам тврди, није унео у читанке.¹²¹ Оправдање за ово он тражи у чињеници да су љубавне песме веома популарне и да је немогуће направити добру антологију ако се изоставе љубавне песме, које дефинише као «најбоље женске песме». Ипак, и овде код Продановића моралисте, наставника и родитеља, преовладавају *чедне* песме, које само наговештавају љубавни састанак, а потенцирају истрајност, оданост и поштење у љубавној чежњи.

Додајмо још и то да је одступање у односу на прву антологију и изостављање припева и рефрена као засебног одељка. Ово је, по свој прилици, као и код Вука, резултат особеног свођења бележења на једноставнију форму, али и приближавање народне песме форми и облику писане лирике.

¹²⁰ Више о Продановићевим читанкама у посебном одељку.

¹²¹ Ово је само делимично тачно. У свом избору народне књижевности за читанке Продановић уноси и неке песме које су овде класификоване као љубавне.

Антологија народних приповедака и осталих прозних народних умотворина

Иако је ова књига штампана 1951. године у издању Српске књижевне задруге, Продановић је припрему рукописа завршио пред Други светски рат.¹²² У напомени на крају књиге дато је обавештење о намени и концепцији *Антологије*. Она је, иако се то експлицитно не наводи у самом наслову, намењена школској омладини, дакле настави, а концепцијски критеријум исти је као онај већ примењен у његовим читанкама и претходним антологијама: «Ова *Антологија* прозе народне књижевности рађена је по начелима по којима су израђене и моје читанке за средње школе и *Антологија народне поезије*.»¹²³

Као врсни познавалац народне књижевности, али и педагог, Продановић се трудио да избором грађе задовољи два скоро непомирљива захтева: естетско и васпитно. Избор и разуђеност грађе оправдани су идејом да је «и корисно и потребно упознати школску омладину са свим врстама народне прозе». Тако су се у избору поред приповедака нашле и гаталице, питалице, пословице, загонетке, молитве, здравице, гатања, бајања, клетве, заклетве и благосиљања.

У уводној студији (37 страна) насловљеној *О прозној народној књижевности*, која је подељена на четири одељка: *Приповетке*, *Питалице*, *Пословице* и *Загонетке*, Продановић се бави теоријским оквиром који умногоме објашњава основне поетичке законитости и својства народне прозе. Као и код његових антологија народне поезије и овде се прилагођавањем искуству и сазнајним способностима рецепијената и примерима олакшава употреба народне прозе у школској употреби, не само за ученике већ и за наставнике.

¹²² Податак даје Бранислав Миљковић, који је постхумно редиговао и објавио Продановићеву антологију. Види: Миљковић, Бранислав, *Напомена редактора*, У: Продановић, Јаша М. *Антологија народних приповедака и осталих прозних умотворина*, Београд: Српска књижевна задруга, 1951, стр. 451.

¹²³ Продановић, Јаша М. «Напомене». У: *Антологија народних приповедака и осталих прозних умотворина*, Београд: Српска књижевна задруга, 1951, стр. 448.

Уводни текст сачињен је од два већ раније објављена текста.¹²⁴ Новину у овим чине завршни пасуси у којима Продановић указује на значај народне књижевности и позива на њено прикупљање, али и на строжу ревизију раније сакупљеног материјала.¹²⁵

Народним приповеткама Продановић је посветио највише пажње и сегмент предговора заузима највише простора (21 страну). У шест целина, дате су скоро све поетичке одлике народних приповедних врста. Истовремено, на самом почетку *Антологије* Продановић недвосмислено даје предност народној епици насупрот народним приповеткама које «по својој књижевној вредности заостају иза народних песама».¹²⁶ Ово је став који умногоме почива на Вуковом вредносном систему и данас се више не чини тако неопозиво тачним. Удео народне прозе у обликовању и развоју језика модерне српске књижевности, као и често посезање модерних аутора за појединим сегментима и жанровима, учинили су да је народна проза данас предмет интересовања истраживача у истој мери као епика, па и више.¹²⁷ Штавише, ово разубуђено изучавање усмене прозе почео је, и у великој мери унапредио управо Продановићев савременик – Веселин Чајкановић.¹²⁸

У оквиру прозних врста, Продановић највише уметничку вредност придаје бајкама и гаткама.¹²⁹ У делу теоријског текста који се бави бајкама примећује се извесна недоследност око коришћења термина бајке и гатке. У уводној студији увек се употребљава термин «гатка и бајка», док се у садржају та група насловљава са *Митолошке гатке (бајке)*. Иако их дефинише доследно као две врсте које чине једну

¹²⁴ Део о приповеткама и питалицама: *Наше народне приповетке и питалице*. У: *Летопис Матице српске*, 353 (1940), св. 3–4, стр. 171–183. Текст о пословицама и загонеткама: *Наше народне пословице и загонетке*. У: *Годишњак Матице српске*, Нови Сад, 1941, стр. 28–42.

¹²⁵ Ови новонаписани пасуси ипак чине кохерентну целину са раније написаним текстовима.

¹²⁶ Продановић, Јаша М. *Прозна народна књижевност*. У: *Антологија народних приповедака и осталих прозних умотворина*, Београд: Српска књижевна задруга, 1951, стр. 9.

¹²⁷ Као пример могу послужити узорне студије Наде Милошевић-Ђорђевић (поред осталих: *Од бајке до изреке*. Београд: Рад; КПЗ Србије, 2002) или Снежане Самарије (пре свега: *Поетика усмених прозних облика*. Београд: Народна књига – Алфа, 1997).

¹²⁸ Чајкановић, Веселин, *Српске народне приповетке. Књ. 1*. Београд: Српска краљевска академија, 1927.

¹²⁹ Необична је његова употреба ова два жанровска одређења, која би, строго гледано, могла да се посматрају као плеонастичка. Гатка је термин који је Вук користио уместо потоњег бајка.

групу, у тексту примат преузима термин гатка, који, као и код Вука Караџића, и код Продановића представља синоним за бајку.

Побројавајући особености бајки, Продановић се осврнуо на натприродна бића, на појаве својствене паганским митологијама, као што су метаморфозе или метапсихоза, ускрснуће вампирење, постојање спољње душе, дивинизација, антропоморфизам итд. Овај одељак показује да је Продановић, иако свестан да је антологија намењена за школску употребу, имао намеру да школској омладини понуди више информација, и да подстакне интересовање и радозналост навођењем података из научних фолклористичких истраживања. Тако се у оквиру текста представљају и три најважније теорије о постанку народних приповедака (*митолошка, миграциона и полигенетичка/етнолошка*).

Даље, у анализи народне приповетке, наводе се најупечатљивије духовне врлине и особине, међу којима предњаче правда, хуманост и симпатија за слабе и нејаке. Када говори о скаскама, легендама и шаљивим причама, Продановић у први план ставља да «оне немају лепоту и занимљивост гатки и бајки [...] краће су, сувље без песничког полета и уобразиље»¹³⁰, док су приче о животињама подељене на оне без моралне тенденције и на басне «више са практичним него моралним порукама».¹³¹

Пословицама и загонеткама посвећено је, такође, доста пажње у предговору. Продановић пословице условно дели на четири групе. У првој, *нормативној*, налазе се оне пословице које упућују људе на неко начело у владању: «Чувај беле паре за црне дане»; «Држи се новог пута и старог пријатеља»; у другој су *обавештајне* – којима се обавештава о различитим животним ситуацијама и догађајима: «Ко се дави, за сламку се хвата»; «Овчије вунце, вучје срце», док трећу и четврту групу Продановић посматра као изреке. Трећу групу, условно назива *компаративним изрекама*: «Горко као чемер»; «Спава као заклан», док у четврту групу смешта изреке којима се најчешће исказује

¹³⁰ Продановић, Јаша М. *Прозна народна књижевност*. У: *Антологија народних приповедака и осталих прозних умотворина*, Београд: Српска књижевна задруга, 1951, стр. 21.

¹³¹ Исто.

неко осећање (жеља, нада, ишчекивање, стрепња...): «Да ти је на здравље»; «Ако бог да»; «Не дај, боже, горе....».¹³²

Приповетке су подељене у седам група. У првој групи нашле су се гатке и бајке у којима се јављају натприродна бића и оне у којима се препознају остаци предхришћанских култова (37 примера). Друга група садржи приповетке у којима се говори о «делу хришћанског бога» (13 примера), трећа је посвећена легендама о свецима (12 примера), док је четврта посвећена личностима и местима (10 примера). У петој групи су *мушке* приповетке (данас новеле), са вероватним догађајима (17 примера), у шестој су басне (27 примера) док седму групу формирају шаљиве приповетке (51 пример). Остале прозне умотворине насловљене су по врстама и с обзиром на релативно кратке записе, од сваке врсте наведено је неколико примера. На први поглед види се да је Продановић бајкама и шаљивим причама дао највише места у својој антологији. Можемо претпоставити да је разлог томе, поред личног сензибилитета, утилитарна функција саме књиге и потреба наставног плана.

У поређењу са антологијом народне прозе Војислава М. Јовановића, можемо рећи да је Продановићев избор жанровски разноврснији, а утилитарност оправдава недостатак опширнијих теоријских разматрања, мада, истовремено, Продановић отвара довољно широк увид у поетику усмених прозних облика.

Драгиша Витошевић, анализирајући опште ставове критичарског круга око *Српског књижевног гласника*, напомиње да је Продановић у односу према две струје, естетизма (који оличава Б. Поповић) и утилитаризма (којем нагиње Ј. Скерлић), био ближи овој другој.¹³³ Ипак, чини нам се да бисмо тек симбиозом ове две струје добили праву слику и суштински заједнички именоватељ Продановићевог антологичарског

¹³² «Вук је у пословице уврстио и клетве, заклетве и благосиљања. Али како је Вукова збирка обухватила сем пословица 'и друге различне као и оне у обичај узете ријечи', то су у овој Антологији ове последње изреке издвојене за се, јер не спадају у пословице, него и по облику и по садржају чине посебну целину.» Продановић, Јаша М. «Пословице». У: *Антологија народних приповедака и осталих прозних умотворина*, Београд: Српска књижевна задруга, 1951, стр. 25.

¹³³ *Критика у Скерлићево доба*, приредио Д. Витошевић, Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 1975.

сензибилитета. Продановићева антологија народних приповедака, дуго времена је остала један од најкомплетнијих избора за школску употребу, а поједини њени приступи и до данас утичу на наставу народне прозе на свим нивоима школовања.

ВЕСЕЛИН ЧАЈКАНОВИЋ

*Петнаест српских народних песама*¹³⁴

Библиотеку *Из старих ризница* покренули су Тихомир Р. Ђорђевић, Чедомир Митровић и Веселин Чајкановић 1925. године, на иницијативу неименованог «уваженог колеге», који је оставио «на расположење знатну суму новаца, да је употребе на штампање народних умотворина, и других публикација из те области». Жеља добротвора била је и да се књиге дају, првенствено, ђацима и народу у Јужној Србији, а прва књига, у овој едицији, посвећена је борцу палом 1915. године у Скопљу, свршеном матуранту Радојици Ј. Ђурићу.¹³⁵

Чајкановићев избор народних песама јесте, у пуном значењу те речи, антологијски. То су: «Ко крсно име слави, оном и помаже», «Марко Краљевић и бег Костадин», «Женидба Влашића Радула», «Диоба Јакшића», «Почетак буне против дахија», «Бановић Страхиња», «Женидба цара Стјепана», «Женидба краља Вукашина», «Зидање Скадра», «Царица Милица и Владета војвода», «Пропаст царства српскога», «Мали Радоица», «Смрт Сењанина Ива», «Болани Дојчин» и «Браћа и сестра». Све наведене песме, Чајкановић је преузео из државног издања Карацићевих песама¹³⁶, али је због недостатка критичког издања ових збирки које би исправило штампарске грешке и донело подесне напомене, сам начинио неке корекције. То се, пре свега односи на одступање од наслова песме «Женидба Душанова», где је стављен Карацићев наслов из издања из *Народних српских пјесама* из 1815. године – «Женидба цара Стјепана». Овако изабран наслов, Чајкановић образлаже: «У циклусу песама о јуначким женидбама, ово је једна од најлепших. У државном издању назива се (у наслову)

¹³⁴ *Петнаест српских народних песама*. [уредио Веселин Чајкановић]. [Библиотека] *Из старих ризница*, књ. 1, Београд: Штампарија Д. Грегорића, 1925.

¹³⁵ Друга, у оквиру ове библиотеке, била је књига Владимира Ђоровића *Свети Сава у народном веровању*.

¹³⁶ Књ. 2, 1913; књ. 3, 1894; књ. 4, 1896.

Душановом – без разлога, јер се у песми Душан не спомиње, а именован *Стјепан* назива се сваки (и ма који) српски цар у старинским епским песмама». ¹³⁷

Овако направљен избор може се посматрати и као антологија, и као хрестоматија али и као приручник. На невеликом броју страна (187), нашли су се текстови песама, подаци о певачима, објашњења и коментари о песмама и речник. Подаци о певачима дати су, углавном, према забелешкама В. С. Карацића.

Индивидуалним уметничким одликама певача, бавиће се касније многи књижевни прегаоци (Богдан Поповић, Хенрик Барић, Иван Р. Димитријавић, Св. Матић, Никола Банашевић, Видо Латковић, Петар Бакотић, Владан Недић и други). Ипак, Чајкановићево бављење овом темом, свакако је вредно помена, јер је он први одабрао да направи својврсни омаж Вуковим певачима – од сваког певача одабрана је једна песма. У овом избору Чајкановић се држао естетског критеријума, јер су изабране песме свакако репрезентативни део наше епске традиције, сем тога, очито је да Чајкановић даје предност оним песмама које истичу моралне и људске квалитете јединке, породице и колектива. Ово је истовремено, први овакав рад који истиче допринос певача, па је Чајкановић тиме свакако утицао на научне следбенике.

Најдрагоценији су Чајкановићеви коментари песама, који до данас представљају непроцењив извор информација. Ненаметљиво, али аргументовано и научно поткрепљено, он кроз коментаре износи и неке импресије о појединим песмама и певачима. Навешћемо као пример његову похвалу стилу Старца Милије који је «... у првобитној песми учинио измене у циљу да подигне Бановић Страхињу (чији карактер у песми дугог стиха није беспрекоран: он нпр. покушава да Турчина убије на *спавању*) [...] Иначе су његове измене и додаци, његова редакција уопште, изврсни, и поезија Старца Милије представља свакако најбоље што је народна епска поезија дала.» ¹³⁸

¹³⁷ Чајкановић, Веселин, *Напомене*. У: *Петнаест српских народних песама*, стр. 163.

¹³⁸ *Нав. дело*, стр. 158–159.

Потребно је нагласити да ова књига, апаратуром, информацијама и коментарима, представља значајан научни допринос пручавању, презентовању, и третману како народне поезије тако и народних певача, али и народне књижевности уопште. Такође, Чајкановић је понудио ученицима додатне информације које свакако нису могли добити у читанкама и осталим школским приручницима. Тако, на пример, уз песму «Ко крсно име слави, оном и помаже», Чајкановић поред општег религијског контекста, веровања везаних за крсно име, и потребу да се свецу ода пошта тиме што ће домаћин стајати, даје низ истумачења појединих појмова у песми. Рецимо, објашњава где су се све налазили утврђени градови под именом Соко, ко је био Петар Мркоњић и шта је брава «дубровачка». Иако дати као напомене везане уз поједине сегменте ови коментари делују као развијен нацрт за целовиту студију о религијском и културолошком контексту песме. У њих Чајкановић уноси своја разноврсна и широка знања етнолога и историчара религије, али их стилизује информативно и разумљиво за све узрасне и образовне нивое будућих читалаца.

По овоме и по развијеним коментарима о певачима, ова антологија може се сматрати значајним, иако недовољно уоченим кораком у изучавању српске народне поезије.

ВИНКО ВИТЕЗИЦА КАО АНТОЛОГИЧАР

Антологија народне поезије

Винко Витезица након *Зборника јуначких епских народних песама* (1930) и *Антологије народне поезије: романсе и баладе* (1937), *Антологије народне поезије. Књ. I, Увод ; Лирске песме* (1937), приређује и *Антологију народне поезије*¹³⁹, у којој су обједињени примери народног песништва приређени као школско издање. Намера приређивача, коју износи у предговору, јесте да с једне стране, послужи настави, а, с друге, да љубитељима народне поезије пружи целовити увид у богатство облика. Поред ових интенција Витезица истиче још једну, а то је, рекли бисмо, врста препоруке којом се предочава разноликост и лепота оних песничких форми, за које сматра да су, посебно у књижевним круговима, запостављене:

«При подели песама водила ме је мисао, да је потребно да се и у народној поезији потраже оне песничке форме које је она дала, а које својим богатством и својом чистотом могу послужити за пример нашој уметничкој поезији новијег времена, која је сва утонула у тражењу 'нових' форми не познавајући 'старе' и не сећајући се да старог и новог у уметности нема!»¹⁴⁰

Имајући у виду превасходну намену ове књиге, Витезица се осврће на још један, по њему, недовољно разјашњен моменат, а то је класификација у којој су издвојене песме лирско-епског карактера, односно, баладе и романсе:

«Убеђен сам, да је многим, нарочито предајући у школи, изгледало чудно, када су пред својим ђацима морали да кажу да су нпр. песме *Хасанагиница*, *Женидба Милића барјактара*, *Ђакон Стеван* и *два божја анђела* и *Зидање Скадра* епске песме, а то све зато, што су оне у једној или другој књизи тако наведене.»¹⁴¹ Истичући значај прецизније диференцијације појма епског, Витезица објашњава своје критеријуме и избор и, нарочито, своју класификацију ове поезије:

¹³⁹ *Антологија народне поезије*. Приредио Винко Витезица, Београд: Геца Кон, 1937.

¹⁴⁰ Витезица, Винко, «Предговор». У: *Антологија народне поезије*, Београд: Геца Кон, 1937, стр. III.

¹⁴¹ *Исто*.

«Из великог броја оних песама које Вук Караџић није назвао 'женским', узео сам добар део за категорију: Романсе и баладе, и дао им места међу оним романсама и баладама које сам нашао у 'женским песмама', од којих су велики број чисте романсе и баладе. Ова песничка врста, као ни врста 'Легенде' није до сада у антологијама поред лирских и јуначких песама била заступљена.»¹⁴²

У категорију романси и балада Витезица убраја и песме «Зидање Скадра», «Јакшићи кушају љубе», «Дијоба Јакшића», «Мали Радојица» и «Бановић Страхиња», очито се руководећи логиком да песме са мотивима породичних односа и сукоба у породици, као и оне са наглашенијим љубавно-еротским мотивима (попут «Малог Радојице») не припадају јуначким.

Временски и просторно, Витезин избор почива на великом броју збирки са целог југословенског простора. Исто важи и за његов избор лирских песама, док је избор епских знатно ограничен и у њему доминирају песме Вукове збирке.

Поред ових новина, Витезица у своју антологију уноси и велики број љубавних песама, истичући да оне својом «савршеношћу и префињеношћу форме», могу оплеменили читаоце. Овде се, посредно, може наслутити становиште да лепота, сама по себи, има васпитни квалитет, те да се васпитно не исцрпљује у елементима садржине.

Стандардне за приређивања школских издања антологија народне књижевности постале су и уводне студије у којима аутори приказују историјски развој ове књижевности и њене поетичке одлике. За ову врсту издања важна је још једна функција, а то је да помогну наставницима да ученике упуте у важне моменте који су неопходни за боље разумевање народне књижевности. Новина код Витезице јесте то што он свој опширни преглед почиње широм расправом о песништву уопште, да би се после позабавио основним законитостима појединих жанрова и односом историје и мита. У наставку следи историјски преглед и подела народне поезије, подаци о певачима, форми, односу усмене и уметничке књижевности, а уводна студија завршава се одељком о етичким вредностима народних песама.

¹⁴² Витезица, Винко, «Предговор». У: *Антологија народне поезије*, Београд: Геца Кон, 1937, стр. IV.

Формално, одељак са песама, подељен је на пет делова. Први део, у којем су лирске песме, подељен је, опет, на неколико група:

1. Митолошке (8 примера),
2. Обредне, (10 примера)
3. Породичне, (10 примера)
4. Љубавне, (26 примера) и
5. Слепачке, (2 примера)

Следи други део у којем су шаљиве песме (7 примера), трећи у коме су заступљене легенде, односно, легендарне песме (10 примера), те четврти део са баладама и романсама (46 примера).

Пети део резервисан је за јуначке песме, како их Витезица насловљава, наглашавајући неопходност разликовања појмова јуначко и епско. Песме у овом одељку подељене су на неколико циклуса¹⁴³:

1. Немањићи и Мрњавчевићи (3 примера),
2. Косово (18 примера),
3. Марко Краљевић (11 примера),
4. Деспоти (4 примера),
5. Ускоци (3 примера),
6. Хајдуци (5 примера),
7. Карађорђе (3 примера).

На почетку сваког одељка Винко Витезица даје краћи увод о карактеру песама. За разлику од претходних антологија, где су ови коментари били интегрални део уводног текста, ови кратки уводи функционишу као претходница примерима, и на тај начин олакшавају праћење и разумевање грађе.

За разлику од читанки у којима је избор текстова у највећој мери ограничен на збирке Вука Стефановића Карацића, антологије и иначе остављају приређивачима простора да у избор уврсте више примера других извора, неретко и из мање познатих и

¹⁴³ У јубиларном *Зборнику (Зборник јуначких епских народних песама)*. Саставили предговор Љуб. Стојановић [и] дванаест одељака Винко Витезица; илустрације Мирко Рачки. Јубиларно изд. Београд: Народно дело, 1930), Витезица песме дели по «идејним категоријама» (Доброта; Истина; Правда; Судбина; Уклети духови; Греси; Жена; Мајка; Витештво; Љубав; Царство небеско; Васкрсење) и тако «први пут код нас даје систем етике и филозофије у народној поезији.» (Стр. XXIX).

популаризованих збирки, или часописа. Витезица је поред незаобилазних извора, као што су Вукове, Богишићеве или Петрановићеве збирке, унео и примере из *Братства*, *Данице*, *Матице*, *Виле*, *Етнографског зборника* Академије наука, збирки Бранка Мушицког, К. Х. Ристића, Абдула Хака, Глигорија Николића, Николе Беговића, Новице Шаулића, Ђорђа Рајковића, Николе Андрића, Карела Штрекеља, Љубе Ковачевића, *Истарских народних пјесама*, антологије Јаше Продановића, и других. Види се да је Витезица покушао да поред разноврсности жанрова, предочи и разноврсност извора, као и да чисто национални критеријум превазиђе примерима из хрватске и словеначке народне књижевности.

Издавање балада и романи у посебну групу и њихова доминација, чине ову антологију различитом од оних Јаше Продановића, или касније Даринке Стојановић, пошто је већина антологичара ове песме сврстала или у породичне, или у љубавне, пратећи тематски критеријум. Слично је и са шаљивим песмама које Витезица, за разлику од Продановића (мисли се на *Женске народне песме: антологија*, 1925), или Вука који их сврстава међу *друге различне женске пјесме*, издава у самосталну групу.

Ова прецизнија жанровска класификација представља несумњиви сазнајни квалитет Витезичине *Антологије*, као и навођење извора у садржају антологије (овај поступак преузео је и Владан Недић у својој антологији народних лирских песама).¹⁴⁴ Поштовање принципа прилагођености узрасту и спознајним способностима ученика, које је уочљиво у презентацији грађе, представља њихов педагошко-методички допринос. Истовремено, укључивање других антологија у круг извора посредно сведочи како се временом све прецизније кристалишу општи критеријуми, функција и сазнајно-васпитни циљеви који се постављају пред ову врсту књига.

¹⁴⁴ *Антологија народних лирских песама*. [Приредио] Владан Недић. Београд: Српска књижевна задруга, 1977.

АНТОЛОГИЈА МЛАДЕНА ЛЕСКОВЦА

Наше народне приповетке: антологија

На позив Југословенског професорског друштва, Секције за Дунавску бановину, професор Младен Лесковац приређује антологију «Наше народне приповетке».¹⁴⁵ Ово је, уједно, прва књига у тек основаној библиотеци *Школа и живот*, новосадске Секције Југословенског професорског друштва, чију редакцију потписују Бранко Магарашевић, Вајан Гомирц, Драгољуб Ђурић и Димитрије Јанковић.

Повод да се покрене библиотека *Школа и живот*, био је, према речима редакције, пре свега жеља да се ученицима «по повољној цени» обезбеди оно што је најпотребније за наставу, али и књига која их «може занимати у часовима доколице и самосталног рада».¹⁴⁶ При одабиру грађе за нову едицију, примаран је био сазнајни моменат, израда приручника који би садржао «сву најпотребнију школску и домаћу лектуру из националне књижевности», међутим није занемариван ни васпитни моменат, који редакција сматра изузетно важним и пресудним за «будући живот ученика».

У краткој напомени о својој антологији, Младен Лесковац истиче њену школску намену, и указује на интервенције извршене у текстовима. Најкрупнија интервенција, опет због намене, урађена је на плану језика. Лесковац дијалекатске паралелизме своди на јединствени облик (ђевојка → дјевојка), осим када је реч о приповеткама Грује Механцића где је остављен облик *девојка*. Ово неоспорно сведочи да се у периоду који изучавамо у школској обради народне књижевности мање или више намеће проблем језика и језичке приступачности овог штива ученицима, што је и данас озбиљан задатак који се поставља методичарима наставе.¹⁴⁷ Истовремено, ово је

¹⁴⁵ Интересантно је да ни у *Jugoslovenskom književnom leksikonu* (1984) под одредницом Младена Лесковца не постоји податак да је био и антологичар народних приповедака.

¹⁴⁶ Лесковац, Младен, «О библиотеци 'Школа и живот'». У: *Наше народне приповетке: антологија*. Нови Сад: Југословенско професорско друштво, секција Нови Сад, 1937, стр. [171].

¹⁴⁷ У свом магистарском раду, *Књижевна интерпретација усмене прозе у старијим разредима основне школе као основ за методичку обраду* (одбрањен 7. 10. 2008, под менторством Љиљане Пешикан-Љуштановић), Драгана Жутић као један од већих проблема у настави издваја управо проблем разумевања, и то врло широко обухваћен: од разумевања лексике до познавања оних елемената

једно од оних питања на која се не може дати јасан и недвосмислен одговор. Интервенције у језику, као и други облици редактуре, омогућавају лакшу комуникацију ученика са текстом, али, истовремено, нарушавају интегритет текста. С друге стране, интегрални текст одступа, у многоме, од језичког осећаја ученика и постаје делом неразумљив и херметичан. Сматрамо да је, ипак, неприхватљив овај вид редактуре, већ би проблеме ове врсте требало решавати што бољом опремом аутентичног текста (тумачењем неразумљивих речи и облика, објашњавањем културног контекста дела).

При изради ове антологије, Лесковац изоставља навођење извора, иако у напомени помиње да се користио «свим важнијим збиркама наших народних приповедака», односно изборима које потписују Караџић, Врчевић, Бајић, Гавриловић, Грђић-Бјелокосић, Микуличич, Пасарић, Смичиклас, Ваљавац, Благајић, Којанов-Стефановић, Ђоровић, Сремац, Тординац, Сулејманпашић-Скопљак, Шаулић и Ђорђевић, али и антологијама Владимира Ђоровића, Војислава Јовановића, Веселина Чајкановића и Тихомира Остојића. На крају, поред импозантног броја и репрезентативних имена приређивача, Лесковац заокружује свој избор и прегледом релевантних часописа и зборника. Овај поступак скреће пажњу на Лесковчеву сериозност и компетентност при састављању ове антологије, али истовремено суштински противречи чињеници да се не наводе извори појединих дела. Такође, и поред увида у широку продукцију, Лесковац изоставља «лепе резултате научне литературе» о приповеткама, сматрајући да би се бављење и тим аспектом, повећао обим књиге, а она сама се удаљила од примарне намене. Ипак, у уводном делу, он упућује читаоце на најбитније моменте везане за почетак сакупљања ове грађе код нас, и заслуге Вука Стефановића Караџића.

Лесковчев примарни критеријум за избор грађе био је естетски, односно, руководио се, како сам каже, намером да направи «избор најлепших српскохрватских

традиционалне културе без којих није могуће схватити смисао усмене прозе. Истраживањем лексике усменокњижевних дела и традиционалне културе бавиле су се Љиљана Недељков и са лексиколошког и етнолингвистичког аспекта и Љиљана Петровачки са методичког и лингвистичког. Види: Петровачки Љиљана; Недељков, Љиљана, *Лексика традиционалне културе у настави српског језика и књижевност*. У: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Књ. 49, св. 2 (2006 [шт.2008]), стр. [277]–287. и Петровачки Љиљана; Недељков, Љиљана, *Лингвокултуролошка и методичка тумачења лексике традиционалне културе у читанкама*. У: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Књ. 50 (2007), стр. [643]–654.

народних приповедака». Градећи притом, целовиту слику народне прозе, он закључује да је доминантни жанр бајка, као «најснажнија и најфантастичнија, а уједно и најархаичнија приповедачка врста», али да се потпуност презентације не би могла постићи ако се запоставе «шаливе приче и анегдоте које уносе изобилно регионалног и реалистичког елемента, а са далеко скромнијим песничким средствима и каткада без уметничких циљева».

Поред естетског, Лесковац се, сходно наставном плану, превасходно бавио разматрањем књижевног аспекта народне прозе, задржавајући се минимално, и то тек у понеким објашњењима, на фолклористичким тумачењима. Ту се, пре свих, позива на «одличне чланке д-ра Веселина Чајкановића у Станојевићевој *Народној енциклопедији*».¹⁴⁸ Лесковац полази од претпоставке да би на ограниченом броју страна требало представити ученицима репрезентативне примере народне прозе, поштујући жанровску разуђеност, али и да би требало тиме, истовремено, «омилити народну причу, једно од најлепших духовних блага нашега народа».

Изабрану грађу, Лесковац дели у пет група:

1. Приповетке о животињама (10 примера)
2. Бајке (20 примера)
3. Мушке приповетке (10 примера)
4. Легенде (9 примера) и
5. Шаливе приповетке (25 примера)

Овакав избор и класификација текстова, ту се чини адекватна, поготово ако имамо у виду ранију напомену приређивача о намени саме антологије и жељи да се ученици не оптерете сувишним информацијама. Међутим, иако не даје опширнија теоријска и научна објашњења, Лесковац, на крају своје антологије, даје богат додатак у виду факсимила и фотографија. Ове драгоцене илустрације¹⁴⁹ ученицима предочавају како је, на пример, изгледала једна страница Давидовићевих «Новина Србских», насловна стране Ђорђевићеве антологије циганских народних приповедака и Шаулићеве збирке песама, ту је и факсимил Вука Караџића, а, такође, и портрети

¹⁴⁸ Лесковац, Младен, «Напомена о овој књизи». У: *Наше народне приповетке*: антологија. Нови Сад: Југословенско професорско друштво, секција Нови Сад, 1937, стр. [170].

¹⁴⁹ О илустрацијама у читанкама из овог периода види Прилог бр. 1

Јакоба и Вилхелма Грима, Лукијана Мушицког, Вука Врчевића, Павла Јосифа Шафарика, Георгија Магарашевића, и, велика слика Вука Караџића.¹⁵⁰

Иако није остварен издавачки план, да се у оквиру библиотеке *Школа и живот*, нађу још неке корисне књиге¹⁵¹, ова антологија засигурно остаје драгоцен документ и сведочанство Лесковчевог антологичарског афинитета. Истина, с обзиром на дела која бира, може се закључити да је реч о углавном очекиваном, релативно конвенционалном избору, који више презентује неку врсту пресека у који улазе општеприхваћене књижевне вредности, више огледало суда заједнице него слика индивидуалног укуса.

Рецимо, ако погледамо избор бајки, које су, по Лесковчевом суду, најлепши и највреднији део усмене прозе, није тешко утврдити, да у њему нема много неочекиваног. Реч је о познатим бајкама, пре свега из збирке Вука Караџића и, мање, Тихомира Остојића, које свакако припадају делима изузетне вредности, али и о општеприхваћеном «лектирском избору», релативно конвенционалном. Оно што побуђује пажњу јесу нека жанровска питања питања. На пример, по ком је основу «Дивљан» варијанта демонолошког предања/фабулата о људождеру, која непосредно подсећа на епизоду о Одисеју и Полифему, укључен међу бајке, с обзиром на то да нема композицију бајке. Такође, извесну недоумицу побуђује укључивање шалјивих прича «Поп и парохијани» и «Бекри Мујо», међу «мушке приповетке»/новеле, мада можемо претпоставити да је то условљено њиховом композиционом развијеношћу и присуством јасне васпитне поенте.

Наравно, ово је више последица намене антологичара него укуса конвенционалног приређивача. У суштини, можемо се упитати колико је уопште

¹⁵⁰ Испод слике Лесковац оставља и занимљив податак: «На дну ове слике руком пок. д-ра Тихомира Остојића пише 'Ова је слика постављена у дворници Српске Вел. Гимназије у спомен преноса Вукових земних остатака из Беча у Отаџбину 29 септ. (11. окт) и сахране их у Београду код саборне цркве 30 септ. (12 окт.) 1897.' Тих. Остојић, прво професор гиназије а потом и секретар Матице српске у Новом Саду, најзад професор и први декан Филозофског факултета у Скопљу, још као новосадски гимназиста забележио је народну приповетку 'Вук гвоздене главе' (в. стр. 65–8 ове књиге), коју је штампао Змај у своме 'Невену' 1883; ту причу је Остојић чуо од своје мајке».

¹⁵¹ У најави су биле антологија Крешимира Георгијевића *Наше јуначке песме* и књига Бранка Магарашевића *Масарик и савремена Чехословачка*, али до реализације ових издања није дошло.

могуће усагласити естетске критеријуме са примереношћу узрасту, информативношћу и сазнајно-васпитним карактером који намећу потребе школе и наставе.

ДАРИНКА А. СТОЈАНОВИЋ

Антологија народног песништва: са прегледом народног песништва

Одобрена као уџбеник од стране Главног просветног савета, *Антологија Даринке Стојановић*¹⁵², уз изабрану грађу, доноси и систематски преглед народне књижевности. Збирка обухвата градиво за све разреде у којима се проучава народна књижевност, односно садржај је прилагођен наставном плану¹⁵³. Иако се на први поглед стиче утисак да је ово антологија народне поезије, увидом у садржај постаје јасно да је ово свеобухватан избор народне књижевности, јер садржи и избор прозе. Сама формулација *народно песништво* упућује на промену поимања, али и презентовања народне књижевности у школској употреби, пошто је по први пут овако употребљена формулација објашњена као синоним за народну књижевност, уопште.

Избор грађе у антологији резултат је намере да се унесу оне народне песме и приповетке које најбоље презентују карактеристичне одлике народне књижевности. Пошто због своје намене антологија није могла бити већег обима, основни критеријум био је «строг избор неопходног и најлепшег». Иако се номинално инсистира на естетском критеријуму и песничкој вредности као основним мерилима, очито је да пресудну улогу ипак има оно што је са становишта школских програма «неопходно», а не евентуално, трагање за делима која би прелазила хоризонт очекивања. Текстови су,

¹⁵² Стојановић, Даринка, *Антологија народног песништва: са прегледом народног песништва*, Београд: Геца Кон, 1938.

¹⁵³ Исте године Даринка Стојановић потписује још две антологије: *Антологија Југословенске приповетке. I део: лектира за трећи разред средњих школа*; и *Антологија југословенске приповетке. II део: лектира за четврти разред средњих школа*, Београд, Г. Кон, 1938. Као што се и види из наслова, ове књиге, имале су функцију лектире и у њима су се нашле, предвиђене наставним програмом, «историјске и шаљиве уметничке приповетке» (трећи разред), и «романтичне, реалистичне и социјалне» приповетке (четврти разред). Од аутора за трећи разред заступљени су: С. Митров Љубиша, Ф. Левстик, Ђ. Јакшић, А. Шеноа, Ј. Јурчич, Ј. Еуген Томичић, С. Матавуљ, С. Сремац, Б. Нушић. Занимљиво је да је од Б. Нушића изабрано поглавље из романа «Хајдуци», *Avanti generale!*, које је третирано као приповетка а роман је касније постао део обавезне лектире у целини. За четврти разред заступљене су приповетке В. Назора, З. Кведера, С. Ћоровића, М. Глишића, М. Ускоковића, М. Јанковић, Л. Лазаревића, Ј. Керсника, Љ. Б. Ђалског, Ј. Козарца, В. Новака, Ј. Веселиновића, И. Ћипика, В. Цара Емина, Д. Шимуновића, Ф. Ксавера Мешка, Б. Станковића, И. Цанкара и Петра Кочића.

по речима приређивачице, редиговани према критичким издањима и антологијама, почевши од Вукових издања «као најпоузданијих».

Од широко разуђене фолклорне грађе Даринка Стојановић у збирку највише епских народних песама наводећи за то три разлога:

«Прво, што епске народне песме, по својој уметничкој вредности, стоје на првом месту. Друго, нигде нису тако снажним цртама окарактерисане особине човечје душе и сва својства људског живота из етичке области као у епским песама. И све то проткано је лирском непосредношћу. Њихов утицај на младу душу је јак, тако да су оне наставнику најбоље педагошко оруђе. Треће, епске песме су одувек играле национално-васпитну улогу у нашем народу.»¹⁵⁴ Пасус се завршава констатацијом да је, с обзиром на тежак политичко историјски моменат, потребно омогућити омладини да црпи «веру и поуздање у националне вредности» управо из ове грађе. Дакле, естетском се придружује и васпитно-национални критеријум.

При подели грађе изабрана дела прате наставне јединице, «онако како се у школи у петом разреду предаје», Даринка Стојановић инситира на неколико особених момената. Прво она тражи да се изоставе, по њеним речима непотребне историјске и географске информације; да се истакне само оно што је неопходно како би се нагласила поетска, уметничка истина, те да се, насупрот историјској, истакне поетска стварност:

«Распредати о томе нашироко да Југовићи нису постојали, да мајка Југовића није покушала трипут да савлада свирепи бол, ми бисмо се огрешили о стварну истину. Јер, иако није постојало девет Југовића, стварно је гинуло синова и од бола умирало мајки. Замисао песникова била би оштећена. Деца треба овде да уоче песникову замисао која је исто тако стварност, иако се не подудара с историјском истином. Давање народних песама са сувишним коментаром било би у ствари историја и географија, а то историји књижевности није циљ; утолико пре што коментари често нису дефинитивни. У средњој школи имамо да обрађујемо народну књижевност с

¹⁵⁴ Стојановић А., Даринка, «Предговор». У: *Антологија народног песништва: с прегледом народног песништва*, Београд: Геца Кон, 1938, стр. III.

књижевног гледишта, а не с гледишта историјског. Није реч о томе да ли је песник узео један догађај историјски тачан у свим својим појединостима. Реч је о уметничкој истини, а не о историјској истини. Уметничка истина је оно што је учинило дело лепим, оно што га је уврстило у уметност.»¹⁵⁵

Стојановићева овим, очито је, покушава да учини битан отклон у односу на онај тип фолклористичких истраживања која сагледавају дело у односу према историјским (или неким другим) чињеницама, међутим остаје отворено питање колико је то могуће. Није спорно да се песма и историја¹⁵⁶ не подударају.

Сам Вук је у више наврата поновио да «у народним песмама (као готово ни у каквим) не треба тражити *истините историје*, али *приповетка*, која је у јуначким песмама главна ствар, у песми од доброг певача никад није сасвим противна здравоме *народном* и у *песмама обичном разуму*».¹⁵⁷ Ипак, «унеколико парадоксално, сам Вук тежи управо таквом распоређивању песама које ће, са становишта националне историје, оцртати смислен и хронолошки, историји подобан поредак».¹⁵⁸ А сем тога, без обзира на сва одступања од историјске веродостојности песма је док се усмено преноси обележена и особеним веровањем у истинитост њене садржине, «али и сасвим особеном природом те веродостојности. Збивања, ликови и представе обликоване у њима јесу, пре свега, *узорити*, а тек потом могу бити и истинити са становишта историјских чињеница».¹⁵⁹ Због тога се однос према историји може посматрати знатно продубљеније од утврђивања колико се и како чињенице у песми поклапају с историјом или разликују од ње. Иако не представља *истиниту историју*, епска песма отвара увид у то како су они који су је певали видели своје историјско трајање и шта су сматрали вредним памћења.

¹⁵⁵ *Нав. дело*, стр. V. Оваквим исказом Стојановићева подржава Вукову напомену да у народним песмама не треба тражити *истините историје*.

¹⁵⁶ Географија у песми може се посматрати као вид историјске географије.

¹⁵⁷ Стефановић-Караџић, Вук, «Објављеније о четвртој књизи народних песама (1833)». У: *Српске народне пјесме. Књига четврта (1862)*. Сабрана дела Вука Караџића, књ. 7, приредио Љубомир Зуковић, Београд: Просвета, 1986, стр. 387–388.

¹⁵⁸ Пешикан-Љуштановић, Љиљана, *Културни и историјски контекст српске епике у делу Вука Стефановића Караџића*, стр. 11. [Наведено према рукопису].

¹⁵⁹ *Исто*.

На крају *Предговора*, Стојановићева саопштава и какве су интервенције извршене у домену граматике и правописа: исправљени су неправилно употребљени падежи (углавном, акузатив у инструментал), затим, исправљени су провинцијализми и на крају, по препоруци Главног просветног савета, сви текстови у Антологији пребачени су из народног јужног у књижевни јужни дијалекат а правопис је уједначен. Оправдање за овакав поступак тражило се у чињеници да је «пре свега потребно да наша деца упознају народну песму као уметничко дело, да се заинтересују за њу, да из ње науче језик, да их она пробуди на лепа размишљања и дела, да их одушеви за народ и народну културу».¹⁶⁰ дакле, поново се срећемо с још изразитијим непоштовањем интегритета текста, без обзира на то што приређивачица манифестно има скрупула и слуха за народну књижевност, истичући примарну њену естетску димензију, утилитираност и те како узима данак, јер школски систем, ма колико декларативно широко постављен, носи и намеће своју специфичну ограниченост.

Формално, антологија је подељена на два дела. Први део чини сама антологија народног песништва (лирске и епске песме, народне приповетке, пословице и загонетке), док је у другом делу дат преглед народног песништва.

Одступило се од дотадашњих подела лирских песама, што Стојановићева објашњава тиме што су опште карактеристике народне лирике омогућавале да поједине песме уђу у више група. У овој антологији лирске песме су подељене у шест група:

1. Митолошке и верске песме (16 примера)
2. Песме о обичајима (15 примера)
3. Љубавне песме (30 примера)
4. Породичне песме (20 примера)
5. Песме о раду и природи (11 примера)
6. Шаљиве и подругљиве песме (9 примера)

Овакву поделу Стојановићева оправдава тиме што је овакво груписање допринело да «прелаз између група буде спонтан и да се природно групе настављају

¹⁶⁰ Стојановић А., Даринка, «Предговор». У: *Антологија народног песништва: с прегледом народног песништва*, Београд: Геца Кон, 1938, стр. VI.

једна за другом», а са друге стране подела песама на мање група олакшава ђацима памћење и прегледност. Можемо претпоставити да је доминација љубавних песама последица бројности и популарности ове врсте али и чињенице да су то, по речима Јаше Продановића, најбоље женске песме.

Епске песме подељене су у две велике групе: неисторијске и историјске.¹⁶¹ Све песме које су се нашле у групи неисторијских, изузимајући словеначку песму *Млада Бреда*, и данас су назаобилазне у антологијским изборима: *Свеци благо дијеле*, *Бог ником дужан не остаје*, *Предраг и Ненад*, *Јетрвица адамско колена*, *Смрт Омера и Мериме*, *Хасанагиница*. Историјске песме расврстане су више група:

1. Немањићи и Мрњавчевићи (4 примера)
2. Косовске песме (7 примера)
3. Краљевић Марко (9 примера)
4. Бранковићи и Јакшићи (6 примера)
5. Црнојевићи (1 пример)
6. Зрињани и други јунаци (2 примера)
7. Песме о хајдучима (3 примера)
8. Песме о ускоцима (3 примера)
9. Борбе црногорске (2 примера)
10. Ослобођење Србије (2 примера)

и, као посебну групу, први пут у одабраном корпусу, имамо и бугарштице (4 примера). Највероватније због њихове дужине епске песме су заступљене са мање примера.¹⁶² Међутим, пошто је Стојановићева желела да направи пригодан школски избор, потпуно је нејасно зашто је изостављена песма *Бановић Страхиња*. Оправдање бисмо могли тражити у чињеници да је она заступљена у појединим читанкама посматраног периода, али, у већини случајева као одломак. Стога би уношење ове песме у антологију било

¹⁶¹ Што унеколико противречи ауторкином односу према историјским информацијама.

¹⁶² Иако их ауторка сматра највреднијим и најлепшим делом народног песништва.

природније.¹⁶³ Посматран у целисти, чини нам се да је, систем класификације који примењује Даринка Стојановић у својој антологији, најближи подели коју је дао Павле Поповић још 1909. године у *Прегледу српске књижевности*.

Код поделе приповедака ауторка полази од уопштене деобе на *озбиљне* и *шаљиве*. У одељку озбиљних приповедака место су нашле:

1. Бајке (16 примера),
2. Мушке приповетке (12 примера),
3. Легенде и скаске (18 примера)
4. Басне (10 примера),

док је одељак шаљивих приповедака припао прози коју ауторка у целини подводи под термин анегдоте (44 примера): «Досадање схватање да поред анегдота има још једна врста шаљивих приповедака – дуге шаљиве приповетке, одбацили смо, јер је то у ствари иста врста приповедка као што су и остале мушке приповетке; у неким случајевима можда има само мало више довитљивости и духовитости.»¹⁶⁴ Судајући према избору, термин анегдота Даринка Стојановић неоправдано проширује и на друге типове шаљивих прича за које би бољи и примеренији термин био шаљиве приче или подручачице. Рецимо, и ако прихватимо да се једноепизодичне шаљиве приче о Ери бар условно приближавају анегдотама, ипак остаје претежан број шаљивих приповедака из овог одељка које се ни по чему не могу везати за овај жанр, пошто нису сажете, једноепизодичне приповетке с наглашеном поетном, а сем тога, не везују се за карактеристике историјске или псеудоисторијске личности, већ почивају на одређеним професионалним, родним, културолошким или расним стереотипима. Унеколико је парадоксално што Стојановићева, упркос развијеном уводном тексту, који добија обрису приручника, прави овакве жанровске превиде. Разлог за ово може бити прагматично свођење сложене и разуђене жанровске мапе народног стваралаштва, како

¹⁶³ Разлози за њено изостављање можда се могу тражити у домену васпитне тенденције антологије. Прича о супружанској и породичној издаји можда се чинила непримереном за ученички узраст и васпитно деловање.

¹⁶⁴ Стојановић А., Даринка, «Предговор». У: *Антологија народног песничтва: с прегледом народног песничтва*, Београд: Геца Кон, 1938, стр. IV.

би се она прилагодила ученичким сазнајним способностима, али без обзира на могућа објашњења, ово остаје озбиљан недостатак њене антологије.

Пословице и загонетке унете на крају књиге заступљене су, по ауторкиним речима само «примера ради».

Други део антологије посвећен је, у потпуности, теоријском прегледу народне књижевности, коју, како смо већ навели, Стојановићева назива народно песништво. Искрпно и поступно Даринка Стојановић предочава корисницима антологије основне дефиниције и одреднице важне за овај књижевни систем. Почиње са појмом уметности, Вуковим сакупљачким радом, поменом његових следбеника, поделом и класификацијом песама. Следе одељци посвећени певачима, сакупљачима, збиркама, затим мотивима, стиховима и фигурама у народном песништву и преводиоцима народних песама. У одељцима који су посвећени прози, поменуте су основне теорије о постанку народних приповедака, подаци о дотадашњим издањима и класификацији народне прозе, дефиницијама одређених врста као и појединим мотивима. На крају, дат је и одељак у ком се указује и на утицај народне на уметничку књижевност. Након овог следи одељак са схематским приказом поделе народне књижевности, питањима која могу послужити наставницима и ученицима у раду, речник мање познатих речи и литература.

Наведена литература сведочи да је Даринка Стојановић, приређујући своју антологију консултовала најзначајније збирке и истраживаче народне књижевности, и тако допринела да се на једном месту нађе комплетан попис релевантне литературе. Овај прецизан и опсежан списак литературе открива скрупулозност приређивачице. Поред широко коришћених збирки Вука Караџића и Вука Врчевића, Даринка Стојановић у одабиру грађе посеже и за збиркама које су биле незаобилазне код других народа који су ушли у састав заједничке државе. Тако она, користи на пример, збирку *Хрватске народне песме* у редакцији Н. Андрића, *Народне попевке* Ф. Кухача, *Словенске народне песме* К. Штрекеља....., али и комбинацију свих актуелних школских и научно приређених антологија и збирки. Користила је антологије Војислава Јовановића, Јаше Продановића, Душана Богосављевића, Бранка Водника, Веселина

Чајкановића, збирке Милоша Ђурића, Владимира Ђоровића, Срете Стојковића, Новице Шаулића, Манојла Бубала–Кордунаша, Франа Иванишевића, Богољуба Петрановића, Валтазара Богишића, али и *Ерлангенски рукопис*, *Етнографски зборник*, *Вилу*, *Кићу*, *Братство...* Овај тип комуникације који се временом успоставља међу ауторима антологија и избора за школску употребу јасно сведочи о узајамном уважавању, али и о тежњи за успостављањем неке врсте општег концензуса, када је реч о вредновању народног стваралаштва.

Исти принцип задржан је и код навођења литературе за опширан преглед народног песништва. Побројани су најрелевантнији прегледи теоријске литературе у области народне књижевности: предговори и напомене Вука Стефановића Караџића (*Пјесама* и *Ријечника*), текстови и студије Павла Поповића, Војислава Јовановића, Јаше Продановића, Томе Маретића, Луке Марјановића, Николе Андрића, Бранка Водника, Алберта Фортиса, Давида Богдановића, Веселина Чајкановића, Драгутина Прохаске, Миливоја Кнежевића, Матије Мурка, Драгутина Костића, Герхарда Геземана, Светозара Матића, Светислава Стефановића, Драгутина Суботића, Николе Банашевића, Павла Стевановића, Винка Витезице, Исидоре Секулић и многих других. Може се рећи да ову антологију прати и антологијски избор литературе о народној књижевности.

Даринка Стојановић једина је у овом периоду која обухвата и поезију и прозу. На тај начин ова антологија приближила се се антологијској хрестоматији¹⁶⁵, која је, требало ученицима да предочи изузетно богатство ове врсте књижевности, али и да омогући наставницима да при обради наставних једница лакше успостављају паралеле између појединих жанрова. Раније је то било могуће само уколико су приређивачи читанки унели довољно примера разновсних жанрова, али ни тада није било лако предочити сво богатство југословенског фолклорног простора.

Остаје непознато зашто је у књижевној историји Даринка Стојановић, поред тако успешно припремљене антологије и очигледно доброг методичког импулса, остала забележена само са три приређене књиге. Можемо претпоставити да је то последица

¹⁶⁵ Свесни смо да је ово релативно незграпан термин, али верујемо и да је он, истовремено, довољно широко информативан.

политичког чина, односно њеног потписивања *Апела српском народу*, документа који је 1941. године осуђивао комунистички устанак у Србији и позивао становништво на борбу против партизана.¹⁶⁶ Углавном, нисмо успели да пронађемо никакав траг делатности Даринке А. Стојановић после Другог светског рата.

¹⁶⁶ Аутор *Апела* био је Велибор Јонић, који је у то време, министар просвете у Комесарској управи Милана Аћимовића. *Апел* је објављен у листу *Ново време* 13. августа 1941.

ЧИТАНКЕ КАО ИЗБОРИ НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ПЕРИОД ОД 1914. ДО 1918. ГОДИНЕ

*Српска читанка за трећи разред народне основне школе: одобрио српски народни црквено-школски савет*¹⁶⁷

У читанкама, коришћеним у овом периоду на територији Србије, нема већих новина. Најчешће су то поновљена и неретко допуњена издања раније одобрених уџбеника, (као на пример читанке Милоша Ивковића и Војислава Јовановића, Јаше Продановића, Стева Чутурила, Милана Шевића итд.). До уједињења и присаједињења Војводине, и на овој територији још увек се употребљавају читанке које концепцијом и избором текстова, не доносе ништа ново.

Српска читанка, коју смо узели за илустрацију, припада читанкама енциклопедијског карактера. У њој су заступљени кратки текстови без навођења ауторства. Једини изузетак јесте песма *Отаџбина* испод које стоји да је наведена *по Петефију*. Читанка нема податак о аутору, али из подналова сазнајемо да је њено издавање одобрио *српски народни црквено-школски савет*, што у великој мери објашњава избор текстова.

Градиво је подељено у осам одељака (*У школи и у цркви; О човеку и о здрављу; У породици и у друштву; У врту; У пољу и у шуми; О земљи и води; На дому, у завичају и домовини*). Као што смо већ рекли, текстови су крајње утилитарни са изразито васпитном тенденцијом. Поред текстова из географије, ту су и објашњења за појаве у природи и друштву, међутим највише простора дато је упутствима за добар и здрав хришћански живот. Када говоримо о избору текстова народне књижевности, у првом одељку заступљене су песме «Три птичице» («На части»)¹⁶⁸, «Божић зове с врх

¹⁶⁷ *Српска читанка за трећи разред народне основне школе: одобрио српски народни црквено-школски савет*. (Попуњено и прерађено издање по новом наставном плану), Ујвидек – Нови Сад: Издање књижарнице Милана Ивковића, 1914.

¹⁶⁸ Текст је коригован у односу на варијанту записану код Вука Стефановића Карацића (СНП I, 680), и како је раније утврђено, са истим корекцијама као и у читанци Ђ. Натошевића из 1884 (1900). Можемо претпоставити да су приређивачи узели Натошевићеве читанке за основу нових и допуњених издања:

« **Карацић:**

Натошевић:

планине...», «Свети Саво», док је песма «Браћа и сестра», под измењеним насловом «Како браћа воле сестру» (*Два су бора упоредо расла...*) наведена у трећем одељку, али у прозној форми. Поред поменутих, заступљено је неколико етнографских цртица (о Сретењу, о полагајнику, о преображењу Господњем) и текст о светом Сави.

Од уметничке књижевности ту је «Песма ковачу» Стевана В. Поповића (1845–1918), «Вредно девојче» (*Малена сам нека, нека...*), «Ја сам ђаче младо, сваком дајем част...» и песма «Гаша» Јована Јовановића Змаја. Дакле, у овој читанци, поред савета и упутстава о здрављу, животу, породици, врлинама, богу, исхрани, природи, дому, општини, исхрани ... нашле су се и песме чика-Јове и чика-Стеве, два најзначајнија дечја писца тог периода, међутим без навођења ауторства.

Дидактичко-методичка апаратура у овој читанци изостаје, али оно што прати неколико текстова јесту мудре изреке које величају врлине, веру у Бога и цркву. На

...	...
Једна носи гроздак од лозице,	Једна носи класак од шенице,
Да се Срби понапију вина;	Да хришћанке умесе погаче;
Друга носи класак од шенице,	Друга носи гроздак од лозице,
Да Српкиње мијесе погаче;	Да хришћанке праве варенике;
Трећа носи брацког' миробожја,	Трећа носи братског миробожја,
Да се Срби и грле и љубе,	Да с' хришћани и грле и љубе,
У љубави један другом вика:	У љубави један другог здраве:
<i>Мир је Божи! е се Ристос роди!</i>	Мир ти божји и Христос се роди! (недостаје део)

Интенција која је условила ову интервенцију, јасна је: уместо помињања вина и његовог испијања, стављено је прављење варенике, а у први план је истакнуто мешење погаче. Такође, доследном заменом именице Срби / Српкиње именицама хришћани / хришћанке национална специфичност обреда замењена је наглашавањем општехришћанског карактера празника. Овим интервенцијама песма губи језичку свежину, постаје конвенционалнија и естетски мање упечатљива.» Колаковић, Медиса, *Народна књижевност у књизи за народ*, стр. 39–40.

крају, јасно је да је ова читанка пример, по много чему реликтног уџбеника, али због специфичности времена и места издавања, сматрали смо да је неопходно да је поменемо. Време ће показати да су управо године између два светска рата представљале гранични фактор у поимању концепције и приређивања читанки за српске школе. Почело је ново раздобље.

*СРПСКА ЧИТАНКА: ЗА ПОЧЕТНИКЕ. [ПРИРЕДИО ВЕСЕЛИН
ЧАЈКАНОВИЋ]¹⁶⁹*

Као што смо већ раније рекли, у овом периоду у употреби су била поновљена и допуњена издања, али за ширу културолошку слику посебно су интересантне две публикације које у свом наслову носе одредницу читанке, а штампане су у избеглиштву или емиграцији. То су читанке Веселина Чајкановића и Марцела Колина.

Поред отежавајућих историјских околности аутори су имали и додатне тешкоће – да створе функционални уџбеник намењен различитим узрастима и потпуно различитим категоријама ученика (емигрантска деца, инвалиди и војници). У уобичајеној приређивачкој пракси узраст ученика битан је фактор при одабиру текстова. У овом случају тај критеријум је потиснут другим факторима, што је резултирало потпуно новом формом читанке.

Веселин Чајкановић и Штампарија српских инвалида у Бизерти (Тунис) покрећу библиотеку «Напред», како би помогли војницима да обнове постојећа знања или науче неке нове податке из властите књижевне традиције, односно како би приредили књиге «корисне за српски народ». У предговору *Српске читанке: за почетнике* Чајкановић наводи да је она намењена инвалидима у ондашњој инвалидској школи, али и ученицима основних и нижих разреда средњих школа (као привремена лектира). Тиме сам аутор указује на широк спектар узрасних идентитета којима је читанка намењена. Трошкове штампања сносила је Штампарија српских инвалида¹⁷⁰, тираж је био 1000

¹⁶⁹ *Српска читанка: за почетнике*. [Приредио Веселин Чајкановић], Бизерта: Штампарија српских инвалида, 1918.

¹⁷⁰ Штампарија српских инвалида основана је у лето 1917. године а на полеђини читанке налазимо следеће податке, писане на српском и француском језику: «Циљ јој је 1) да се у њој српски ратни инвалиди обуче типографском, машинском и књигоvezачком занату, 2) да се у њој штампају књиге корисне за српски народ. Збирка тих књига названа је 'Напред'. Књиге штампане у Штампарији српских инвалида 1) дају се бесплатно, или се 2) продају испод цене. Од ових књига, један велики део примерака биће даван српским школама». У оквиру исте библиотеке штампане су и следеће књиге : Чајкановић–Офор, *Извод из француске грамтике и француски разговори*; Чајкановић–Офор, *Француско-српски речник*; Албер Офор, *Шта ћемо после рата?*; *Женидба Максима Црнојевића*, српска народна песма, с

примерака, а дељена је бесплатно. Ратне прилике и немогућност увида у комплетну литературу, приморали су Веселина Чајкановића да се послужи оним до чега је могао доћи, те тако као изворе текстова које је уврстио у читанку, поред текстова из Вукових збирки и *Ријечника*, он наводи песме и Ј. Ј. Змаја, Његоша, Љубе Ненадовића, Војислава Илића, Стевана Сремца, Стјепана Митрова Љубише, Владимира Карића, делове Новог завета у Вуковом преводу, као и текстове Милана Ђ. Милићевића. Приређивач је користио и нека од поновљених издања читанке Љубомира М. Протића и Владимира Стојановића (*Српска читанка*, прва књига) и Милана Шевића (*Српска читанка*, друга, трећа и четврта књига).

Поред домаћих аутора у овој књижици нашли су се и преводи са латинског и француског.¹⁷¹ Што се редактуре тиче, Чајкановић истиче да су само поједини текстови (текстови из Вуковог *Ријечника*, пословице, као и неки текстови писани јужним дијалектом) преведени на источни дијалекат, док је све остало штампано у изворном облику. Приметне су раније познате интервенције у песмама *Стари Вујадин* (Казуј, курво → Казуј, море) и *Старина Новак и кнез Богосав* (Дочекујем Сарајлије младе → Дочекујем Турке јаничаре)¹⁷², али сматрамо да оне нису директна последица Чајкановићеве редактуре, већ су биле део преузетих текстова из поменутих читанки којима се мора послужити због недоступности других извора.

Иако носи наслов *Читанка*, ова књижица, посматрана у складу с данашњим тумачењем овог појма – то није. Пре би се могло рећи да је реч о избору књижевних текстова који су се чинили најпримеренијим за почетну обуку разнолике популације којој је читанка намењена. Избор краћих текстова, дат је без навођења извора (који би

коментаром; *Српство у Африци. Споменца листа 'Напред'*; М. Ј. Мајски, *Меглинка*, приповетка у стиховима, по народном предању испод Беласице. У најави су два наслова: *У болници*, француско-српски разговори, и *Српске народне песме. I Песме о боју на Косову*.

¹⁷¹ Ова чињеница не чуди имајући у виду да је Тунис тада припадао Француској, а и сам Чајкановић се перфектно служио с оба језика.

¹⁷² «Стих 86 поменуте песме код Караџића гласи: 'Дочекујем Сарајлије младе', што Шевић мења у 'Дочекујем Турке јаничаре' да би затим, највероватније због непримерености васпитној функцији, потпуно избацио стихове који следе: 'Те отимам и сребро и злато,/ И лијепу чоху и кадифу./ Одијевам и себе и друштво'. Оваквим поступком доприноси се особеној идеализацији хајдука: младе Сарајлије, који су, према песми, могли бити дочекивани због свог богатства замењени су јаничарима, који су војници и, као такви, достојнији непријатељи, што је додатно потенцирано потпуним изостављањем материјалног мотива хајдучке борбе». Види: Колаковић, Медиса, *Народна књижевност у књизи за народ*, стр. 67, 74.

оптеретили овако приређену публикацију), а изостављањена је и методичко-дидактичка апаратура, што је у складу са ранијом напоменом приређивача да књига може бити коришћена и као лектира.

Имајући у виду ратни период и избеглиштво, могло се очекивати да избор текстова народне књижевности буде наглашено у служби јачања националног осећања и подизања ратничког, јуначког патоса. Ипак, није тако. Од народних песама изабране су: *Сестре без брата*, *Дијоба Јакшића*, *Старина Новак и кнез Богосав* и *Стари Вујадин*. Поред опште националне тематике, ове песме су забављене и односима унутар патријархалне породице, питањима верности и када је реч о песми *Старина Новак и кнез Богосав* позицијом човека који је натеран да се бори и да мимо своје воље оруђе замени оружјем. Избор пословица је приближно исти као и у читанкама М. Шевића, Љ. Протића и В. Стојановића (о богу, јунаштву, пријатељству), док су од прозних текстова изабране шаљиве приче, које преносе и одређене моралне поруке.

Стиче се утисак да је приређивач, избором текстова желео да нагласи морално-васпитну функцију, али и да током суморног и тешког историјског периода улије наду у бољу будућност војницима, подсећајући их на основне моралне и породичне вредности и народно искуство.

*JUGOSLOVENSKA ČITANKA: ZA NIŽE I VIŠE RAZREDE
JUGOSLOVENSKIH PUČKIH ŠKOLA MARCELA KOLINA.*

Друга читанка, на коју желимо да скренемо пажњу јесте «Југословенска читанка: за ниже и више разреде Југословенских пучких школа»¹⁷³, настала 1916. у Антофагасту (Чиле), готово две године пре Чајкановићеве, захваљујући ентузијазму хрватског пацифисте и хуманитарца, Дубровчанина Марцела Колина.¹⁷⁴

Нашавши се у далеко од матице, са претходним педагошким искуством, овај неуморни ентузијаста одлучује да направи нову *прикладну* читанку. Ова нова читанка, како наводи аутор у предговору, треба да одговара васпитно- образовној сврси и да буде прилагођена времену (историјском тренутку). Истовремено, аутор критикује *дотадашње читанке*, које «отуђују нашу djecu od svega što je narodno». Главни циљ приређивача био је да надомести недостатак прикладних текстова и понуди младима градиво које ће им бити од користи у учењу матерњег језика. Марцел Колин послао је молбу за сарадњу појединим књижевницима (њихова имена нису наведена), али и колегама у северној Америци. С обзиром на то да до објављивања ове читанке није добио задовољавајуће одговоре (тиражи претходних издања уџбеника били су распродати, а како је у домовини завладало ратно стање, набавка нових није била могућа), Колин је уз помоћ пријатеља Милостислава Бартулице, саставио нову читанку.

Скроман тираж (180 примерака) и цена од 5 долара (одређена симболично да приређивач покрије део трошкова), иду у прилог претпоставци да је овај уџбеник био производ ентузијастичких намера приређивача да и у тешким условима далеко од домовине, обезбеди деци исељеника приручник који ће неговати матерњи језик и

¹⁷³ Kolin, Marcel, *Jugoslovenska čitanka: za niže i više razrede Jugoslovenskih pučkih škola*. Stoji vezana 5\$. Tiskana u Antofagasti, 1916.

¹⁷⁴ «Marcel Kolin (1888–1948) nakon završene građanske škole, završava i učiteljsku školu u Arbanasima kraj Zadra. Nekoliko godina službovao je u pučkim školama [...] 1914. godine ne želeći biti mobiliziran u austrijsku vojsku i sudjelovati u nadolazećem ratu, napušta službu i emigrira u Čile. Nedugo nakon dolaska u Južnu Ameriku, u Antofagasti osniva prvu trirazrednu školu za djecu naših iseljenika, u kojoj je bio učitelj za jezik i gramatiku, a zatim i njezin ravnatelj. Isto tako, objavljivao je priručne knjige za spomenuti uzrast, i pokrenuo periodički pedagoško-književni list...» Erceg, Ksenija, *Život kao dobročinstvo*. U: *Matica: mjesečna revija hrvatske matice iseljenika*, gl. urednik Nenad Zakarija, br. 12, Zagreb, 2006, str. 46.

подсећати на дух јединства и југословенства. Иако, на крају предговора Колин напомиње да ће се трудити да други део читанке буде бољи, позивајући научну јавност на конструктивну критику, не налазимо податке да је други део икада објављен.

У својеврсном прологу (који је обележен римским бројевима) аутор је дао кратак политички проглас југословенских идеја, карту нове државе, абечеду, као и поједине значајне историјске моменте за сваки народ.

Иако сама читанка не обилује текстовима из домена народне књижевности, интересантно је да је прва песма, на првој нумерисаној страни – *Косовка девојка*. Песма је дата у целини, а након ње налази се текст М. Бартулице под насловом *Косово Југославије*, писан у Антофагасти. Текст је проглас о неопходности јединства југословенског народа, где је страдање на Косову добило ширу димензију, односно, како Бартулица каже: «*tako je Kosovo dobilo, u stvari, narodno oslobodilačko značenje cijelog Jugoslovenstva*». Колико је снажна симболика коју потенцира М. Бартулица, најбоље илуструје последњи део текста:

«*Gdje je danas naše Kosovo? Cijela naša današnja borba je nastavak dosadašnjih borbi za slobodu u ime Kosova. I ovi danas obilježuju naše napore tim simboličkim značenjem. Naše je Kosovo, danas, cijela Jugoslavija, jer je cijela zarobljena. Zato je današnja naša borba, u ovom evropskom ratu, Kosovo Jugoslavije. Cio naš narod ima danas svoje Kosovo: i Hrvati i Slovenci i Srbi, jedno jedino Kosovo Jugoslavije, Kosovo oslobođenja i ujedinjenja svih jugoslovenskih krajeva.*» Овај текст отвара нови угао гледања на национални мит израстао из традиције једног народа, који у историјском тренутку у коме се интерпретира добија потпуно нову димензију и шире обједињавајуће значење.

Од осталих текстова из народне књижевности, место у овој читанци нашле су још песма *Смрт мајке Југовића* (са измењеним завршним стиховима у односу на варијанту В. С. Карацића), и део тужбалице која је заступљена у оквиру текста *Како Српкиње жале пале синове*. Ови примери, укључујући и *Косовку девојку*, превасходно трагичне, страдаљачке тематике граде целину, истовремено осликавајући Колиново схватање историјског тренутка у коме се будућа држава југословенских народа налазила. Из свега наведеног може се закључити да је избор народне књижевности М.

Колина примарно требало да истакне важност идеје југословенског јединства, без наглашеног указивања на књижевно-естетске вредности народне књижевности.

Иако насловљене као читанке, ове две публикације према савременим дефиницијама, немају прави уџбенички карактер. Прва, Чајкановићева, требала је да охрабри инвалиде, уливала је наду и веру у бољу сутрашњицу, подсећала их за које се вредности вреди борити, док је Колинова превасходно пропагирала патриотско, родољубиво осећање југословенства, односно, била инструмент обједињавања и пропагирања мисли о јединству, готово симбиози три народа – Срба, Хрвата и Словенаца. Дијаметрално различите и настале на различитим континентима, ове читанке заслужиле су да се заједно помену, јер оне осветљавају и ширу културолошку слику, дух новонастале друштвено-историјске ситуације, која ће се турбулентно трансформисати и у годинама које следе.

Из перспективе савременог методичара и изучаваоца књижевности, ове читанке то заправо и нису, али узмемо ли у обзир популацију којој су намењене и историјски тренутак у коме су настале, оне то име с правом носе. Примарни фактор – узрастни идентитет ученика – овде постаје секундарни, стављајући заправо пред приређивача изазов да једним функционалним уџбеником обухвати више различитих узраста. Овај задатак притом постаје основ особене културолошке функционалности, а читанка од књиге за одређени дечји узраст поново постаје књига намењена најширим народним слојевима.

НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА ЗА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ ЈАШЕ М. ПРОДАНОВИЋА

Читанке за средње школе у редакцији Јаше Продановића имале су више издања у разматраном периоду.¹⁷⁵ Сетићемо се, на почетку, Продановићеве критике упућене читанкама М. Ивковића и В. М. Јовановића,¹⁷⁶ која је објављена у *Наставнику* 1913. године.¹⁷⁷ Овај текст мада хронолошки не припада периоду Продановићевог приређивачког рада у оквиру наше теме¹⁷⁸ – значајан је због ставова које Продановић у њему износи, пошто су се они касније рефлектовали и у његовим приређивачким критеријумима.

Прва замерка поменутих читанкама иде на рачун *сврхе изабраних текстова*. Претпостављајући мноштво циљева (да децу добро научи српском језику, да их упозна са књижевницима, да их упуту упознавању разних књижевних облика, представи српску књижевност кроз историју, упозна са великим ауторима светске литературе, да ојача ученичко национално васпитање...) Продановић истиче да је њихово постизање готово немогућ посао, па је стога узалудно тражити од једне читанке да обухвати и изврши тако комплексан задатак. Он нуди и могуће решење:

«Обухватајући тако много, не може се обухватити готово ништа. Од свега ће доћи само недовољни одломци, од којих се неће много добити. Зато је боље ограничити циљ читанака, па у ужем кругу дати пробрани материјал. Треба, у првом реду, из читанака за ниже гимназијске разреде избацити стране писце. Шта ће српском детету од 10–14 године да зна Хига и Ламартина, Гетеа и Сервантеса, кад не зна колико треба ни српске народне песме и приче, а то ли старије и новије српске писце? [...] Стога ваља

¹⁷⁵ За ову прилику прегледали смо следеће читанке; Продановић, Јаша М., *Читанка за средње школе. I*. Београд: Геца Кон, 1928; Продановић, Јаша М., *Читанка за средње школе. II. 2. изд.* Београд: Геца Кон, 1932; Продановић, Јаша М., *Читанка за средње школе. III*. Београд: Геца Кон, 1928; Продановић, Јаша М., *Читанка за средње школе. IV. 2. изд.* Београд: Геца Кон, 1929.

¹⁷⁶ Види: Колаковић, Медиса, *Народна књижевност у књизи за народ*, стр. 79–80.

¹⁷⁷ Продановић, Јаша М., *Преглед књига и стручних листова. М. Ивковић: Српска Читанка I, 1912; Др. В. Јовановић и М. Ивковић: Српска читанка II, III, IV, 1913 – Београд... У: Наставник: лист професорског друштва*, књ. 24, св. 9–12, Београд 1913, стр. 427–440.

¹⁷⁸ Иако су поменуте читанке имале више издања и у интервалу нашег истраживања.

поставити читанкама за ниже разреде гимназијске само овај циљ: да дају најбоље књижевне производе српске књижевности, од најјачих књижевних снага и с најбољим језиком».¹⁷⁹

У овоме се јасно сагледава Продановићево становиште о народној књижевности као нужном основу свеколиког књижевног образовања, па, верујемо, и васпитног и сазнајног рада са ученицима нижих разреда. Несумњиви, значајни и драгоцени труд који је Продановић уложио у што ширу и целовитију презентацију народне књижевности, полази, судећи по овоме, од претпоставке да се она налази у самом темељу националне књижевности и културе, па тиме и образовања и васпитања.

У даљој анализи Продановић сматра да у читанке не треба уносити ни стару српску књижевност, будући да је «она тако далеко од нас и по стилу, и по идејама и по језику, да је сасвим штетно доносити је онакву каква је била, а излишно и дангубно прерађивати је на данашњи језик». Продановић је, кад је старој књижевности реч, очито у потпуности прихватио Скерлићево виђење овог раздобља. У поглављу своје *Историје нове српске књижевности*, насловљеном «Почетак нове књижевности», Скерлић каже: «Стара српска, средњовековна књижевност, готово искључиво црквеног карактера [...] није могла бити од утицаја на једну књижевност новог, световног доба. [...] све је то било више писменост но књижевност у правом смислу речи, и ако се данас броји у књижевност, то је у недостатку нечега другог и зато што је то тако до сада примљено.»¹⁸⁰ Данас се овакво становиште може сматрати у основи чак и штетним, пошто цепа јединствени ток националне књижевне традиције, сагледавајући је у контрапунктима који се међусобно искључују у име напретка¹⁸¹, а, сем тога,

¹⁷⁹ Продановић, Јаша М., *Преглед књига и стручних листова. М. Ивковић: Српска Читанка I, 1912; Др. В. Јовановић и М. Ивковић: Српска читанка II, III, IV, 1913 – Београд... У: Наставник: лист професорског друштва*, књ. 24, св. 9–12, Београд 1913, стр. 428.

¹⁸⁰ Скерлић, Јован, *Историја нове српске књижевности*, Београд: Просвета, 1967, стр. 15.

¹⁸¹ «Сматрам дубоко штетним сваки захтев да се, због неког великог циља (ма колико се чини пожељним), 'превазиђу', било 'болесни црквени романтизам', било 'ратнохушкачки' гуслари, заједно са њиховим давно превазиђеним 'неевропским' инструментом, било анационални и безбожни индивидуалисти и мондијалисти. Култура која не може да поднесе двојство, па и многострукост, нема перспективу.» Пешикан-Љуштановић, Љиљана, *Дуго памћење речи. (Приказ другог кола антологије Десет векова српске књижевности)*. У: *Летопис Матице српске*, год. 188, књ. 489, св. 4–5 (април – мај 2012), стр. 650–657.

стваралачки импулс који је средњовековна књижевност дала једном току модерног српског песништва, јасно сведочи да се и она, као и народна књижевност, уградила у темеље српске књижевности и културе.¹⁸²

Говорећи о репрезентативности примера, Продановић саопштава и однос према *модерној* књижевности:

«Децу из нижих разреда не треба гонити к далекој прошлости, нити их упознавати с последњом књижевном модом садашњости. Ни оно што је давно презрело, ни оно што још није преврело не треба давати омладини из нижих разреда. Новију књижевност, која је издржала бар једну деценију а остала на висини, треба, поред народне књижевности, у највећој мери пустити у читанке за млађе класе школске».¹⁸³

Овакво гледиште јесте, дакле, својеврсна критика модернизма, и обрачун са другачијим естетичким мерилима која Продановић сматра неподесним за читанке:

«Али, има других слабости [поред разблуда и сладострасности – нап. М. К.] од којих се није отела ни наша књижевност, нарочито најновија. Известан извештачен песимизам обузео је млађе књижевнике, те иако у суштини лажан, он је ипак сугестиван и од штете по омладину. Неколико француских књижевника, који нису имали никаквих великих идеја, ни јаким моралних осећања [...] провели су свој век глачајући и префињујући стихове у којима су настраним и егзотичним изразима и магловитим и нејасним песничким фигурама показивали презирање према животу и ширили час тешку меланхолију час пустошни очај. Они су имали утицаја на нашу поезију у стиху и прози и затровали су нам неке ваљане књижевнике».¹⁸⁴

¹⁸² Види: *Ризничари и памтитељи: православна духовност српске књижевности XX вијека*. Ранко Поповић, Давор Милићевић, Зорица Никитовић, Саша Шмуља, Јован Делић, Бања Лука: Филолошки факултет: Арт принт, 2013.

¹⁸³ Продановић, Јаша М., *Преглед књига и стручних листова. М. Ивковић: Српска Читанка I, 1912; Др. В. Јовановић и М. Ивковић: Српска читанка II, III, IV, 1913 – Београд... У: Наставник: лист професорског друштва*, књ. 24, св. 9–12, Београд 1913, стр. 429.

¹⁸⁴ Продановић, Јаша М., *Нав. дело*, 429.

У избору литературе за школски уџбеник, Продановић сматра да би требало истаћи слављење живота, и примере «здраве, моралне, алтруистичке књижевности у идеалним примерима истинске снаге и величине».¹⁸⁵ Да је реч о негативном ставу према модерни, види се и у следећем цитату, који на готово пародијски приказује примере смрти, у поменутиим читанкама:

«Господа Јовановић и Ивковић нису у овом погледу били пажљиви. Њих је занео модернизам, те су заборавили да састављају *школске* књиге. Зато је *смрт* онако обилато посејана по њиховим читанкама (курзиви Ј. П). [...] Већ на 30. страни III читанке сусрећемо *Дофенову смрт* од Додеа, па се после ређају друге: Предраг убија Ненада, па се затим и сам убија; умире Стеван Немања, иде *војников погреб*, гину кнез Лазар и Милош Обилић, умире мајка Југовића, гине витез Роланд, па се за њима нижу и друге смрти: Деспот Лазар умире од гриже савести, Матија Губец због свога устанка, Стари Вујадин и синови му због хајдуковања, три хајдука од глади у турском затвору. Мало даље сељаци ископавају леш Саве Савановића, па долази смрт ирске удовице, па се јавља смрт као последњи гост, па смрт на слици распетог Христа, па смрт Кајинова, па Хасан-агиничина, па једног детета у 1848. години. Ни IV читанка не да III-ој одмакнути у том погледу. На 35. страни ено Дучића с његовим гробљем, па за њим Бранка како се опрашта са животом и полази у гроб, па Ђалског како упира прстом на гробну хумку и високи крст, па Таманга како убија робињу, па Краљевића Марка који због једног коња сабљом пробада срце рођеном брату Андријашу. Затим долази краљ Павлимир који сече главу бану Љутомиру, па некакав цар који убија младог певача, па мајка кнеза Иве од Семберије која умире због иконе, па смрт Моцартова, па погибија војводе Лома, па Тарас Буљба како убија свог сина Андрију, па стрељање Мисе Шобајића... Много смрти за две школске читанке!»¹⁸⁶ Придружујући овом низу «књижевних умирања» и примере из народне књижевности: баладе *Краљевић Марко и брат му Андријаш*, *Предраг и Ненад*, и *Хасанагиница*, и епске песме, попут *Смрт мајке Југовића*, *Старог Вујадина*, Продановић посредно истиче још једно приређивачко начело које је битно утицало на његове изборе народног стваралаштва, а то је

¹⁸⁵ И овде препознајемо утицај активистичког и будилачког става Јована Скерлића.

¹⁸⁶ Продановић, Јаша М., *Нав. дело*, стр. 430.

оптимистичка, позитивна, светла визија јунаштва, па и живота уопште. Овде је очито да се васпитно-развојни критеријуми стављају испред естетичких или бар у исти ред са њима.

Све напред речено послужило је Продановићу као окосница приређивачког рада на школској књизи. Већ при првом увиду у садржај Продановићевих читанки као доминантна карактеристика уочава се одсуство страних писаца. Сем тога, имајући у виду историјски моменат и тенденцију да се пропагира «јединство три народа», Продановић у свој избор поред српских уврштава писце хрватске и словеначке књижевности. У раније поменутих текстовима изражава захтев да се у читанке уврсте писци који су поднели суд времена «бар једну деценију» задржали «своју висину», не чуди доминација већ доказаних књижевних величина, сва три народа¹⁸⁷, али поред њих, срећемо и текстове књижевника млађе генерације, који ће се временом етаблирати као класици националне књижевности. Увидом у читанке за сва четири разреда можемо приметити да Продановић генерално задржава постојеће ауторе и само повремено додаје нове, у зависности од узраста и тематике. Тако су у читанци за II разред заступљени још и: Драготин Кете, Бранислав Нушић, Борисав Станковић; у читанци за III разред: Тугомир Алауповић, Богобој Атанацковић, Антон Ашкерц, Јанко Веселиновић, Милутин Бојић, Велимир Дежелић, Радоје Домановић, Драгутин Домјанић, Јован Дучић, Отон Жупанчич, Драгутин Илић, Јован Илић, Ђура Јакшић, Јован Илић, Симон Јенко, Стеван Владислав Каћански, Иван Козарац, Лаза Костић, Јосиф Козарац, Петар Кочић, Јанко Лесковар, Иван Кукуљевић-Сакцински, Густав Крклец, Симо Матавуљ, Антун Густав Матош, Љубомир Ненадовић, Матија Ненадовић, Рикард Николић, Вељко Петровић, Милан Ракић, Аугуст Шеноа; док се у

¹⁸⁷ Ту су текстови Вука Ст. Карацића, Ђуре Даничића, Вука Врчевића, Валентина Водника, Доситеја Обрадовића, Симона Грегорчича, Милована Глишића, Јована Јовановића Змаја, Радоја Домановића, Луке Грђића-Бјелокосића, Лазе Лазаревића, Ивана Мажуранића, Силвија Страхимира Крањчевића, Франа Левстича, Петра Прерадовића, Симе Матавуља, Мешка Ксавера, Владимира Назора, Стојана Новаковића, Петара II Петровића Његоша, Тихомира Остојића, Милорада Митровића, Љубомира Ненадовића, Милорада Петровића, Милана Милићевића, Еугена Јосипа Томића, Мехмед-бега Капетановић Љубушака, Ивана Дежмана, Анте Тресића-Павичића, Јосипа Стритара, Бранка Радичевића, Милорада Поповића Шапчанина, Ива Ћипика, Алексе Шантића, Августа Харамбашића, Милутина Ускоковића, Ивана Грнског, Јовна Грчића Миленка, Владимира Ћоровића, Светозара Ћоровића, Вељка Петровића, Десанке Максимовић, Мирослава Крлеже, Милице Јанковић, Милете Јакшића и Иване Брлић-Мажуранић.

читанци за IV разред, поред већ побројаних налазе још и: Григорије Божовић, Драгиша Васића, Милан Будисављевић, Јанко Веселиновић, Милош Видаковић, Љуба Виснер, Светислав Вуловић, Драгутин Домјанић, Ксавер Шандор Ђалски, Јаков Игњатовић, Војислав Илић, Јанко Керсник, Петар Кочић, Сима Милутиновић Сарајлија, Сима Пандуровић, Милан Ђурчин, Милан Ракић, Исидора Секулић, Иван Цанкар, Динко Шимуновић и Иво Андрић¹⁸⁸. Намерно дајемо ово каталошко побрајање, које, бар номинално, не припада основном предмету нашег рада, и то из бар два разлога: прво, сам преглед имена јасно сведочи да је Продановићев књижевни укус шири, гипкији и сензибилнији од његових непосредно формулисаних ставова, а сем тога, верујемо да се овако довољно јасно оцртава књижевни и културни контекст у којем Продановић укључује дела народне књижевности, градећи своје изборе, по нашем мишљењу, најкомплексније и највредније у целини разматраног корпуса.

Само летимичним погледом на ову колекцију имена, долазимо да закључка да је Продановић, (уз благу доминацију српских аутора), успео да направи колаж текстова, данас већ аутора–класика у националним књижевностима. У данашњим читанкама може се десити да нека од поменутих имена не буду заступљена, међутим на студијама књижевности она су и даље у обавезној литератури. Иако је у неколико наврата у својим програмским текстовима изражавао, не баш благонаклон став према «новим», «млађим» књижевницима, Продановић их, очито је, уврштава у своје читанке. Овде првенствено мислимо на водеће песнике српске модерне. Такође, иако је из данашње перспективе неоспоран недостатак страних аутора, Продановић, доследан својој приређивачкој концепцији, успева да избором текстова створи једну функционалну и кохерентну целину.

Полазећи од става да «српска деца од 10–14 година» морају прво да савладају српску народну књижевност и упознају се са њом, откривајући тако и свој однос према њој. И као врсни изучавалац народне књижевности са праксом наставника – Продановић, уноси велики број примера народне књижевности у своје читанке.

¹⁸⁸ О Андрићевој заступљености у читанкама овог периода види Прилог бр. 2

Народна књижевност, у Продановићевом избору за читанке, није жанровски одређена, нити је разврстана у посебне одељке.¹⁸⁹ Она је кохерентан део целовитог избора, па можемо закључити да Продановић сагледава традицијски низ као целину у коју улазе и дела усменог и дела писаног постања, бирани примери углавном поткрепљују његову естетичку концепцију, као и васпитну примереност школском штиву. Иако је имао широк увид у велики број извора, Продановића је сузио свој избор на збирке Вука Караџића, Вука Врчевића, Богољуба Петрановића, Владимира Ћоровића, Луке Грђића-Бјелокосића, Матије Ваљавца, Тихомира Остојића – и прилагодио га школској књизи.¹⁹⁰

Ако по врстама погледамо избор и распоред дела народне књижевности у Продановићевим читанкама, можемо уочити да он у презентацији дела отвара потенцијалну историјску перспективу, па тако његов избор из народне лирике креће се од обредних и обичајних песама за које се може претпоставити да спадају у старије слојеве певања, придружујући им митолошке песме, које, захваљујући наслојавању, као обредне и обичајне, чувају веома старе представе.¹⁹¹

Архаичне представе садржане су и у породичној песми *Сестра избавља брата*, у којој се морска стихија потчињава сестринској љубави и тузи, па и у успаванкама, које у сликама чудесног рођења наговештавају древну заштитну магију. Карактеристично је за Продановића што међу «женске песме» сврстава и неисторијску епску песму *Ђакон Стеван и два анђела* као и баладу *Јетрвица адамско колена*. Обе песме величају људску племенитост и саможртвовање и употпуњавају утисак да је Продановић својим избором пре свега нудио својим младим читаоцима светлу, узорну слику породичног живота и људске природе, па се овде несумњиво поштовање

¹⁸⁹ Попис избора народне књижевности у читанкама Јаше Продановића дат је у Прилогу бр: 3

¹⁹⁰ За жаљење је што је из те целине избачена стара, средњовековна књижевност.

¹⁹¹ О томе види: Крнјевић, Натиџа, *Lirski istočnici: iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, Београд: BIGZ; Приштина: Јединство, 1986; *Српска народна књижевност*. Приредила Марија Клеут. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001; Карановић, Зоја, *Архајски корени и модерна исходишта српске лирско-епске усмене поезије: предговор*. У: Антологија српске лирско-епске усмене поезије. Приредила Зоја Карановић. Београд: Завод за уџбенике, 2010, стр. 10–64; Пешикан-Љуштановић, Љиљана, *На јабуци записано*. У: *Лирске народне песме*. Приредила Љиљана Пешикан-Љуштановић, (Антологијска едиција *Десет векова српске књижевности*; књ. 7), Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2012.

естетичких критеријума стапа са потенцијално васпитном тенденцијом. Ту васпитну тенденцију потврђују и наглашено моралистичке песме о слави или о самоубиству као смртном греху.

Реч је о репрезентативном, естетски оправданом избору који, ипак, не отвара увид у тематску разноврсност народних лирских песама, и што пре свега изостављањем, или бар минималним присуством љубавно-еротских мотива, а, исто тако, и свесним превиђањем тамних страна породичног живота.¹⁹² Ово би се могло тумачити Продановићевим програмским оптимизмом и витализмом, који је требало да поставке правилан развој школске омладине.

Када је реч о «народним песмама јуначким», Продановићев избор сведочи о развијеном укусу и добром и широком познавању грађе. Потенцијална «историчност» песама нарушена је свесно у односу на Вукову класификацију (најстарије, средњих времена, новије о војевању за слободу), или на уобичајено ређање циклуса.¹⁹³ Широко су заступљене песме о Марку Краљевићу, опет преваходно оне које оцртавају светлију, позитивнију страну јунаковог лика и његову високу моралност и пламанитост. Избор је антологијски, можда са изузетком песама из избора Јеремије Живановића које су тематски врло интересантне, али по много чему би се могле сматрати песмама у којима је сакупљач знатно интервенисао, што их примиче широком подручју песама «сумњивог постања», где свакако припада и Петрановићева *Женидба краља Мирчете*.¹⁹⁴

Највише јуначких песама заступљено је у читанки за први разред, а најмање у оној за четврти, што би могло бити у складу са Продановићевим ставом да је посебно важно упознавање народне књижевности на нижим узрастима, када се поставља темељ развоју књижевног укуса, али и моралних особина и пожељног вредносног система.

¹⁹² Владан Недић, рецимо, у предговору својој *Антологији (Антологија народних лирских песама. [Приредио] Владан Недић, Београд: Српска књижевна задруга, 1977)* истиче да су бројније песме које опевају негативне стране породичног живота и сукобе у породици него оне које величају слогу и склад породичних односа.

¹⁹³ Груписање песама о истом јунаку (Марко Краљевић) или са истом темом (женидба) наговештава тематску класификацију, али и она је само делимично спроведена.

¹⁹⁴ Песма о Јовану Косовцу, такође преузета из Петрановићеве збирке, насупрот томе, несумњиво је народна песма о старцу јунаку.

Када је о народним приповеткама реч, са становишта савремених школских приручника, импресивна је њихова широка заступљеност и жанровска разноврсност. Такође, овде је најочљивије захватање из јужнословенске грађе, иако је главнина, ипак, преузета из *Српских народних приповиједака* и других његових дела. Разлог за ово могла би бити канонизованост Вукове збирке, али и изузетна књижевна вредност његових записа.¹⁹⁵

Претежан део грађе чине бајке и новеле. Разлог би се, можда, могао тражити у томе што је Продановић дао предност бајкама у којима је наглашено присутан елемент развојности, односно, односно онима које сликају одрастање јунака – стварно и симболичко, попут *Биберчета*, или *Златоруног овна*, а можда и у жељи да се Вукова збирка представи мање познатим делима.

Уочљиво је изразито присуство културноисторијских предања (легенди) о Светом Сави, чиме се у избор уноси и снажна моралистичко васпитна нота, и иначе присутна у добром делу изабраних текстова.¹⁹⁶

У избор су ушле и басне, у релативно сведеном обиму, што може бити последица релативно малог броја аутентичних записа; као и гаталице, све из Врчевићеве збирке и један број тематски организованих пословица, док су загонетке и питалице заступљене само у читанкама за први и други разред.

Посматране заједно са његовим *Антологијама*, читанке Јаше Продановића проширују и чине слојевитијом његову презентацију народне књижевности. Уз сва потенцијална огрешења и евентуалне недостатке (пре свега у опажању и издвајању лирско-епских врста и извесном програмском оптимизму који унеколико ограничава тематску разноврсност изабраних дела) – Продановићев рад је верујемо до данас остао узорит и из њега би много могли научити и савремени аутори читанки.

¹⁹⁵ Ипак, када је о избору из Вукових дела реч, пада у очи одсуство појединих, данас високо вреднованих бајки, попут *Баш Челика*, *Аждаје и царевог сина*, *Златне јабуке и девет пауница*, *Змије младожење...* али, неке од њих уврштава у своју антологију народне прозе.

¹⁹⁶ *Ко не ради тај не једе*, *Дванаест мрва*, *Коме Бог помаже, нико му наудити не може* и др.

Дидактичко-методичка апаратура потпуно изостаје, док су биографско-библиографске напомене о заступљеним ауторима дате на крају читанки. Свака читанка има и речник мање познатих речи али је, по потреби и испод текстова дато објашњење за поједине, потенцијално непознате, појмове. Гледано у целини, иако не задовољавају савремене методичке захтеве, читанке Јаше Продановића доносе јасну индивидуалну концепцију која је, засигурно драгоцен документ у културној и просветној историји посматраног периода, а истовремено, и данас могу представљати подстицајно штиво, поготово када је реч о избору из народне књижевности.

НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТИ У ЧИТАНКАМА У ИЗБОРУ МИЛАНА ШЕВИЋА

Милан Шевић се деценијама бавио педагошким радом¹⁹⁷ и израдом уџбеника. Овде ћемо обратити пажњу на нова, прерађена, допуњена, новим временом условљена издања Шевићевих читанки.¹⁹⁸ Први уџбеник (*Српска читанка за средње школе: књига I, за I разред*) Шевић приређује у сарадњи са Сретеном Пашићем 1894. године. Промене школских система и државне територије, али највише промена политичких концепција и идеја југословенског уједињења, проузроковале су и иницирале и промену школских уџбеника. Тако и нова издања Шевићевих читанки за средње школе садрже донекле кориговани избор штива.

Раније истакнуту тежњу: да својим избором понуди наставницима и ученицима грађу која ће у све четири читанке образовати целину – Шевић понавља. Поред педагошко васпитних циљева, аутор је свој избор усагласио с новонасталом политичком и културном ситуацијом. Надао се, поред осталог, да ће инструментализацијом познатих делова традиционалне културе и њених вредности, успети да постигне и важне васпитно-образовне циљеве:

«Навршава се тридесет година, откако су ове *Читанке* ушле у средњу школу српску. За све то време писац је са стајалишта ове примене посматрао развој народног живота и приказивања тога развоја у прошлости и садашњости, и ишао за тим, да

¹⁹⁷ Управо он подстакао је Јована Јовановића Змаја да почне да пише за децу. Види: Шевић, Милан, *Од Кишјаноша до Змаја*. Приредила Зорица Хаџић, Нови Сад: Међународни центар књижевности за децу Змајеве дечје игре, 2014.

¹⁹⁸ «Српска читанка за средње школе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Књ. Прва: за I разред.», 3. изд, Београд, издање књижарнице Рајковића и Ћуковића, 1922; «Српска читанка за средње школе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Књ. Друга: за II разред.», 3. изд, Београд, издање књижарнице Рајковића и Ћуковића, 1925; «Српска читанка за средње школе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Књ. Трећа: за III разред.», 2. изд, Београд, издање књижарнице Рајковића и Ћуковића, 1922; «Српска читанка за средње школе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Књ. Четврта: за IV разред.», 2. изд, Београд, издање књижарнице Рајковића и Ћуковића, 1923.

нашим ученицима да и стамене слике народног живота, и сређене и утврђене мисаоне масе, и топла чувства, што ће их одређивати у њихову мишљењу и поступању».¹⁹⁹

За разлику од читанки приређених пре формирања заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, нова, прерађена издања добијају још и *Додатак*, који обрађује и прати историју књижевности. Прикључивање текстова из друге две нове националне књижевности, није нарушило приређивачеву идеју о целовитости изабране грађе. Напротив, избором текстова у читанкама постигло се управо оно што се и желело: идеја о општеном јединству поткрепљена је текстовима из хрватске и словеначке књижевности, али је, што је било разумљиво, имајући у виду где је уџбеник коришћен, највећи део припао српској књижевности.

Новина у Шевићевом избору за читанке јесте заступљеност текстова из српске средњовековне књижевности: *Смрт Стевана Немање* Саве Немањића, *Српска црква постаје самостална* монаха Теодосија; *Велбужд* ученика архиепископа Данила II; *Смрт деспота Стевана* Константина Филозофа, и *Похвала кнезу Лазару* монахиње Јефимије.²⁰⁰ Овоме треба додати и избор историјских цртица из пера, Шевићевог пријатеља и сарадника Стевана Сремца²⁰¹, Стојана Новаковића (*Царица Мара, Народ*), Станоја Станојевића²⁰², Слободана Јовановића (*Друга влада кнеза Михаила, Омладина*), Тихомира Р. Ђорђевића (*Краљица Јелена, Од Немање до Лазара*), Владимира Карића²⁰³, Вука Стеф. Карацића (*Устанак Срба на дахије*) и Милана Ђ. Милићевића (*Таковски устанак*). Ови текстови су садржали популаризовани преглед српске историје од времена Немањића до савремених збивања, а њихово укључивање је значајно и као имплицитна полемика са ставом Јаше Продановића, о непримерености

¹⁹⁹ Шевић, Милан, «Поговор». У: *Српска читанка за средње школе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Књ. Четврта: за IV разред, 2. изд*, Београд: Издање књижарнице Рајковића и Ђуковића, 1923, стр. 171.

²⁰⁰ Текстова је на савремени језик превео Миливоје Башић.

²⁰¹ *Инок Сава, Монах Симеун, Женидба краља Драгутина, Крај Урошеве владе, Никола Скобаљић, Пад Новог Брда, Заборављени Обилићи, Смрт пошљедњега краља босанског, Стара постојбина Словена, Наше земље.*

²⁰² *Српско питање повод за светски рат, До Србијине пропасти, Уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, Обновљена пећка патријаршија.*

²⁰³ *Топлица, Градови у Топлици, Лепота природе у Светој Гори, Жича и Студеница, Смедерево, Цариградски друм.*

текстова старе књижевности. С друге стране, они се могу тумачити и као део тежње да се у нову државној заједници очива српски национални идентитет и да се ученици боље упознају са националном историјом.

Нова издања Шевићевих читанки следе идентичну формалну концепцију као и она из 19. века. А, ипак, за разлику од претходних читанки (где је градиво било подељено у десет до четрнаест одељака²⁰⁴), у новим читанкама градиво је распоређено у два одељка: *Бог и природа* (који се не дели на пододељке) и *Човек и друштво* (који је подељен на три пододељка). У првом одељку приређивач, за све разреде, доноси избор претежно уметничке поезије, док је одељак *Човек и друштво* осмишљен тако да концентрично окупља тематски сличне текстове. Тако је, на пример, у свим читанкама, предмет другог пододељка другог дела увек одређени историјски период. За први разред тема је Косовска битка; за други, почетак развоја српске средњовековне државе и део црквене историје; за трећи, важни историјски моменти код дугих јужнословенских народа; за четврти разред период Првог светског рата и формирање нове државе.

Очито је да Шевић читанку конципира као уџбеник чија сврха није искључиво књижевно образовање већ укупно развијање њихових сазнајних и моралних квалитета. Део тако конципираног уџбеника морала је бити и народна књижевност.

Избор облика народне књижевности у Шевићевим читанкама веома је богат и жанровски разуђен.²⁰⁵ За разлику од претходних издања, када аутор издваја народне песме од уметничких у посебан одељак, оне су у новом избору уткане у целокупну грађу, чинећи тако интегрални део књижевног корпуса. Тиме је сугерисано да је народна књижевност равноправни чинилац целокупног књижевног система, а, сем тога, тиме се највероватније указује и на то да дела народне књижевности имају једнаке естетске вредности као и дела писане, ауторске књижевности. Сем тога, у новим

²⁰⁴ Колаковић, Медиса, *Народна књижевност у књизи за народ*, стр. 64–70.

²⁰⁵ Због тежње да се таксативним набрајањем не оптерети примарни текст нашег рада, комплетнији попис текстова народне књижевности код аутора који су приредили већи број читанки, биће дати у посебним одељцима. Попис Шевићевог избора народне књижевности у читанкама дат је у Прилогу бр. 4

издањима Шевићевих читанки текстови народне књижевности су боље усклађени са остатком грађе.

Код већине српских приређивача читанки, приметна је доминација текстова из збирки Вука Стефановића Караџића, превасходно песама и приповедака. Настављајући праксу да наводи изворе изабраних дела, Шевић и овде показује озбиљност приступа и добро познавање извора. Поред незаобилазних Вукових збирки, он даје и неколико текстова из *Српског Рјечника* (*Злогук, Мрдуља, Ако Бог да*) и из *Живота и обичаја народа српскога* (*Стидак; Корњача; Кукавица*). Чињеница да је Шевић у својим читанкама заступио и неколико предања значајна је са становишта жанровске разумећености, али и зато што су *Српски Рјечник* и *Живот и обичаји народа српскога*, ретко коришћени као извор у публикацијама намењеним за школску употребу. Шевић се не бави предањем и не посматра га као посебан жанр усмене књижевности (а, по свему судећи, примери наведени у читанци и нису намењени детаљнијој књижевној анализи на часу), па можемо претпоставити да су изабрана предања имала превасходно информативну, «основну функцију разјашњавања».²⁰⁶

Пажљивом анализом уочавају се интервенције блиске корекцијама које је Шевић спровео и у претходним издањима: у песми «Српска ђевојка», (код Караџића «Српска дјевојка»), изостављено је првих 10 стихова, који директно упућују на гледање момка и девојке, чиме се алузија на еротски контакт потпуно изоставља, што битно нарушава и утиче на естетску димензију песме. Затим, у песми «Маргита ђевојка и Рајко војвода» изостављени су стихови 72–76, који у Караџићевом запису гласе:

А на равној земљи Каравлашкој,

²⁰⁶ В. С. Караџић имао је јасан критеријум када је бирао примере обичаја и веровања за *Рјечник*, али их није термилошки одређивао: «Употребљавајући за то своје толковања, у ствари готово народно предање, које увек има тенденцију разјашњавања, Вук на најједноставнији начин испуњава лексикографске циљеве – разјашњавањем помоћу већ усвојених мотивских схема у народном веровању и традицији. У својој сталној тежњи 'да у *Словару* не буду само сувопарне речи него... различни примери' он се предањима обилато користи, али их притом термилошки не одређује, убрајајући их, час, у свом Втором објављенију о српском *Словару*, у обичаје, час у приповетке, или приповијести, или им дајући извесне описне наслове». У: Милошевић-Ђорђевић, Нада, *Казивати редом : прилози проучавању Вукове поезике усменог стварања*, Рад; КПЗ Србије, Београд 2002, 131.

Онђе бјеше Каравлах Радуле,
На Букурешу граду бијеломе,
Онђе бјеше бего Радул-бего
С својим братом Мирком војеводом.

Тешко ј е претпоставити због чега је то учињено, случајним пропустом, или зато шт је реч о Каравлашкој и великашима који нису Срби. Међутим, реч *кужна*, у стиху 151, Шевић не замењује са *тужна*, као у претходним издањима.²⁰⁷ Вук Караџић је у фусноти нагласио да се тај придев посматра у значењу *тужна, жалосна, несрећна*, што је, код Шевића, остало необјашњено, али и не примењено. У завршним стиховима песме «Смрт мајке Југовића», дошло је до опште прихваћене замене где су стихови «Надула се Југовића мајка/ Надула се, па се и распаде» замењени са «Ал' ту мајка одољет не могла/ Препуче јој срце од жалости». Песма «Цар Лазар и царица Милица» раздељена је на два дела, први део под насловом «Цар Лазар и царица Милица» садржи стихове од 1. до 118. стиха; други део од 119. до 204. стиха, насловљен «Косовски бој». Али, као што смо раније закључили²⁰⁸, делови песме постављени су један за другим, највероватније због функционалније методичке обраде. У слепачкој песми «Ој човече праведниче» Шевић изоставља завршну формулу, одузимајући тако карактеристичну завршни формулу поменуте врсте, и умањује њен естетски израз.

Како народна књижевност није засебно разматрана у књижевном систему, нити се стиче утисак да је приређивач имао намеру да се она тако обрађује у његовим читанкама, остаје нам да претпоставимо да је већина ових и сличних интервенција за Шевића оправдана с педагошког становишта, али оне и даље остају неприхватљиве с естетског и књижевног становишта.

У целини гледано, Шевићевој концепцији, највише су одговарале песме заступљене у збиркама «Српских народних пјесама» Вука Стефановића Караџића, међутим, овакав избор он освежава уношењем по једне песме из збирки И. Ф. Јукића и Љ. Херцеговца («Стара Југовићка») и Богољуба Петрановића («Високи Стеван»), у оба случаја реч је о песмама које су на граници усменог и писаног, што указује да Шевић,

²⁰⁷ Види: Колаковић, Медиса, *Народна књижевност у књизи за народ*, стр. 68.

²⁰⁸ *Нав. дело*, стр. 67.

упркос добром познавању Вукових збирки не познаје у потпуности одлике усменог стваралаштва.

Код избора прозних текстова, доминантне су кратке, шаљиве приче, басне и предања, бајке су укључене али, без жанровског одређења и без методичког апарата који би указивао на намеру да се обрађују као књижевни текстови. У овом домену приметна је стварна разноврсност извора. Поред приповедака из збирке В. С. Караџића, ту су још и текстови из збирки М. Стојановића, Л. Грђића-Бјелокосића, В. Врчевића, М. Б. Кордунаша, М. бега Капетановића Љубушака, Ћ. С. Којанова и неколико прича из периодике (*Босанска вила, Врањски гласник, Српски народни лист*).

Пословице и загонетке, као и изреке, заступљене су у читанкама за ниже разреде. Пословице су у групи од по десет примера тематски распоређене, а њихов избор је сачињен са акцентом на основне људске и друштвене вредности. За разлику од претходних издања број примера је редукован.

Идеја која прожима концепцију све четири Шевићеве читанке јесте да се прикажу најзнаменитији догађаји из историје југословенских народа (са акцентом на српској) и да се оствари принцип поступности и повезивање изабраних текстова, који су уз то морали да кореспондирају и са осталим предметима који се изучавају у одређеном разреду.

У раније објављеној студији, Шевић напомиње да је велики удео усменог стваралаштва уклопљен у савремени модел наставе, који поштује *савремена* педагошка и психолошка начела.²⁰⁹ Чини се да ни у новим издањима није одступао од тог становишта, јер «без народног предања и историје књижевна би дела остала без својих најбитнијих претпоставака и постала чардаком ни на небу ни на земљи».²¹⁰ Новина, бар када се говори о читанци за I разреда средњих школа нове домовине, јесте да је Шевић направио додатак *Увод у књижевност*, у којем се дају веома сажета објашњења за буквице, правопис, почетке српске и хрватске књижевности, Доситеја Обрадовића,

²⁰⁹ Шевић, Милан, *Питање о српским читанкама*: прештампано из «Наставника», Нова штампарија «Давидовић», Београд, 1912, стр. 10.

²¹⁰ *Нав. дело*, стр. 14.

Вука Караџића, народну (усмену) књижевност и српски, хрватски али и словеначки речник.

Шевић сматра да поред фолклора савремена читанка мора да садржи и историјско и *реално* градиво, представљајући тако неку врсту приручника за целокупну наставу. Овако конципиране читанке Шевић уклапа и у нови школски систем, покушавајући да помири педагошка начела којима се руководи са изазовом савременог школског модела.

Не можемо говорити о некој апсолутној фаворизованости појединих аутора, јер и ту је избор песника српске *тисане* књижевности доста разноврстан²¹¹, али се види наклоност према српским *модернистима*. У прози Шевић се определио за примере у одломцима Стјепана Митрова Љубише, Стевана Сремца, Светолика Ранковића, Јанка Веселиновића, Лазе К. Лазаревића, Милорада П. Шапчанина, Борисава Станковића... С обзиром на избор текстова у све четири Шевићеве читанке, чини се да је аутор при изради ових уџбеника, направио озбиљан и обиман избор из народног стваралаштва, с јасном васпитном усмереношћу, али не занемарујући ни естетске критеријуме. Међутим, изучавање народне књижевности није примарни циљ оваквог избора, већ се стиче утисак да су дела народне књижевности углавном у функцији васпитне, сазнајне и, пре свега националне едукације. Шевић притом показује и високу скрупулозност у навођењу извора, па мање – више поштовање целовитости текстова, од које се одступа само изузетно.

Читанке Милана Шевића у новом историјско-политичком моменту, наставиле су низ приређивачких покушаја да облици народне књижевности буду што целовитије заступљени, што је пружало могућност да се ова књижевност почне озбиљније проучавати у школама. Посебно значајним чини нам се то што је Шевић ради поступности и целовитости унео и текстове етнографског и етнолошког карактера који

²¹¹ Војислав Илић, Јован Грчић Миленко, Милета Јакшић, Јован Дучић, Алекса Шантић, Стеван Владислав Каћански, Јован Јовановић Змај, Јован Илић, Драгутин Илић, Бранко Радичевић, Милан Ракић...

илуструју контекст националне културе у којој је настајала и развијала се народна књижевност.

Поред текстова из Вукових етнографских збирки, овде су укључени и записи Мијата Стојановића, Ђорђа Натошевића, Милана Ђ. Милићевића, Луке Грђића-Бјелокосића, Милорада М. Петровића, Владимира Карића, а распоред текстова је такав да се, у целини указује на битне одлике традиционалних породичних односа, религије и обреда, обичаја и веровања. По ширини обухвата и систематичности овај избор би могао бити високо информативан и са становишта данашње, модерне школе.

Заједно са текстовима из домена средњовековног стваралаштва и историјским цртицама ови етнолошки текстови дају комплетнију слику српске културе и историје. И поред начелног прихватања идеје јединства трију народа, Шевић грађу бира тако да основни критеријум и даље буде национални, па његове читанке с правом носе одредницу национално-литерарног карактера.

И иначе, са становишта нашег основног истраживања, уочљиво је да се јединство и југословенство мање-више илустративно и илуминативно уважавају у изборима народне књижевности. Разлози су, сигурно, вишеструки: Вукова збирка, квалитетом и европском рецепцијом, па и снажним утицајем на потоње сакупљаче наметнула се као канон и у оквиру српске књижевности и у целом региону.

Она је, сем тога, приређивачима антологија, читанки и избора била најпознатија, а најпотпуније је одговарала и ширем културном концензусу о томе шта је народна књижевност. На мању заступљеност дела из домена хрватске и словеначке књижевности могла је утицати и одређена језичка баријера, али и непостојање сакупљача и збирке Вуковог угледа.

ДРАГУТИН КОСТИЋ

Čitanka srpskog ili hrvatskog jezika i književnosti: za prvi razred srednjih škola

Појава читанке, чији избор текстова потписује Драгутин Костић,²¹² са становишта наше проблематике, вишеструко је занимљива. Пре свега, због тога што је Костић био врло значајан истраживач на пољу народне књижевности²¹³ па је интересантно видети шта је то од богате грађе унео у ову школску књигу и којим се критеријумина руководио у одабиру.

Мишљење о томе какве треба да су читанке и која им је сврха, као и образложење своје концепције, Костић даје у *Предговору*. Имајући у виду значајну улогу читанке у раду и напредовању сваког ученика, он наводи да је: «средњошколској читанци народног језика задатак, пре свега, да ученицима омили народну књигу, да им васпита књижевни укус, отвори вољу и даде упутства за стварање својих књижица».²¹⁴ Међу свим циљевима он најзначајнијим сматра, «задатак правилног националног васпитања у духу народног јединства, у вези с верском и покрајинском трпељивошћу»,

²¹² Kostić, Dragutin, *Čitanka srpskog ili hrvatskog jezika i književnosti: za prvi razred srednjih škola*, Beograd: Vreme, 1924. У моменту изласка из штампе ове читанке, Драгутин Костић се потписује као професор Војне Академије.

²¹³ Драгутин Костић је аутор књиге *Тумачења Друге књиге Српских народних пјесама Вука Ст. Караџића: додаток четвртом државном издању*, Београд: Државна штампарија 1937, која је и незаобилазна литература у озбиљнијем изучавању ове области. Сем тога, Костић је аутор низа значајних студија из области изучавања народне књижевности, поред осталих: *Разликовање народних песама*. У: *Прилози за проучавање народне поезије*, год. II, св. 1, Београд 1935, стр. 30–34; *Народна песма о зидању Високих Дечана*. У: *Прилози за проучавање народне поезије*, год. V, св. 2, Београд 1938, стр. 205–216; *Još nešto o Sekuli Drakuloviću*. У: *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, роčник XV, сеšит 4, vydava Slovansky ustav v Praze, v Praze 1938, str. 542–545; *Два косовска цикла*. У: *Прилози за проучавање народне поезије*, год. VI, св. 1, Београд 1939, стр. 1–18; *Откуд Змај-Огњеном Вуку тај надимак*. У: *Прилози за проучавање народне поезије*, год. VI, св. 1, Београд 1939, стр. 95–98.

²¹⁴ Костић, Драгутин, *Предговор*. У: *Čitanka srpskog ili hrvatskog jezika i književnosti: za prvi razred srednjih škola*, Beograd: Vreme, 1924, str. III. Ова напомена намерно је писана и ћирилицом и латиницом. Текст на корицама читанке је на ћирилици, а, на фронт испису, који се узима за библиографску референцу, дата је на латиници.

док тек на треће место долази «директно школски, практичан задатак», а то је да одабрани текстови буду погодни за «обраду граматичку, књижевно-теоријску, књижевно-историјску, у вези са поуком о народном животу у садашњости и прошлости».

Имајући у виду све наведене циљеве Костић истиче да се поука не сме наметати већ се мора давати, а најбољи начи за то види у избегавању «научнички, обично сухопарно писаних чланака», и нуђењу народних и уметничких приповедака обликованих «на забаван и пријатан начин», јер како каже: «главни циљ овој Читанци јесте поука забавом».²¹⁵

Иако текстове није поделио у посебно насловљене групе, Костић истиче да је имао у виду одређени распоред, који се на први поглед не види јер је грађа распоређена по «унутрашњој вези». Као главне тематске целине он издваја следеће: Бог – вера – молитва; народ – село – природа; народна традиција – Косово – Марко – устанак; деца – школа; патња народа нашег под туђинима – очекивање слободе – последње ратовање – избеглиштво и мучеништво – ослобођење и уједињење.

Тирилица и латиница једнако су заступљене у овој читанци, због носеће идеје о народном јединству, а из истог разлога заступљени су и текстови преузети из «*Slovenske čitanke Josipa Westera* и *Hrvatske čitanke Ivana Šarića* у приредби Freda Nikolića». Читанка садржи укупно сто текстова, а једна петина текстова припада домену народне књижевности, дванаест народној прози²¹⁶, а само седам народној поезији.²¹⁷

Читанка је у целини конципирана тако да поред сваког ауторског текста стоји ауторова слика и кратки биографски подаци, а иза текста, уколико је Костић сматрао за потребно, тумачење мање познатих речи. Иза сваког наслова, аутор је додао и свој поднаслов, који има за циљ да додатно заинтересује ученике за читање, јер указује на

²¹⁵ *Nav. delo*, str. IV.

²¹⁶ *Не помози божје, У цара Тројана козје уши, Пепељуга, Медвед, свиња и лисица, Лаж за опкладу, Јарац живодерац, Лимунова чета, Дивљан, Еро с онога свијета, Во и миш, Све, све али занат.*

²¹⁷ *Милош Воиновић, Милош у Латинима, Бановић Страхиња, Полазак на Косово, Кнежева вечера, Марко телчарче, Орање Краљевића Марка.*

тему и смисао изабраног штива коју они треба да препознају. На пример, иза песме «Милош у Латинима» дат је поднаслов – «Јунак свуда брани част свог народа» а иза приче «Медвед, свиња и лисица» – «Да су до краја били сложни, могли су се лепо користити». Ови поднаслови указују, пре свега на васпитну инструментализацију изабраног текста, на истицање позитивног моралног «наравоученија» које би требало из њега извући.

За разлику од народне прозе која је уткана у целокупно штиво, народна поезија је дата у издвојеном низу тако да ствара својеврстан, посебан одељак. Низ започиње текстом из «Искрица» Николе Томашића Томазеа са насловом «Народне пјесме» (поднасловом – Тражимо их и купимо их, док се не погубе!).

За разлику од народне прозе, поезија је претрпела знатне интервенције. Избор народних песама, рецимо, отвара део песме «Женидба Душанова» (СНП II, 28) насловљен «Милош Воиновић». То су стихови од 354 до 587 (изабрани одломак описује двобој заточника, белог Латинчета и Милоша Воиновића). Узимање одломка унеколико је оправдано чињеницом да је песма превише дуга (690 стихова) да би се читала и методички обрадила на часу. Како би увео ученике у сиче који претходи одломку, Костић прибегава препричавању садржаја. Исечак из једног од репрезентативних примера наше епике, методички је можда оправдан, међутим то битно нарушава естетски квалитет целине и оставља утисак да је одабран само ради оправданости задатог циља «поуке забавом» и илустративности подналова. Мора нас, уз то, чудити што управо Костић, озбиљан изучавалац народне књижевности подређује логику целовитости дела логици онога што је сам као «директно школски, практичан задатак» међу побројаним циљевима ставио на треће место.

Исто је приметно и када је реч о песми «Бановић Страхиња» (поднаслов – «Чини добро па се добру надај»). Песма (СНП II, 43) која у целости има 810 стихова, дата је у одломку (стихови 315–469), који описује потрагу прерушеног Бановића за Влаха-Алијом. Међутим и овде Костић избацује четири стиха: «Једеци се царски покидаше / У ордију Турску побјегоше, / Све делије хитро потрчаше, / Да једеке цару пофатамо», што

је, како примећује Јаша Продановић²¹⁸, резултирало и изостанком момента битног за психолошку вредност песме.

Следе песме: «Полазак на Косово» (поднаслов – «Сви су отишли, нико није хтео изостати, ни слуге»), реч је о преименовању дела песме «Цар Лазар и царица Милица» (СНП II, 44), то су, у ствари, стихови 1–118, и «Кнежева вечера» (поднаслов – «Ко је вјера, ко ли је невјера»), део «Комада од различнијех Косовскијех пјесама» (СНП II, 49/III). Костић, поуци, па можда и забави, очито је, подређује целовитост песама, чак и кад је реч о изузетно вредним делима народне књижевности, настављајући тиме праксу која, у суштини, дела народне књижевности, упркос номиналном дивљењу и истицању њихове лепоте, ставља у другоразредну позицију дела чија се целовитост и интегритет не поштује.

За песму «Марко телчарче» (поднаслов – «Јунак Марко није за говедара»), Костић наводи да је «народна песма из Прилепа», а реч је о одломку из песме «Марко чобанин».²¹⁹ Аутор је препричао изостављени део песме, међутим овога пута он препричава и завршетак песме, за разлику од «Бановић Страхиње» и «Женидбе Душанове», где је или пропуштена могућност да се ученици упуте у целину, или је Костић, можда, веровао да их ученици и сами познају. Можда је овај поступак био у служби намере приређивача да «деци омили књигу», односно, да отвори могућност да се сами интересују и прочитају песме у целини, самостално, као лектиру, што с обзиром на извор песме из Прилепа не би било тако једноставно. Ипак, уношење ове песме о Марковом детињству (која је по речима Сретена Стојковића јединствена у циклусу песама о Марку Краљевићу) вредно је, ако ништа дуго, а оно као скретање пажње на песму са овим мотивом, али је, опет, штета што песма није дата у целини.

²¹⁸ Продановић, Јаша М., *Драг. Костић; Читанка српског или хрватског језика и књижевности. За I раз. средњих школа. Време, Београд, 1924. У: Гласник професорског друштва*. Год. 4, књ. 5, св. 8, уредник Миливој Павловић, Београд, 1924, стр. 470.

²¹⁹ Тек у зборнику о Марку Краљевићу Сретена Стојковића налазимо податак да је извор песме бугарски «Сбор. Мин. Просв.». Види: *Краљевић Марко: збирка 220 песама и 90 приповедака народних, покупљених из свих крајева српских и осталих југословенских земаља*, пробрао и средио Стојковић, Ср. Ј., Друштво светог Саве, књ. 28; Задужбина Ленке Бељинице, књ. 1, Нови Сад, 1922, стр. 29–31; 41–43.

На крају изабраног низа народне епике нашла се песма «Орање Марка Краљевића» (поднаслов – «Како је Марко и мајку послушао и борбу заметнуо») (СНП II, 72) која је дата без скраћивања и интервенција.

Посматрано у целини, избор народне књижевности Драгутина Костића показао је да упркос свом научном интересовању за ову област, аутор у школски уџбеник није унео велики број народних умотворина. Не може се говорити ни о жанровској разноврсности, јер потпуно изостају кратке говорне форме и лирске песме. Без обзира на образложену концепцију овакав избор тешко може бити оправдан. Узраст којем је ова читанка намењена (први разред) могао би прихватити и разноврснији, и, рекли бисмо, примеренији избор народног стваралаштва.

Осврћући се на појаву ове читанке, Јаша Продановић²²⁰ углавном хвали концепцију Драгутина Костића истичући да је «читанка боља од свих досадашњих». У прилог таквој тврдњи Продановић наводи одсуство научних чланака, који, по његовом мишљењу, само оптерећују ученике. Затим, одсуство песимистичког тона, који је тако обилато заступљен у неким претходним читанкама, те, одсуство «састава последње књижевне моде» који ни на који начин својом «страним изразима» и «расточеним и расклиматаним стиховима» не могу обогатити дечји дух. Изразито позитивно Продановић оцењује добар избор «готово свих наших најважнијих писаца», али и ведар тон изабраних текстова и ваљаност објашњења страних речи.

Недостатке Костићевог изора Продановић види у преобиљу «ратничког патриотизма»:

«Има патриотских састава од прилике једна четвртина целокупног материјала, мало те не толико колики је садашњи скупштински кворум. Разуме се да су овде увршћене и јуначке народне песме. Требало би бити штедљивији у том погледу и

²²⁰ Продановић, Јаша М., *Драг. Костић; Читанка српског или хрватског језика и књижевности. За I раз. средњих школа. Време, Београд, 1924. У: Гласник професорског друштва. Год. 4, књ. 5, св. 8, уредник Миливој Павловић, Београд, 1924, стр. 469–471.*

упућивати омладину на другу врсту патриотизма: савестан рад на општем добру и љубав према свему што је хумано морално».²²¹

Када је реч о коментарима о Костићевог избора из народне књижевности, Продановић се, рекли бисмо, само успутно осврће на поједине примере. Највећа његова замерка јесте што су «искасапљење две најлепше епске народне песме: «Женидба Душанова» и «Бановић Страхиња». Поред нарушених естетских квалитета, у песми «Бановић Страхиња» Костић «без икакве потребе и невоље» изоставља и четири стиха²²², чиме нарушава «нарочиту психолошку вредност». На крају своје критике, Продановић закључује да у читанци «има у изобиљу добрих страна, а слаби састави су ретки», и топло је препоручује за коришћење наставницима и ученицима. Продановићева наклоност према Костићевом избору могла би бити и условљена чињеницом да је Костић потпуно избацио стране писце, подржавајући, тако, Продановић став да примере из светске књижевности не треба давати ученицима нижих разреда, а сам Продановић као врлину истиче и изостављање актуелног књижевног стваралаштва, поготово оног које је, по његовом мишљењу, под непосредним утицајем модерних токова европске књижевности, фрагментарна и песимистична.

Интересантно је да је Костић у свој избор штива који ће «васпитавати књижевни укус», заступио и део из Андрићевог «Ех ронта». Ту се види да је Костић поред личног афинитета према изучавању народне књижевности, имао слуха и за нове, још увек недовољно критички осветљене књижевне ствараоце, који ће у годинама које су следиле добити и светску потврду свог квалитета.

Нажалост, његов избор из народне књижевности, нарушавање целовитости текстова и васпитна инструментализација песама, чине да његова читанка квалитетом, ипак, не одговара његовом заслуженом научном реномеу.

²²¹ Продановић, Јаша М., *Нав. дело*, стр. 469–470.

²²² *Једеци се царски покидаше
У ордију Турску побјегоше,
Све делије хитро потрчаше,
Да једеке цару пофатамо.*

МИЛИВОЈ ПАВЛОВИЋ КАО ПРИРЕЂИВАЧ ЧИТАНАКИ И ЊЕГОВ ИЗБОР НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Појава читанки²²³ Миливоја Павловића доноси нови приступ у обради градива за наставу књижевности и српског језика. За разлику од читанки из претходног периода, у којима је акценат (бар номинално) стављан на литерарно-естетски критеријум, Павловић прерађивачку концепцију заснива на грађи која ће бити подесна за методичку обраду, како наставних јединица из књижевности тако и оних из области граматике и језика. Прву читанку за трговачке (трогодишње) школе, приређује сам 1925. године (касније, 1936, у коауторству са Браниславом Миљковићем приредиће још једну, овај пут за трећи и четврти разред средњих трговачких школа), без великих амбиција, али са јасном концепцијом. Намера Миливоја Павловића била је, пре свега, да читанка буде «добра ручна књига за учење правилног књижевног језика, али у исто време и књига која ће дати најосновнијих појмова потребних за неопходно опште образовање, која ће развијати начин мишљења, и која ће пре свега тога остати ручна књига, пуна корисних савета, за младиће који се одају једном корисном друштвеном позиву».²²⁴

Павловићева тежња да се језик текстова у читанци уједначи узроковала је «незнатне измене» «ситније» по ауторовим речима, спроведене с крајњим циљем да се обезбеди доследно поштовање књижевног језика. Ипак, ово није у потпуности спроведено, јер су понеке песме (народне) или чланци, остали «јужним наречјем» да би

²²³ За ову прилику биће анализирани следеће читанке: Павловић, Миливој, *Читанка: за ученике трговачких школа*, Београд: Београдска трговачка омладина, 1925; Миљковић, Бранислав; Павловић, Миливој, *Читанка са граматиком: са 3 и 4 разред школа трговачких омладина*, Београд: Београдска трговачка омладина, 1936; Павловић, Миливој, *Читанка са граматиком српскохрватског језика: за четврти разред средњих школа према најновијем програму: са двадесет и две уметничке репродукције: додаток: преглед граматике и правилник о правопису*, 4. изд.; Београд: Кредитна и припомоћна задруга Професорског друштва, 1936; Павловић, Миливој, *Читанка са граматиком српскохрватског језика: за трећи разред средњих школа према најновијем програму*, 4. прер. изд.; Београд: Кредитна и припомоћна задруга Професорског друштва, 1936; Павловић, Миливој, *Читанка са граматиком српскохрватског језика: за други разред средњих школа према програму од 26 јуна 1926 г.*, 5. изд.; Београд: Кредитна и припомоћна задруга Професорског друштва, 1936; Павловић, Миливој; Драгослав Илић, *Читанка са граматиком српскохрватског језика: за први разред средњих школа према најновијем програму: са уметничким репродукцијама*; 8. изд.; Београд: Г. Кон, 1939.

²²⁴ Павловић, Миливој, *О састављању ове читанке*. У: *Читанка: за ученике трговачких школа*, Београд: Београдска трговачка омладина, 1925, стр. LV.

«ученици осетили шта су поједини народни говори», а једна басна је наведена на словеначком како би ученици стекли представу о «другом државном језику». Сам избор текстова требало је прилагодити будућим трговцима, да им буде од користи, док су чланци из књижевности одабрани из дела «наших најбољих писаца» и првенствено дати као лектира и препорука ученицима да их касније сами прочитају.

Текстови су методички конципирани тако да прате развој ученика и поређани да следе наставни план и програм, односно, груписани тако да наставник може користити текстове из књижевности у обради граматике, што је такође прилагођено узрасту и плану. Текстови су штампани и латиницом и ћирилицом, а прати их методичко-дидактичка апаратура. Основне податке о ауторима текстова Павловић наводи, али су изостављени извори за преузете текстове из домена народне књижевности.

Избор народне књижевности жанровски је разуђен, и, како се могло претпоставити, она је најзаступљенија у првом делу, односно у читанки за први разред. Од приповедака Павловић бира следеће: «Тамни вилајет», «Правда и крвда», «Ко мање иште више му се даје», «Зашто је Херцеговина каменита?», «У цара Тројана козје уши», «Пепељуга», «Све, све али занат», «Зашто су Срби сиромашни?» и басну «Црв и лав». Жанровски разноврсан избор обухвата предање, бајку, новелу и басну, а, судећи по садржини изабраних дела можемо закључити да је намера приређивача била да, истовремено, васпитно делује на ученике, инсистирајући на делима која често имају наглашену моралистичку и поучну поенту.²²⁵

Код избора народне поезије приметна је доминација епике. Од *женских* песама одабрана је само једна обредна, додолска песма «Наша дода Бога моли...», док је, од епских песама, Павловић изабрао следеће: «Косовски бој», «Стари Вујадин», «Ко крсно име слави, оном и помаже», «Почетак буне против дахија».

Пословице су груписане у шест одељака од по пет примера, и тематски су груписане: «О раду и вредноћи», «Добро и зло», «О здрављу», «Човек и друштво», «О

²²⁵ То, пре свега, важи за приповетке «Ко мање иште више му се даје», «Све, све, али занат» и «Правда и кривда».

карактеру» и «О занату». Поред пословица, Павловић је уврстио и једну питалицу из збирке Вука Врчевића «Од чега највише умиру људи?», као и неколико етнографских и историјских цртица из дела Вука Караџића: «О Марку Краљевићу», «Хајдуци», «Крсно име» и «Устанак на Цвети». Гледајући у целини, Павловић у своје читанке уноси велики број текстова народне књижевности, без обзира на намену уџбеника, односно, без обзира на образовни профил.

Следеће читанке које приређује Миливој Павловић намењене су за ученике, сва четири разреда средњих школа.²²⁶ Читанку за први разред, Павловић приређује у коауторству са Драгославом Илићем. Интересантно за ову приређивачку концепцију, коју ће Павловић задржати и у самосталном раду, јесте да су текстови народне књижевности у већини случајева издвајани у одељак назван *Недељно итиво*. Самим насловом аутор имплицира да ове текстове треба третирати као домаћу лектуру. Но, иу заједничким и у самосталним издањима текстови народне књижевности, заједно са осталим текстовима, имају истовремено улогу примера за обраду грађе из домена језика. Читанке Миливоја Павловића, по први пут, комплементарно обједињују наставу књижевности и језика. Тако, ове читанке постају прави уџбеници, који омогућавају поступност и јединство у обради наставних јединица. С друге стране управо ово подређује све текстове из домена књижевности сазнајној, па, верујемо, и васпитној) функцији читанке.

Градиво у читанкама Миливоја Павловића подељено је увек у четири целине које прате наставни план и програм за одређени разред. За први разред ишло се на најосновнију поделу: јесен, зима, пролеће, лето; за други су издвојени: супротности, утисци чула вида, шумови и слике, живот у шуми; за трећи: одважност и храброст, рад, душа, узвишеност–дивљење; и за четврти: човек у друштву, породица, отаџбина и народ и васпитање самог себе. Дакле, чланци су груписани или по годишњим добима, са темама специфичним за те периоде, или по вези с одређеним темама за обраду. Пратећи наставни план и програм, те распоред радних недеља, градиво је распоређено тако да се «намести» баш у право време. На пример: текст Петра Кочића о Ђурђевдану

²²⁶ Види фусноту 223.

налази се у трећем одељку, пролеће и могао је бити обрађен непосредно пред тај празник.

Уз све могуће позитивне стране овако конципираног уџбеника, који је био делотворан и функционалан за учење матерњег језика, избор народне књижевности²²⁷ није указивао на спесифичне одлике овог вида стварања, већ се, пре свега, свео на погодна штива за обраду граматичких и синтаксичких категорија. На пример, песму «Милош у Латинима», која је заступљена у читанци за други разред, прати одељак из граматике о употреби великог слова, заснован на примерима из песме, који се завршава задатком ученицима да подвуку све властите именице у песми, док је за вежбање задато цртање карте Србије и обележавање свих манастира који се помињу у песми. Дакле, сазнајно васпитна функционализација текста свела је на евентуални посредни ефекат одлике и естетске квалитете јуначке песме.

Међутим, уз лирске песме «Путовање сунца» и «Сунце дјевојци не може ништа» дато је, додуше штуро, објашњење о лирским песмама. Исто је учињено и за песму «Косовка дјевојка», сврстану у одељак *Недељно штиво*, где је поред описа народних јуначких песама, наведено да «најлепших песама има у косовском кругу», те да је ту «опевана велика народна несрећа 'пропаст царства српскога' – и то народ тумачи судбином ('Коме ћеш се приволети царству?') и издајом Вука Бранковића. Прави јунак ових песама је Милош Обилић».²²⁸

Штура објашњења имају своје предности, али и своје мане. Предност је јер се ученицима делимично предочава репертоар, значај, па и могуће тумачење народне књижевности. С друге стране, ученицима је ускраћена потпунија, па и прецизнија информација о главним одликама ове врсте књижевности. Успоставити равнотежу у избору народне књижевности за школски уџбеник или приручник и у њеној функцији –

²²⁷ Попис Павловићевог избора народне књижевности у читанкама дат је у Прилогу бр: 5

²²⁸ Сматрамо да овако формулисана тврдња није у потпуности примерена школском уџбенику. Уместо да објасни ученицима разлику између историјских чињеница и предања, овако се предочава историјски искривљена слика која многим ученицима може остати као једина информација. Примеренији приступ методичкој обради предлажу М. Лесковац, Б. Магарашевић и К. Георгијевић, који, у својим читанкама за средње школе (1938), јасније предочавају разлику између предања и историје.

јесте највећи изазов за приређивача. Миливој Павловић је тежио кохерентности наставних јединица и побољшању наставе језика, али је знатно ограничио увиде у књижевну, поетичку и естетичку функцију ових дела. Ипак, остављена је могућност за самостално читање у одељцима *Недељног штива*, што делимично разрешава недостатак времена за развијенију методичку обраду комплексне жанровске разуђености народне књижевности на часовима матерњег језика.

Друга подела, коју Павловић користи у својим самосталним издањима, јесте она на *естетска* и *граматичка* штива. Народна књижевност заступљена је у обе категорије. Веома је интересантан избор направљен за тзв. естетска штива, јер како сам наслов дефинише, у њему су концентрисана штива несумњиве естетске вредности. У овом одељку (који не искључује заступљеност у *Недељном штиву*) приметна је доминација народних песама и приповедака, док је у граматичкој категорији већа заступљеност краћих говорних форми, пословица и изрека, басана, легенди, шaljивих прича и загонетки. Ово, по свој прилици није последица само ауторовог вредновања дела, већ, пре свега, чињеница да се одређени синтаксички облици и језичке одлике могу лакше и успешније илустровати краћим облицима.

За други разред Павловић, бира народне песме «Милош у Латинима», «Милош Војновић», «Косовска вечера», «Полазак на Косово», «Пропаст царства српскога», «Путовање сунца», «Сунце дјевојци не може ништа», и «Косовка дјевојка», а од прозе «Како је лија долијала», «Усуд», «Права се мука не да сакрити», «Дивљан», «Златоруни ован» и «Биберче». Поред поменутих, своје место у овој категорији нашле су и две етнографске белешке, односно текстови «Народни песници и народна традиција» Тихомира Ђорђевића и «Месојеђе и Бијела недеља» Вука Карачића, што указује на сажету, али драгоцену контекстуализацију народне књижевности у домену традиционалне културе у којој је она настајала. Сем тога, треба истаћи и то да је књижевни укус Миливоја Павловића поуздан и уравнотежен, тако да је његов избор у пуном смислу те речи антолозијски.

За трећи разред, у естетским штивима је више народних песама: «Рашта Новак оде у хајдуке», «Јунаштво Старине Новака», «Стари Вујадин», «Праведна дела»,

«Сватови у путу», «Билбил и дјевојка», «Песма додолска», «Диоба Јакшића», док је од прозе заступљена само новела «Еро с онога свијета» и етнографске цртице Вука Караџића «Хајдуци», «Робље», «Одијело Црногарца», док су предање «Кукавица», Вука Караџића, заједно са причама о веровању везаним за грмљавину и олују и *вједогоњу*, и прегршти пословица и изрека, сврстани у граматички део. Павловић, у суштини народну књижевност крајње функционално употребљава за остваривање првобитне намене читанки – да буду уџбеници за успешно савладавање наставе матерњег језика и књижевности. Уочљиво је и то да као део те наставне «функционализације» дела народне књижевности, Павловић преименује поједине песме, наглашавајући насловима оне слојеве значења које посебно треба истаћи. Тако се наслов «Почетак буне против дахија» замењује, рецимо, насловом «Устанак Срба на дахије», који наглашава националну природу устанка а песма се даје у одломку; док се одломак Вишњићеве песме «Бој на Чокешини» (СНП IV, 26) насловљава именом јунака чија је јуначка погибија у песми опевана – «Браћа Недићи». Ово преименовање, као и давање песме у одломцима, може се посматрати као изразито негативан поступак са становишта упознавања народне епике, пошто ученици, не само што усвајају песму у одломцима, већ, истовремено, бивају ускраћени и за сазнавање како је песме насловљена у збирци из које је преузета, па, тиме, евентуално, и за могућност да је потраже и у целини прочитају. Вишњићева песма «Бој на Мишару» (СНП IV, 30) није дата у целини али није ни наведено да се ради о одломку.²²⁹

За четврти разред Павловић у естетичка штива уврштава песме «Устанак Срба на дахије», «Бој на Мишару», «Браћа Недићи», «Предраг и Ненад», «Сестра избавља брата» и «Највећа је жалост за братом». Имајући у виду тематску одређеност одељака у читанкама, приметно је да у одељку под насловом *Отаџбина и народ* нема текстова народне књижевности, које бисмо очекивали у овом делу, с обзиром на њен потенцијал за јачање националног и родољубивог осећања.

²²⁹ Ова песма је у фрагменту, завршно са стиховима:

«Рани сина пак шаљи на војску,

Србија се умирит не може»

дата и у антологијама Војислава Ђурића, што, нажалост значи да је из ње изостао извештај о погибији турске војске и проклињање Кулинове љубе.

Од прозних текстова заступљени су текстови етнографског, илустративног садржаја: «Село» Тихомира Ђорђевића, «Сватови», «Школе у време Карађорђа» и «Устанак на Цвети» Вука Караџића. Проза је, додуше оскудно, заступљена у одељку граматичких штива где Павловић остаје доследан при избору народне књижевности, уносећи шаљиве приче, новеле, изреке, басне и пословице.

С обзиром на то да су се ове читанке употребљавале у периоду између два светска рата, на територији заједничке државе Краљевине Југославије, занимљива је чињеница да у овим издањима избор народне књижевности није био превасходно национално оријентисан. Павловић је успео да употреби грађу првенствено информативно и функционално, односно са јаком илустративном улогом.

Уз многе похвале, замерка која је изречена у критичком осврту Срећка Цамоње²³⁰ на Павловићеву и Илићеву *Прву читанку*, односи се, пре свега, на захтев да грађа за основну и средњу школу буде повезана: «Континуитет би на сваки начин требало одржати. Код израде читанке могло се припазити да без потребе не улазе у састав чланци који су обрађени у основној школи (*Циганин хвали свога коња, Нестаини дечаци, Рибарчета сан, Деда и унук, Свети Сава* од В. Илића, многе народне песме). То се махом толико учило у основној школи да ће то сви најбољи ученици знати напамет. Ако је до понављања, онда би било довољно да се у циљу асоцијације с новим сродним штивом код овога стави напомена».²³¹

Комбинација текстова народне књижевности са текстовима уметничке књижевности исте тематике о традиционалној култури чини кохерентном наставну јединицу градећи оквир који ће се касније, у наредним ступњевима образовања, још систематичније обликовати и попуњавати. На пример, редоследу чланака: «Сестра избавља брата», народна песма; «Сестри у покоју», Момчило Настасијевић, «Највећа је жалост за братом», народна песма те «Сестра Батрићева», позната тужбалица из «Горског вијенца» Петра П. Његоша, а завршава се текстом «Огњиште» Жила Пајоа. Ово је само један од примера, где концентрација тематски повезаних текстова, увелико

²³⁰ Цамоња, Срећко, *Поводом једног успелог уџбеника за средње школе*. У: *Гласник професорског друштва*, књ. 8, септ. 1928, св. 7, Београд, стр. 445–452.

²³¹ Цамоња, Срећко, *Нав. дело*. Стр. 451.

омогућава предавачу да наставну јединицу посматра из више аспеката, постижући целовитост, а неретко и драгоцену поступност, што јесу највећи квалитети Павловићевих читанки, али, истовремено, и корен особене сазнајно-васпитне инструментализације народне књижевности, која је допринела да Павловићеви избори, иако показују добар и поуздан лични укус, нису довољно усмерени на упознавање основних својстава и лепоте народног песништва.

*НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА МИХАИЛА М.
СТАНОЈЕВИЋА И ЖИВКА Н. СТЕФАНОВИЋА*

Михаило М. Станојевић и Живко Н. Стефановић аутори су читанки за сва четири разреда основне школе, у више поновљених издања. Дугогодишњи пријатељи и сарадници имали су активну улогу у формирању и представљању педагошких, методичких и књижевних ставова у разматраном периоду. Наиме, Михаило М. Станојевић је 23 године био уредник «Учитеља», педагошког часописа основаног 1882. године, за стручно усавршавање учитеља и школски живот. Касније је овај часопис постао и стручни орган Удружења југословенских учитеља. Као уредник «Учитеља» Станојевић је имао најшири увид у уџбеничку продукцију.

Програмски текст који су аутори објавили 1924. године, под насловом *Какве треба да су нам читанке?*²³² значајан је за свеобухватно сагледавање идеја о концепцији читанки између два рата. Текст је настао поводом конкурса за израду читанки и буквара, које је Министарство просвете расписало 1924. године. Како су Станојевић и Стефановић сматрали да је израда ових уџбеника изузетно важна, и «да засеца у један од најглавнијих проблема наставе матерњег језика», написали су текст у којем (под псеудонимом) износе своје мишљење о основним принципима на које треба обратити пажњу. Аутори читанку посматрају као «најглавније средство за целокупну наставу», стога, и брига о њеном уређењу «спада у најозбиљније послове школског васпитања». Након историјског осврта, посвећује се пажња одговору на питање како треба да изгледају и шта би требало да садрже савремене читанке.

²³² Дамон и Финтија, *Какве треба да су нам читанке?: прештампано из Учитеља*, Штампарија Св. Сава, Београд, 1924. Како је текст потписан са Дамон и Финтија, и са ове временске дистанце, у прво време било је немогуће одредити ко се крије иза ових псеудонима. Срећом, у делу библиотеке Јаше Продановића, која се чува на Филозофском факултету у Новом Саду, постоји примерак који на корицама садржи посвету Живојина Стефановића, и на којем је ручно, мастилом, поред псеудонима у загради дописано да су аутори, Михаило Станојевић и Живко Стефановић. Иначе, псеудоними јесу алузија на њихово пријатељство јер Дамон и Финтија представљају симбол питагорејског пријатељства, а мотив ове старогрчке приче искористио је и Шилер за своју баладу *Јемство*.

Критикујући утицај страних педагога на концепцију читанки претходног периода, аутори напомињу да су те читанке енциклопедијско-моралистичког карактера, да су «отужне и досадне», уместо да буду занимљиве и да су, због обиља примера из страних књижевности, «увлачиле неосетно туђински дух у омладину». На тај начин «наша национална школа претворена је у поприште туђинске најезде». Дакле, први захтев је био да се, ослобођеној туђинских утицаја, «народној школи» «постави темељ националног васпитања, на нашој националној основи».²³³ Следећи захтев односи се на садржај читанке која по мишљењу аутора не би требало да буде општи уџбеник већ «само допуна ономе што се из појединих предмета на часовима предавало». Међу негативним примерима налази се и констатација да су поједини приређивачи читанки сами писали чланке и песмице.

Једно од главних питања у вези са изградом читанке јесте питање језика. По мишљењу аутора, језик читанке не сме бити обичан, свакодневни, већ пре свега мора имати «узвишенији облик», поетски и оптимистички тон: «Језик је објективног представљања увек чиста проза; представљање разумевања једног предмета по очигледном начину је више или мање поезија; али начин представљања који је пун полета и слика, то је начин који најбоље одговара и који је најбоља храна за младалачке године где преовлађује фантазија.»²³⁴ Осим тога, од текстова у читанци захтева се да буду подесне методске јединице, које ће омогућити лаку, једносатну обраду, уместо да се један текст обрађује на више часова.

Следећи захтев модерне дидактике, како наводе аутори, јесте да читанка служи и за стилистичку наставу, због тога се поред избора штива «најбољих књижевника» потенцирају естетски квалитет који би требало «да васпитава још израна укус о лепоме». На тај начин повећаће се и њихов речник и «рељефније ће се истаћи утицај школског васпитања на човекову душу».

Најбитнији став аутора јесте да, без обзира на дијалекатске различитости, читанка мора представљати «образац правилног матерњег језика» и «огледало чистог

²³³ Дамон и Финтија, *Нав. дело*, стр. 8.

²³⁴ *Нав. дело*, стр. 10.

књижевног језика». У вези с тим наглашавају и потребу за исправљањем интерпункције, где год је то могуће, јер је често «погрешна и недоследна чак и у песмама», што неретко ствара конфузију и «доводи разумљивост значења у питање». Ово практично значи оправдање интервенција у језику и правопису дела, и писаног и усменог постања, али, према нашем увиду, дела народне књижевности су много чешће предмет оваквих интервенција. Поред чистоће језика, штива у читанци треба да буду и иначе разумљива јер ће се на тај начин ученицима «омилити самостално читање» и тако ће од школске, читанка постати и «кућевна књига», односно једна врста лектире.

Свесни чињенице да са четвртим разредом основне школе велики број ученика завршава своје школовање и започиње грађански живот, аутори наводе да је стога неопходно да се већ од 3. разреда ученицима дају биографске белешке појединих писаца, што би требало да им помогне у препознавању квалитетних аутора. Уношење одломака из дела «бољих писаца» у читанке, аутори сматрају неопходним и зато што је «дечја литератра још у повоју», те да је понекад тешко наћи одговарајући чланак. Но, како је понекад приметно да у недостатку подесних текстова поједини приређивачи и сами пишу текстове са «извесном педагошком интенцијом», аутори, унеколико, контрадикторно, изјављују да је тако нешто оправдано «само у изузетним случајевима», али да се мора свести на «најмању меру».

Народне умотворине аутори помињу као двоструко пожељне и потребне у читанкама. То су, према њиховом мишљењу, текстови који код ученика буде национално и морално осећање и развијају осећај за естетско: они су «изврсно градиво за развијање и националних осећања и моралних појмова», и «згодно средство за концентрацију наставе». Следећи захтев који би, према ауторима, требало да испуни савремена читанка јесте јачање верског идентитета, али и идеје народног и државног јединства, јер би у читанци намењеној за целу територију заједничке државе, сваки ученик требало да нађе «понешто свога».²³⁵ Читанке за ниже разреде, по мишљењу

²³⁵ Ово је захтев који је лакше теоријски формулисати него практично остварити, како због ограничења обима, тако и због чињенице да је тешко наћи приређивача који подједнако познаје културу и књижевност сва три народа, па се југословенски карактер читанки, ипак, превасходно, сводио на особену илустративност изабраних аутора и дела.

аутора требало би да имају литерарно-педагошки карактер, док би се у вишим разредима уводила и национална обележја. Као део југословенског јединства, препоручује се штампање читанки за више разреде и ћирилицом и латиницом, као и штампање текстова на словеначком језику, са потребним објашњењима. Аутори, потом предлажу и да се у читанку уврсте и текстови који би код ученика развијали «љубав према раду», како би се на тај начин припремили за стварни живот. На крају, скренута је пажња и на техничку опрему саме читанке. Предлаже се да оне буду штампане на квалитетној хартији, с уметнички израђеним картама и илустрацијама, с проредом и фонтовима који би олакшали праћење текста, посебно у нижим разредима, те да буду тврдо укоричене.²³⁶

Станојевић и Стефановић су се трудили и да, као аутори читанки, поштују концепцију коју су предложили у поменутом тексту.

Читанке за I (II, III, IV) разред основних школа

У читанкама²³⁷ за први разред текстови су дати само ћирилицом, већим фонтом, са пригодним размацама и ненаметљивим илустрацијама. Од народне књижевности највише су заступљене краће говорне умотворине (загонетке, седам примера; пословице, четири примера; питалице, четири примера; и по једна поскочица и бројалица), међу којима посебно треба истаћи поскочице и бројалице, као жанровски усмене књижевности који су битно утицали на настајање модерне књижевности за децу.²³⁸

²³⁶ Ово су до данас захтеви који се постављају пред квалитетне уџбенике.

²³⁷ Избор народне књижевности у овим читанкама дат је у Прилогу бр: 6

²³⁸ О томе види: Пешикан-Љуштановић, Љиљана, *Усмена лирика и генеза српског песништва за децу*. У: *Компетенције васпитача за друштво знања...* Кикинда: Висока школа за образовање васпитача, 2014, стр. 193–203.

Ауторка у овом тексту истиче: «У усменој поезији намењеној деци, у различитим опевањима детета и детињства, у песмама које су пратиле дечју игру, у 'смешним чудима' шалвих песама и магијском осипању разбрајалице, зачиње се, верујемо, и онај ток модерне српске поезије за децу обележен нонсенсом и игром у језику, по којем је српско песништво за децу особено и препознатљиво у контексту

Од лирских песама аутори су изабрали свега три примера из I књиге Вукове збирке. Поред пренасловљавања песама «Хвала љубичице» у *Љубичица*, и «Сестра брату зарукавље везе» у *Сестра и брат*, приметна је екавизација текстова али и замена појединих речи, на пример, у песми о љубичици реч *пољевале* у последњем стиху замењена је са *неговале*. ово није реч само о језичком «дотеривању», недопустивом са становишта интегритета дела, већ и о прилагођавању језика и духа народне песме духу и естетским мерилима приређивачевог доба. Истовремено, овим се културни и естетски видокруг ученика ограничава и сиромаша, а ритам песме се суштински нарушава. У два примера божићних песама нема интервенција овог типа.

Проза је заступљена са три, како су их аутори насловили, народне басне («Лисица и јеж», «Звали магарца на свадбу», «Коњ и оса»), међутим сем приче «Звали магарца на свадбу», ради се, очигледно, о уметничким баснама. Читанка садржи још предања «Милош Обилић», и «Краљевић Марко моли се Богу», као и народна прича «Медвед и дрен», односно, «Како се медвед преварио», како је у Вуковом запису. Интервенција у овој причи јесте додавање реченице: «а он због своје лености оста гладан», и наравоученије: «Ленивцу Бог не помаже.» Још драстичније промене претрпела су предања. Текст «Милош Обилић» је преузет из Вуковог *Српског Рјечника*, где стоји уз реч *Обил* и претрпео је бројне промене, које сведоче да су аутори читанки интервенисали у ауторском тексту ако је реч о запису народне књижевности. Цео други сегмент предања о Обилићу изостављен је: праћење детета, сисање, обила мајка, царско именовање будућег јунака.²³⁹ Ове интервенције су суштински осиромашиле значење Вуковог текста. Обила мајка са дојкама пребаченим преко рамена и одојче које је јаче од цара и његове пратње несумњиво рефлектују древна веровања, па и мит о јунаку полубогу, што је у ауторској преради изостало. Сем тога, изгубио се смисао царског именовања детета, које преводи јунака из света дивљине, шуме у уређен свет државне хијерархије. (Код Станојевића и Стефановића, дете само себе именује). Што се тиче предања о Марку који се моли богу извор нисмо успели да пронађемо, али верујемо да

регионалних националних књижевности. И овај ток певања започео је Јован Јовановић Змај, стваралачки преобликујући импулсе народне поезије».

²³⁹ Види и: Делић, Јован, *Традиција и Вук Стеф. Караџић*, Београд: БИГЗ, 1990, стр. 273–275.

је и овде реч о битној ауторској интервенцији која евентуално народно предање и епску формулу по којој се јунак не боји «никога до Бога» преобликује у модернистичку параболу о Марковој побожности и неспособности Турчина да ту дубоку побожност схвати. Дакле, иако начелно допуштају да аутори читанки само у изузетним ситуацијама састављају текстове за читанку, Станојевић и Стефановић мењају Вукове записе како би нагласили васпитну компоненту текста.

Текстови народне књижевности у овој читанци, заступљени су првенствено у илустративној, забавној и морално-поучној функцији. Изостало је ближе жанровско, али и национално одређење текстова, међутим имајући у виду да је ово читанка за први разред, овакав поступак може бити бар делом оправдан. Текстови су углавном преузети из збирке Вука Ст. Карацића, али и из збирке о Марку Краљевићу Сретена Стојковића. За избор из домена уметничке књижевности извори су разнолики. Највише је песама Јовавана Јовановића Змаја, неколико је басана Доситеја Обрадовића, али су преузимани и текстове из других читанки (*Прва читанка*, В. Чајковац, *Читанка за II разред нижих пучких школа...*) и листова (*Наша деца*, *Китице*, *Наш лист...*). Преузимање текстова из других читанки посредно указује на то да се управо у овом периоду формирала нека врста «учбеничког канона», односно, да су се текстови често бирали или у складу с другим ауторима читанки, или, могуће је, као имплицитна полемика са њима. Такође, чини нам се да се управо у овом периоду обликују читанке као особено мерило опште прихваћености одређених аутора или текстова, па тиме и као посредно признање њихове вредности и значаја.²⁴⁰

Поред текстова српске и јужнословенске народне књижевности аутори су заступили и бајку браће Грим «Вук и седам јарића», и причу, која долази из руског фолкора, «Посејао деда репу», за коју су навели, погрешно жанровско, одређење – бајка.

Читанка за други разред има грађу подељену у неколико сегмената, што имплицира препоруку за методичку обраду. Друга новина јесте бележење ауторства

²⁴⁰ Статус «писца из читанке», али и штива из читанке као особено признање, у више наврата је био повод у полемику.

испод самих текстова (за први разред напомене су дате само у садржају на крају читанке). Народна књижевност заступљена је двојачко. Засебно – у одељку *Народне умотворине*, али у мањој мери и унутар других одељака читанке. Овакав поступак не даје довољно основа за претпоставку да ли је народна књижевност представљена ученицима као самостални ток, или као интегрални део књижевног система, пошто методичко-дидактичка апаратура која би упућивала на то изостаје.

Оно што се може закључити с доста основа јесте да се избор текстова народне књижевности задржао илустративну функцију у одређеним одељцима. Још увек је приметна доминација краћих говорних умотворина, пословица и загонетки, груписаних у, како су их приређивачи назвали, снопиће. Од поезије заступљено је неколико лирских песама (примеренијих узрасту и тематици²⁴¹), док су се од епике аутори одлучили за песме «Маркова снага» и «Косовски јунаци». Изузетно је занимљив избор али и приређивачка модификација песме «Маркова снага», која судећи по садржини (кушање снаге бацањем камена који нико не може подићи) није «права народна», већ представља у стихове преточено предање²⁴², док је песма «Косовски јунаци» преименован одломак аутентичног Вуковог записа – «Комади од различнијех Косовскијех пјесама III».

Занимљиво је да је код Станојевића и Стефановића, као раније и код Павловића, у одељку *Отаџбина*, приметно потпуно одсуство епике.

²⁴¹ Једна божићна песма, «Женидба врапца Подунавца» и «Садил сам босиљак».

²⁴² Песма је из збирке о Марку Краљевићу Сретена Стојковића («Маркова снага – из Србије, са Рудника», бр. 72), где стоји да је преузета из *Караџића* за 1899. а, «допуњена је неколиким стиховима према другим предањима народним. У истом часопису за 1899. и 1900. годину штампана су и ова прозна предања истога мотива [...]» *Краљевић Марко: збирка 220 песама и 90 приповедака народних, покупљених из свих крајева српских и осталих југословенских земаља*. Пробрао и средио Стојковић, Ср. Ј., Друштво светог Саве, књ. 28; Задужбина Ленке Бељинице, књ. 1, Нови Сад, 1922, стр. 207. Међутим, у читанци су, поред преправљања појединих стихова, изостављени и завршни стихови који гласе:

«На чардаку од бијеле куле.

Још казују и причају људи:

Где је Марко ногом закрочио,

Ту је под њим стена упанула,

Пак се виде Маркова стопала;

А где копљем у стену ударио,

Од аршина рупа останула».

Знатно су заступљенији примери народне прозе, жанровски разноврсни, иако је жанр бајке заступљен само са једним примером, «У цара Тројана козје уши».²⁴³

У читанкама срећу се и текстови сачињени *на народну*, или се ауторским интервенцијама на тексту постиже одговарајућа васпитна и сазнајна димензија²⁴⁴. Тако је и у овој читанци Станојевића и Стефановића учињено са песмом «Здравље и болест» коју, за разлику од примера из Протићеве и Стојановићеве читанке, потписује Јован Јовановић Змај. То је песма испевана по мотиву песме «Драги и недраги» (СНП I, 310):

Караџић

Коњ зеленко росну траву пасе,
За час пасе, за два прислушкује,
Где девојка своју мајку моли:
«Не дај мене, мајко, за недрага;
«Волим с драгим по гори одити,
«Глог зобати, с листа воду пити,
«Студен камен под главу метати
«Нег' с недрагим по двору шетати,
«Шећер јести, у свили спавати.»

Змај

²⁴³ У овом примеру термин бајка унеколико је дискутабилан, јер изучаваоци народне књижевности «У цара Тројана козје уши» посматрају као легенду (Даринка Стојановић, Видо Латковић), бајку (Веселин Чајкановић, Младен Лесковац) и новелу (актуелне уџбеничке поделе), а можда би се могла разматрати и као предање (демонолошко или културно историјско).

²⁴⁴ Подсетимо се само песме из читанке Љубомира М. Протића и Владимира Д. Стојановића, «Здравље и болест», где су стихови «Где девојка своју мајку моли: / Не дај мене мајко, за недрага. / Волим с драгим по гори ходити [...] Нег' с недрагим по двору шетати...» замењени са: «Ће девојка вако Бога моли: / Дај ми, Боже да сачувам здравље. / Волим здрава по гори ходити [...] Но болесна по двору ходити...». Види: Колаковић, Медиса, *Народна књижевност у књизи за народ*, стр. 74.

Коњ зеленко росну траву пасе,
За час пасе, за два прислушкује,
Где с' девојка 'вако Богу моли:
«Дај ми, Боже, да сачувам здравље;
«Волим здрава по гори ходити,
«Глог зобати, с листа воду пити,
«Студен камен под главу метати
«Него болна по двору шетати,
«Шећер јести, у свили спавати.»

Уклањањем стихова који имплицирају било какав љубавни контакт између мушкарца и жене, који се сматрао неподесним за школски уџбеник, уместо љубавне, добијамо васпитну песму, чиме се суштински нарушава висока естетска вредност народне песме. Што се тиче приписивања ове нове песме Змају, ни увидом у Змајеве песме, ни у досад најпотпунијим студијама које се баве Змајевим песништвом за децу нисмо нашли потврду за то.²⁴⁵ У деветом, преправљеном издању, аутори избацују неколико текстова народне књижевности, и то гатку «Два јата голубова», песме «Бог, сунце и сиротиња», «Слобода» и припев уз дечју игру «Ој, јаворе», док су приче «Јарац живодерац» и «Циганка куди свога коња» замењене са «У цара Тројана козје уши» и «Добро је: биће соли».

Читанка за трећи разред, поред већ установљених одељака, доноси новине у погледу концентрације и намене штива. У складу са програмским текстом, у којем се препоручује спровођење идеје јединства народа, у избор се уноси више текстова из хрватске и словеначке књижевности, али је и даље доминантна тежња за упућивањем

²⁴⁵ Грујић, Тамара, *Змајево песништво за децу и усменокњижевна традиција: рефлекси усмене књижевности у поезији за децу Јована Јовановића Змаја – заступљеност и функција*. Нови Сад: Змајеве дечје игре, 2010; Радкић, Василије, *Змајево песништво за децу*. Нови Сад: Змајеве дечје игре, 2003.

на битне личности, јунаке и догађаје из српске историје (манастири, Марко Краљевић, Карађорђе, Синђелић, Илија Бирчанин, Милош Обреновић, Кумановска битка, краљ Петар...).

Када је реч о избору из народне књижевности не можемо говорити о некој искључивој жанровској доминацији, али је избор концентрисан у посебан одељак. Рекли бисмо да је он поново крајње инструментализован у морално-поучном смислу, што најбоље илуструје избор песама «Сиротна мајка», «Предраг и Ненад», «Марко Краљевић и бег Костадин», «Марко Краљевић и соко», те проза, «Два брата», «Седам прUTOва», «Правда и крвида», «Све, све али занат». Аутори су отишли и корак даље у потенцирању морало-поучне димензије и на крају појединих текстова додали и пригодну поруку: «Браћа треба да се воле и помажу», «У слози је спас», «Боље је неправо трпјети, него неправо чинити» и «Треба се оспособити за који било стручан рад – злу не требало». Раније поменуте интервенције на тексту примећујемо у песми «Риба и дјевојка» где је у последњем стиху заменом речи *драги* у *шећер*, поново избегнута непримерена еротска алузија.

На крају, долазимо до избора текстова народне књижевности за четврти разред. Пракса приређивача читанки у ранијем периоду углавном је пратила концепцију по којој се у вишим разредима грађа из домена народне књижевности, бар када је о епизи реч, концентрисала око тема борби за ослобођење Србије и Црне Горе. Станојевић и Стефановић одступају од овакве концепције. У избору прозе доминирају новеле и шаљиве приче.²⁴⁶ Избор из поезије започиње песмом косовског циклуса «Цар Лазар и царица Милица», следе песме «Смрт мајке Југовића», «Смрт Марка Краљевића», песме морално-религиозне садржине «Огњена Марија у паклу», и, поновљена, «Сиротна мајка».²⁴⁷ Одељак се затвара песмама «Три птичице», и избором сватовских песама. У

²⁴⁶ «Права се мука не да сакрити», «Праведна пресуда», «Невоља», «Отац, син и магарац» или, како је код Вука «Свјету се не може угодити» и «Цар и врач».

²⁴⁷ Реч је о породичној романси о незахвалним синовима који терају мајку која их је подигла да проси, бивају окамењени и, захваљајујући мајчиној молитви, поново враћени у живот и морално преобраћени. Дакле, жанровски се ова песма разликује од епских песама, а, сем тога, иако је преузета из Марамбоове антологије, рекли бисмо да претрпела битну записивачку интервенцију која је у складу с модерном, унеколико сентименталном, грађанском емотивношћу.

наставку, аутори су заступили већи број пословица, груписаних тематски²⁴⁸, као и народне питалице.

У концепцији својих читанки Станојевић и Стефановић су се, у принципу, придржавали ставова изнетих у програмском тексту. Њихов избор народне књижевности превасходно се употребљава у илустративној функцији, примарне образовне тематике. Методичко-дидактичка апаратура не постоји, али, поред непознатих речи, аутори понекад објашњавају и комплетне стихове или фразе за које сматрају да могу изазвати недоумице ученика, ова објашњења су углавном конвенционална и остају на нивоу поједностављених тумачења.

Имајући у виду све наведено, сматрамо да је избор текстова народне књижевности у читанкама Станојевића и Стефановића могао бити разноврснији и оригиналнији, а сасвим су неприхватљиве и њихове интервенције у текстовима. Ове читанке више можемо посматрати као документ, и огледало просветног система једног периода наше књижевно-културне историје него као битнији допринос презентацији народне књижевности. Гледане са тог становишта, оне су најинтересантније као илустрација неких типичних недостатака педагошке инструментализације књижевних текстова.

²⁴⁸ *Дом и родбина; Народ и отаџбина; О човеку; Рад и вредноћа; Пријатељство; Честитост...*

КРЕШИМИР ГЕОРГИЈЕВИЋ, МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ, БРАНКО
МАГАРАШЕВИЋ

Српскохрватске читанке за I (II, III, IV) разред средњих и њима сличних школа

Иако их потписују три приређивача, читанке Крешимира Георгијевића, Младена Лесковца и Бранка Магарашевића, за сва четири разреда средње школе, одају утисак складне целине²⁴⁹ и спадају у боље уџбенике у целом разматраном периоду.

Читанке су формално подељене у неколико тематских целина (у зависности од узраста, од 4 до 6 одељака). Због идеје народног јединства, акценат је стављен на избор из југословенских књижевности.²⁵⁰ Рецимо, интересантно је да су приређивачи, у читанку за I разред уврстили и *Шуму Стриборову* Иване Брлић Мажуранић, ауторке која је у то време била цењена у европским оквирима због свог литерарног рада на пољу књижевности за децу. Насупрот мишљењу Јаше Продановића да примере из стране литературе не треба стављати у читанке ниже разреде, Георгијевић, Лесковц и Магарашевић од првог разреда уносили су жанровски и национално разнолике примере, трудећи се да заступе писце чија су дела и до данас остала, мање-више, незаобилазни избор за лектуру: Крилова, Дефоа, Толстоја, Амичиса, Бифона, Свифта, Метерлика, Киплинга, Мишлеа, Тургењева...

Заступљеност народне књижевности највећа је у читанци за први разред, где је приметна блага доминација прозних жанрова и кратких говорних форми. Заступљена грађа²⁵¹ није експлицитно ни национално, ни жанровски одређена, већ је уопштено класификована (на пример – народна приповетка или народна песма). У читанци су

²⁴⁹ Георгијевић, Крешимир; Лесковац, Младен; Магарашевић, Бранко, *Српскохрватска читанка: за I (2, 3, 4) разред средњих и њима сличних школа*, Београд: Кредитна и припомоћна задруга Професорског друштва, 1938.

²⁵⁰ Б. Радичевић, Ј. Ј. Змај, О. Жупанчич, Б. Радичевић, Ј. Веселиновић, А. Михановић, В. Илић, Ф. Мажуранић, А. К. Миошић, С. Ђоровића, Ф. Левстика, Ј. Ђорђевића, К. Ш. Ђалског, М. Вукићевића, С. Јенка...

²⁵¹ Како се види у Прилогу бр. 7

заступљена оба писма, а аутори су обратили пажњу и на дијалекатску различитост, тако да користе облике песма/ пјесма и приповетка/ приповијетка, као и текстове на српском, хрватском (српскохрватском) и словеначком језику.

Иако аутори не наводе изворе изабране грађе, можемо претпоставити да су се углавном користили антологијским изборима.²⁵² У читанку за први разред унете су три приче о животињама, три шаљиве приче, једна новела, једно етиолошко предање и две бајке. Осим њих у читанку је укључена и прича *Сава, Драва и Соча*, са одређењем народна приповетка, иако је реч о модификованом предању, које се не може сматрати текстом народне књижевности. При избору народне поезије за први разред, приређивачи бирају претежно лирске и лирско-епске песме, као и две песме из циклуса о Краљевићу Марку.

Изабрани текстови успостављају равнотежу васпитно-моралистичке тенденције²⁵³ и маштовитих текстова са наглашеним елементима фантастичног и хуморног, које немају непосредну васпитну или сазнајну утилитарност.²⁵⁴ Поред књижевних текстова читанка садржи и етнографске текстове, попут Вукове одреднице из *Рјечника*, «Крсно име», његовог текста о Боки Которској и о Ђурђевдану.

Народне загонетке представљене су занимљивим избором у осам примера. То су, у већини, стиховане загонетке и немају форму питалица, али су и питалице, такође, представљене са десет примера из збирке Вука Врчевића, претежно хуморног карактера.

Гледано у целини, избор грађе за први разред средње школе обилује текстовима примереним узрасту којем су намењени, тематски усредсређеним на опште вредности и

²⁵² Не треба заборавити да је сам Младен Лесковац годину дана пре појаве читанки 1937, приредио своју антологију народних приповедака за школску употребу (*Наше народне приповетке: антологија*).

²⁵³ Поред већ помињане романсе «Сиротна мајка», ту су, рецимо, обредне-божићне песме, или епске песме са јасном моралном поентом, попут песме «Марко Краљевић и бег Костадин», ту су и избори из пословица које имају несумњиво васпитну, моралистичку тенденцију, пошто подстичу родољубље, љубав према породици, вредноћу и послушност.

²⁵⁴ Таква је песма «Марко Краљевић и вила Равијојла» или бајка «Чардак ни на небу ни на земљи», или приче о животињама «Лисица се осветила вуку», «Медвед, свиња и лисица», «Јарац живодерац».

врлине, инспирисаним природом, али маштовитим, забавним и духовитим текстовима. Текстове прати и јасна методичка апаратура.

За други разред, целокупан садржај подељен је у три одељка (*Кроз нашу земљу; О нашим људима (старим и новим) и Широм света – старог и новог*). Тематика је везана за упознавање (нове) отаџбине, важних личности, али и битних момената из историје националне и светске, етнологије и географије. Доминирају југословенски аутори²⁵⁵, док су страни аутори заступљени са знатно мање текстова.²⁵⁶ Поред дела Иване Брлић-Мажуранић, аутори читанке уносе и одломак из романа Мате Ловрака «Дјеца Великог Села» – касније пренасловљеног у *Влак у сњегу*. Ово је доказ о праћењу савремене књижевности за децу. Ловраков роман објављен је 1931. године, у време када је Ловрак био још млад учитељ.

Од народне књижевности приређивачи уврштавају седам народних песама (пет епских и две лирске од којих је једна шаљива, а друга митолошка) и десет прозних текстова (једно етиолошко предање, две шаљиве приче, три легенде, три новеле и једну бајку). Избор је уравнотежен: поред потенцијално васпитних текстова ту су песме које наговештавају особену многоликост Марка Краљевића у усменој епици: духовита песма о великим јунацима који се уплаше један другог – Марко Краљевић и Љутица Богдан – открива људску страну јунаковог лика, док песма «Марко Краљевић познаје очину сабљу» и «Марко Краљевић и Муса Кесеџија» оцртавају лик националног борца и осветника, али и царског вазала, јунака који се каје зато што је обманом савладао «од себе бољега». У целини избора укршта се тематска разноврсност, духовитост, маштовитост ове књижевности, сведочећи како просторно ограничење не мора значити и једностраност презентације народне књижевности.

Кратке говорне форме заступљене су и у овој читанци. Народне пословице, тематски груписане, дате су у четири целине: *О поштењу, истини и лажима, поузданости*

²⁵⁵ П. Прерадовић, Р. Домановић, Ф. Галовић, М. Јакшић, С. Ранковић, В. Илић, О. Жупанчич, Ј. Козарац, Б. Радичевић, Ф. Мажуранић, В. Илић, Ј. Веселиновић, Ј. Цвијић, В. Ћоровић, А. М. Релјковић, И. Б. Мажуранић, И. Трнски, М. Јанковић, Д. Обрадовић, Х. Бадалић, М. Ловрак, К. Мешко, М. Глишић, Б. Станковић, Л. Лазаревић, Т. Остојић, С. С. Крањчевић, С. Косановић, М. Петровић, И. Секулић, М. Ускоковића, Д. Максимовић, И. Цанкар, М. Цар, К. Ш. Ђалски.

²⁵⁶ Сјенкјевич, Серватес, Мицкјевич, Молијер, Тургењев, Доде, Толстој, Х. К. Андерсен.

и превари (11 примера); *О разуму, човјеку и друштву* (10 примера); *О пићу и пијаници* (11 примера) и *О љубави, милости и доброту* (9 примера). Приметно је да примери народних пословица, у читанци за I разред претходе текстовима народне прозе, а у читанци за II разред следе након њих. Загонетке су заступљене са 7 примера.

Песма «Сељани и варошани», иако је насловљена као народна песма, то, по свој прилици, није, или је, бар песма на међи. Реч је о запису несумњиво новијег датума који је римован и који својим тоном и ритмом подсећа на бећарац, од којег се разликује тематиком и структуром.²⁵⁷ Гледано у целини, аутори су у читанку за II разред унели знатан број текстова народне књижевности, сачинивши избор који са осталим текстовима чини целину примерену узрасту, књижевно вредну и развојно подстицајну.

У избору за III разред, јасније се уочава тематска концепција текстова. Аутори текстове деле у шест одељака, који ученике уводе у детаљније упознавање са домаћом и страном историјом. Мањи је број дела страних, а већи домаћих аутора, и то не само литерарним већ и историјским и путописним штивима. Уочљиво је и то да су аутори у ову читанку уврстили мањи број текстова народне књижевности. Међутим, иако је примера мање: (шест епских, по једна лирска и митолошка песма и једна бајка), приметно је да су текстови обимнији (као нпр. «Женидба Душанова» и «Бановић Страхиња») и комплекснији за обраду. Верујемо да су се аутори овде, с правом и на срећу, одлучили да дају мање текстова у целини. Избор је у пуном смислу антологијски, а допуњавају га Вуков текст о хајдучима. Тематска логика условљава распоред песама у читанци, а у песмама нема ауторских интервенција које би их битније нарушавале. Такође, очито је да аутори не прихватају логику по којој се ученици могу суочавати са превасходно оптимистичком сликом света и живота и бирају песме изузетне вредности које су (с изузетком «Женидбе Душанове») наглашено трагичног тона.²⁵⁸

²⁵⁷ Исту песму Јаша Продановић уврштава у своју антологију *Женске народне песме* (1925), наводећи да је из рукописне песмарице Ст. Мијатовића (песма бр. 359 – *Сељани и варошани: из Левча*).

²⁵⁸ Баладу «Предраг и Ненад», «Косовку девојку», те песме «Урош и Мрњавчевићи», «Бановић Страхиња» и «Смрт војводе Пријезде».

Исти уређивачки принцип аутори задржавају и у читанци за IV разред. Присутна је потпуна превласт домаћих аутора²⁵⁹, док су од страних уврштени текстови Л. Толстоја, Т. Масарика и Е. Ростана. Заступљени текстови поштују идеју југословенског јединства представљањем аутора сва три народа, али не изаостаје ни шире упознавање са српском историјом.

Избор из народне књижевности вредан је и разноврсан, поред баладе «Хасанагиница», у њега су укључене песме окренуте породичном животу («Ропство Јанковић Стојана» и «Диоба Јакшића») и песме о борбама за слободу: «Почетак буне против дахија», и «Бој на Мишару». Од лирских песама заступљена посленичка песма изузетне лепоте «Јабланова моба», коју је Вуку послала Милица Стојадиновић Српкиња²⁶⁰, као и два текста о народној књижевности: Вуков *Постање народних пјесама* (одломак предговора првој књизи Лајпцишког издања) и *Наши народни обичаји* Тихомира Ђорђевића.

²⁵⁹ Ђ. Јакшић, А. Шантић, С. Грегорчић, И. Секулић, В. Илић, В. Новак, Ђ. Јакшић, И. Цанкар, Иве Андрић, А. Ујевић, Ф. Прешерн, Ф. Мажуранић, С. Матавуљ, Љ. Стојановић, Б. Радичевић, В. Стајић, Л. К. Лазаревић, Ј. Ј. Змај, М. Бојић, С. Пандуровић, С. С. Крањчевић, А. Ашкерц, Б. Нушић...

²⁶⁰ Види: *Из колебе у дворе господске: фолклорна збирка Милице Стојадиновић Српкиње*. [Приредила и предговор написала] Марија Клеут. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 1990.

ЧИТАНКЕ У РЕДАКЦИЈИ ЗОРЕ В. ВУЛОВИЋ

Посматрајући уџбенике и приручнике народне књижевности запазили смо велика имена српске и југословенске културне, просветне и политичке сцене (В. М. Јовановић, Ј. М. Продановић, М. Лесковац, В. Витезица, В. Чајкановић, М. Павловић...). Њихови уџбеници били су утицајни, широко заступљени и имали су доста поновљених издања.

У овој плејади мушких елитних имена културне и интелектуалне сцене тадашње Србије нашла су се и имена Зоре В. Вуловић и Даринке А. Стојановић.²⁶¹

Читанке Зоре В. Вуловић, имале су, од 1926. до 1958. године (прво самостално а касније у сарадњи са Светозаром Матићем), више издања. Међутим, овде ћемо се задржати само на самостално приређеним читанкама у периоду између два светска рата и избору народне књижевности у њима.

У првом издању читанке за први разред средњих школа Зора Вуловић износи концепцију којом се руководила при избору грађе. Пре свега, она наглашава потребу да изабрани текстови омогуће деци да заволе књигу, да читанка, пре свега, «буде пријатна», а тек потом уџбеник који ће им олакшати рад. Велику пажњу Вуловићева посвећује естетским аспектима који ће, пре свега *бити примерени деци* овог узраста. Међутим, у наставку образложења, она додаје да је, уз све претходно речено, одабрана грађа морала «да служи нечему». Опет се показује већ уочена тенденција, да се, без обзира на декларативну приређивачеву намеру, утилитарност намеће као главна тенденција при састављању школског уџбеника. Естетско мерило, дакле, и поред наглашавања, остаје секундарно.

Даље, Вуловићева наводи да је неопходно обратити пажњу на узраст деце:

²⁶¹ Било је других ауторки (нећемо све наводити овом приликом), које су се јављале као приређивачице уџбеника за неке друге наставне предмете, (стране језике, или теорију књижевности) али и као ауторке пригодних, васпитно орјентисаних књига. На пример: Карчевић, Ljubica; Kačandonović, Vasilija, *Ruža: srpska čitanka*, Solun, 1917; *Теорија књижевности и анализа писмених састава : за средње и стручне школе*: израдиле Катарина Богдановић и Паулина Лебл-Албала. 5. прерађено изд. Београд: Г. Кон, 1937; *Француски речник: за први део читанке за више разреде Б. Поповића и М. Тривунца*, по саставима и по азбучном реду израдила Јелисавета Ибровац. Београд: Издање Књижарнице Рајковића и Ђуковића, 1925...

«Нама се чини да је апсолутно непотребно оптеретити децу првог разреда свим врлинама и дужностима човека; исто тако мислимо да није потребно, ни у истини могуће, посветити децу тих година у све природне лепоте наше земље и обичаје; у целу нашу прошлост; у сву страхоту недавног великог рата; или што је још горе у сву збиљу живота.»²⁶²

Одабир текстова је, по речима Вуловићеве, пратио својевсни мото: «дати мање ствари, а на више начина обрађених». Све читанке имају пет или шест одељака (поновљена издања шест или седам). Да би се остварила поступност и примереност садржаја, у првом одељку за први разред налазе се народне приповетке и басне. У целини одељка, биране су, пре свега, краће прозне форме; и то новеле, легенде и предања.²⁶³ Други део посвећен је лику Марка Краљевића у песми и причи. Разлог због којег је изабран баш Марко Краљевић, Вуловићева образлаже да је он својим врлинама приступачан деци овог узраста и да ће се на овај садржај моћи везати остала грађа из усмене поезије у следећим одељцима читанке. Избор чине песме, народне (углавном из Вукове збирке) су на граници усменог и писаног²⁶⁴ и предања добрим делом преузета из Стојковићеве збирке и ранијих читанки и избора.²⁶⁵

Иако планира унутрашње повезивање дела народне књижевности Вуловићева то не чини. У трећем одељку под насловом *Из Црне Горе и Приморја*, дата је само легенда «Свети Сава благосиља Црногорце». Ауторка се углавном задржала на примерима из Ненадовићевих *Писама из Црне Горе*, који овде, рекли бисмо, преузимају функцију народне књижевности. У четвртном делу – *Зима, у песмама и причама* – налазе се две песме; «Божић зове: хоће част у кућу» и «Лов на Божић».²⁶⁶ У петом делу – *Пролеће у песмама и причама* – народна књижевност заступљена је само са три песме: «Три

²⁶² Вуловић, Зора В., *Предговор*. У: *Читанка за први разред средњих школа*. 3. изд. Београд: Народна просвета, [1936], стр. III.

²⁶³ Да се не би оптеретио текст таксативним набрајањем, који је опет нужен због увида у целокупну концепцију избора, видети Прилог бр. 8

²⁶⁴ «Марква снага» и «Марков одлазак у Призрен».

²⁶⁵ На пример: «Маркова побожност».

²⁶⁶ Прва лирска обредна песма одговара тематском оквиру, друга је епска приповедна песма о огрешењу о празник, која се само формално уклапа у тематски оквир зиме, пошто опева грех и казну.

птичице», «Бановић Страхиња», «Тешко сестри без брата, а брату без сестре», па опет можемо говорити о одсуству праве везе са задатим тематским оквиром..

У шестом делу читанке насловљеном *Наша отаџбина* не налази ни један пример из народне књижевности. У овом одељку Вуловићева је изабрала искључиво дела уметничке књижевности.²⁶⁷ Избор аутора одговарао је југословенском духу који је требало задовољити кроз наставни план и програм. Ово, посредно, говори да Вуловићева није видела могућност инструментализације народне књижевности у наглашавању националне димензије.

Једно од концепцијских начела Зоре Вуловић било је представљање најзнаменитијих личности српске историје и традиције. У посебно насловљеним одељцима у читанци за први разред представљени су тако Марко Краљевић, за други свети Сава и цар Душан, док је за трећи разред одабран Карађорђе. Наравно, због задовољења идеје народног јединства заступљени су и Његош, Људевит Гај, Штросмајер, Вук Стефановић Карацић, Андрија Качић Миошић..., али су ти текстови дати збирно у одељку о знаменитим људима или су уткани у осталу грађу. Збуњујућа је чињеница да управо у одељцима где бисмо очекивали највише примера народне књижевности (*Сећања на велике људе*) налазимо по један или ни један пример.²⁶⁸ Међутим, одељак који је посвећен Косову проткан је, можда чак и пренатрпан, примерима из народне књижевности.

Читанке не поседују методичко-дидактичку апаратуру, што би се могло оправдати ставом ауторке да је читанка приручна књига за рад у школи, где инвентивност и обавештеност наставника морају заинтересовати децу за рад. Читанке не садрже ни уводе (препричане делове који су изостављени), ни биографске податке, јер би то непотребно увећало обим читанке:

«Дали смо текст само са најнужнијим тумачењима речи, без објашњења и увода за одломке, знајући из искуства да наставник мора сâм са собом све то да дâ, и на тај начин

²⁶⁷ Војислав Ј. Илић Млађи, Аугуст Шеноа, Јосип Стритар, Јован Ђорђевић, Антун Михановић, Симон Јенко, Милан Ђ. Милићевић, Петар Прерадовић, Светолик Ранковић, Алекса Шантић, Бранко Радичевић.

²⁶⁸ То бисмо могли оправдати тежњом Вуловићеве да поштује пропагирање идеје југословенства где истицање националне димензије није била у складу са општом просветном политиком посматраног интервала.

смо се ослободили непотребног проширења обима наше *Читанке*. А против упутстава за рад и биографских података противни смо у начелу.²⁶⁹ Текст пружа довољно могућности да се усмено прошири и доведе у везу са сличним појмовима и стварима. А жива реч наставника много више чини, управо она све и чини овде, јер *Читанка* је књига за школу и ради се само под упутством наставника.»²⁷⁰

Напоменућемо још и то да је ауторка у последњим одељцима читанки, који се налазе само у поновљеним издањима, унела и једну новину – избор из стране литературе, насловљен као *забавни* део, који је имао улогу лектире.²⁷¹ У односу на тада превлађујуће изборе, Вуловићева у своје читанке уноси дела која нису често заступљена. Очито је да је пратила преводну продукцију²⁷², јер је већина наслова излазила у оквиру библиотеке *Златна књига* или у издањима «Народне просвете», и дуго година ови наслови били су омиљена лектира деце и омладине.²⁷³

²⁶⁹ Вуловићева, рецимо, напомиње да ће се грађа која обрађује народну традицију и обичаје, боље усвојити заједно са неким другим предметом, него ако је дата посебно. Она сматра да узраст деце није адекватан да би могли схватити величину и значај Вука Стефановића Караџића.

²⁷⁰ Вуловић, Зора В., *Предговор*. У: *Читанка за први разред средњих школа*. 3. изд. Београд: Народна просвета, [1936], стр. IV.

²⁷¹ За први разред: *Дивљи лабудови*, *Јела* (Андерсенове бајке); *Тил Ојленишпигел као калфа*, *Услужни Тил*, *Тил се настањује* (*Весели подвизи Тила Ојленишпигела*, обрадио Георг П. Петерзен; *Минхаузен у Пољској*, *Улазак у Петроград на саоницама у које је упрегнут вул уместо коња* (*Минхаузен* од Е. Д. Мунда); *Робинсон ради*, *Петко на лађи* (*Робинсон* у преради Јохана Хајнриха Кампе); за други разред: *У Белобрадиној кући*, *Рибецал као заштитник једног сирочета* (*Рибецал* – скаске и шаљиве приче обрадио Паул Арнт); *Херкул*, *Прометеј* (*Приче из класичне старине*, Густав Шваб); *На галебовој стени* (*Галебова стена*, Жил Сандо); *Том упознаје краљевића*, *Дан крунисања* (*Краљевић и просијак*, Марк Твен); *Томин долазак*, *Магини срећни часови* (*Воденица на Флоси*, Џорџ Елиот); трећи разред: *Маруша*, *Стари Книш* (*Маруша*, Марко Вовчек, превео П. Типа); *Ћумурџија и господин*, *Пријатељи занатлије* (*Срце*, Едмонд де Амичис); *Као у старо доба*, *Давидово спасење* (*Давид Коперфилд*, Чарлс Дикенс за децу прерадио Душан Богосављевић) и за четврти разред: *Света ноћ*; *У Назарету*; *Црвендаћ* (*Легенде о Христу*, Селма Лагерлаф); *Није ништа!*; *Прва ученица*, (*Приче за девојчице и дечаке*, превела Косара Цветковић), *Први Енриков час учења у чикиној башти*; *Необичан дар*; *Календар добрих дела* (*Мудрост живота*, др. Мантегаца), *Мејдан Париса и Менелаја* (Хомерова *Илијада*, 3. певање), *Сан* (Хомерова *Илијада*, други део, превео и протумачио Т. Маретић, Загреб 1921).

²⁷² Вуловићева је и сама преводила са руског језика (*Одабране бајке народа СССР*, [превела Зора Вуловић]. Београд: Ново поколење, 1947). Поред тога, приредила је за штампу дела Петра Кочића у издању Народне просвете (*Петар*, *Кочић: целокупна дела*. [За штампу приредила Зора В. Вуловић]. Београд: Народна просвета, [б. г.]).

²⁷³ Мало је познато да је први превод са немачког на српски језик књиге у редакцији Г. П. Петерсена, *Весели подвизи Тила Ојленишпигела*, дала Аница Савић Ребац 1930. године. И до данас је овај превод остао актуелан, не рачунајући један превод са француског (*Тил Уленшпигел* / Шарл де Костер, с француског превео Живојин Вукадиновић, Београд, Државни издавачки завод Југославије, 1946).

Избор песама Ј. Ј. Змаја коју даје Зора Вуловић, супротан је пракси осталих приређивача читанки, посебно за нижи школски узраст, и у најмању руку је зачуђујући. Ауторка је намерно проткала читанку мало познатим песмама, јер је на тај начин, по властитим речима, хтела да упозна децу и са овим песмама²⁷⁴, али и да се надовеже на већ познате, да би се «поред *Читанке* читале све остале дечје песме.»²⁷⁵

Извори из којих су преузети текстови народне књижевности били су, рекли бисмо, очекивани. То су збирке Вука Стефановића Карацића, антологије Војислава Јовановића, Веселина Чајкановића, и збирке Владимира Ћоровића и Срете Ј. Стојковића. Народна књижевност, гледано у целости, није одељена као засебна целина већ је заступљена у оквиру тематски одређених одељака. Па и тамо где бисмо очекивали само дела народне књижевности, рецимо, у одељку *Српске народне приповетке, пословице, загонетке и басне* (за први разред) поред текстова народне књижевности, заступљени су и текстови уметничке књижевности. Приметно је да је направљена само основна подела по књижевним врстама, али не и прецизнија жанровска класификација.

У одељку посвећеном Косову Вуловићева спроводи пренасловљавање песама, које није имало оправдани разлог, као, уосталом, ни избор који је извршила. Извор је била *Лазарица* Сретена Ј. Стојковића, па се морамо упитати зашто Вуловићева није уврстила песме косовског циклуса из збирке Вука Ст. Карацића. Када кажемо да овакав избор није имао оправдање пре свега мислимо на њену изјаву да јој је естетски принцип био примаран, а избор из Стојковићеве *Лазарице* није задовољавао управо естетска мерила.

Осврћући се на приређивачки концепт Зоре Вуловић, М. С. Лалевић је изнео став да при изради читанки посебно треба обратити пажњу на језик: «[...] Али књиге намењене школској употреби морају одговарати бар једном захтеву. Бар језички морају бити као суза. Иначе, каква корист? [...] Никакве, нарочито формалне грешке, не смеју бити. Ни штампарске чак. Састављач читанке, која је једна права антологија своје врсте, мора о томе

²⁷⁴ «Око старе мајке», «Зима», «Торба пуна или празна», «Ево наших ласти», «Рад», «Пролетња песма», «Лаж», «Свет».

²⁷⁵ Вуловић, Зора В., *Предговор. У: Читанка за први разред средњих школа*. 3. изд. Београд: Народна просвета, [1936], стр. IV.

водити озбиљна рачуна.»²⁷⁶ Грешке у језику јесу највећа замерка и читанкама Зоре Вуловић. Није само правопис неправилан, већ је Вуловићева и при навођењу песама вишеструко интервенисала: «Није вам пријатно, узимате писаљку и подвлачите... Грешака има разноврсних. Ту је најпре *рђаво навођење текстова*. Не баш мало писаца не би примили за своје ове изватке, у стиху или прози. Ни Бранко, ни Ненадовић, ни Војислав. Нарочито овај последњи. Када би видео своју *Зимску идилу!* Ту је немарљивост при навођењу достигла врхунац. Песма је дата у невезаном слогу, с пуно свакојакних, најразличитијих грешака. Ту има и непотребног преправљања и прекрајања [...]»²⁷⁷ Поред, неправилног навођења, ту су још версификацијске, интерпункцијске и дијалекатске грешке. Овоме треба додати штампарске грешке и пропусте при тумачењу непознатих речи, појмова и фраза, као и стилске неправилности.

Ипак, и поред бројних неправилности и недостатака које имају читанке у редакцији Зоре В. Вуловић, њен рад на овој школској књизи остаје драгоцен каменчић у мозаику историје уџбеника посматраног периода. Било како било, њен допринос, посматран макар и кроз призму родне заступљености, драгоцен је као документ о просветном систему међуратне државе.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У 19. веку један о основних циљева школе био је уско везан за јачање свести о припадности српском народу, за очување националних и културних вредности, јачање интелектуалних и политичких веза подељеног народа и борбу за јединство. И у првој половини 20. века стицајем гео-политичких околности, условљена је посебна улога националног васпитања. Сада можемо говорити и о својеврсном дуализму појма *националног*. У периоду до Првог светског рата, појам националног, (разуме се, мислимо на територију данашње Србије), везивао се искључиво за српску историју, традицију и

²⁷⁶ М. С. Лалевић, *Зора В. Вуловић 'Читанке за I и II разред средњих школа' 2. издање*. У: *Glasnik jugoslovenskog profesorskog društva*, knj. XII, novembar 1931, sv. 3, str. 279–282.

²⁷⁷ *Нав. дело*, стр. 280.

културу. Међутим, између два светска рата, појам *националног* се у извесном смислу удваја: српству се придружује програмско југословенство, а школа добија задатак да буде инструмент уједињења и пропагирања мисли о југословенству – јединству и симбиози три народа – Срба, Хрвата и Словенаца.

Јачању овакве идеологије посебну улогу имале су националне групе предмета. Настава језика у којој је «поред општих циљева које је требало да постигне настава из народног језика (да уведе ученике у суштину народног језика и књижевности, омогући има да помоћу језика изразе свој унутрашњи свет и помоћу књижевности обогате свој унутрашњи живот), међу посебним циљевима било је 'да развија код ученика јединствену националну свест и понос'»²⁷⁸ преобликује се један од погоднијих инструмената за јачања идеје државног, овог пута југословенског, јединства:

«Заједничко у историјској судбини 'троименог народа' јесте и гушење слободе, наметање туђинских интереса, изложеност страним утицајима и, насупрот томе, стална тежња да се створе 'један народни дух' и 'једнака народна осећања'. Посебно место у уџбеницима добијају 'заштитници народа' и борци за правду, персонификовани у ликовима хајдука и ускока. Еписке личности и њихова дела доприносили су томе да национална романтика у уџбеницима историје однесе превагу над критичким мишљењем. Примери из народног стваралаштва представљали су својеврсне 'матрице' које су доприносиле ирационалном везивању маса за политику коју је држава пропагирала. Увођење народног стваралаштва повећавало је интегративну улогу уџбеника.»²⁷⁹

Овакав третман био је пракса на свим образовним нивоима и за све профиле. Тако, на пример, у наставним програмима течајева за занатлије, и течајева за домаћице, препоручује се «читање штива у коме се износи друштвени и културни живот нашег народа. Нарочиту пажњу обратити читању народних песама и народних приповедака [...]

²⁷⁸ Димић, Љубодраг, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 2, Школа и црква*, Београд: Стубови културе, 1997, стр. 135–136.

²⁷⁹ Димић, Љубодраг, *Нав. дело*, стр. 139–140.

Избор књижевних дела треба да служи развијању националне свести и поштовању свега што води наш народ напредку у вези са улогом жене у културном стварању».²⁸⁰

Међутим, то није увек резултирало успешним и свима задовољавајућим исходом.²⁸¹ Са друге стране, све наведено потискивало је могућност изучавања народне књижевности са теоријског аспекта. Морамо нагласити да се у васпитно-образовном систему разматраног периода не успоставља се различита методологија проучавања народне и уметничке књижевности. Не постоји јасна класификација књижевних жанрова ни доследно разликовање дела према ауторству, штавише, релативно често се у делима народне књижевности убрајају и она писаног постања или сами приређивачи толико интервенишу у тексту да он изгуби своју аутентичност. Народна и уметничка књижевност, различите у видовима књижевне комуникације и поетикама, морају се сагледавати и тумачити упоредо, уз наглашавање њихових заједничких и дистинктивних особина. Проблем настаје када се облици обе ове књижевности нађу на једном месту, без потребних објашњења, што јесте најчешћи случај у читанкама овог периода.

Српска интелигенција у послератној Србији²⁸² жудела за интернационализацијом и повезивањем са савременим европским токовима.²⁸³ Међутим, стварност је указивала на објективну ситуацију која није могла бити игнорисана, а то је неравномерна развијеност земље:

«Културни рад учитеља имао је изразиту политичку димензију. Један од основних задатака учитеља био је да просвећивањем народа оживи културу коју је стварала интелектуална елита, тј. да 'културу са висина спусти и у низину простих народних слојева', да је удуби у 'народну душу' свих слојева народа, да учини да она проструји 'кроз све вене народног живота', да је шири селом и учини да она постане својина и богатство

²⁸⁰ *Нав. дело*, стр. 178–179.

²⁸¹ «Најзад, треба споменути и велики простор који је у наставном програму посвећен афирмисању државне идеје. Његова идеолошка порука била је врло јасна, али је, у исто време истицање државне идеје, државне традиције, носиоца државне мисли, династије, уместо да сугерише идеју државе више стварало утисак наметања српске државне традиције, што је у поједним деловима земље изазивало анимозитете и отпоре.» *Нав. дело*, стр. 138.

²⁸² Говоримо о периоду после Првог светског рата.

²⁸³ Димић, Љубодраг, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 2, Школа и црква, Стубови културе*, Београд, 1997, стр. 221.

целог народног колектива, 'а не само украс великих и ретких индивидуалитет'. Људи који су креирали културну политику веровали су да 'снага и будућност нације лежи у сељаштву' да је оно извор 'свих сокова' из којих култивисањем настаје цивилизација.»²⁸⁴

У том «спуштању културе» народна књижевност је имала изузетно важну улогу. Она је, с једне стране, била производ колектива, припадала је најширим слојевима друштва, у којем је настајала. С друге стране, она је, у периоду који је протекао од времена њеног записивања (и активног стварања) постала у великој мери академска дисциплина, предмет озбиљних изучавања код нас и у свету.

Истовремено, описмењавање, урбанизација, јачање свеколике духовне, културне и економске комуникације потискивало је, у знатној мери, стварање и преношење народне књижевности. Већина збирки и записа, насталих после Вукових, била је епод снажним утицајем Вукове збирке, предмет већих или мањих редакторских интервенција. Унеколико парадоксално, изузетни углед који је у доба романтизма у европским, па и светским круговима стекла народна књижевност, негативно се одразио на њено сакупљање и живот. Сакупљачи су желећи славу често посезали за постојећим збиркама, историјама и делима писане књижевности, не би ли осигурали изузетност својим збиркама, а ови редакторски захвати су суштински нарушавали аутентичност и вредност њихових записа.

Када је реч о изборима, антологијама за школу и читанкама, ово суштинско непоштовање интегритета и идентитета усменог дела вишеструко се манифестовало: у слободном скраћивању; у «поправљању» језика које се кретало од правописног уједначавања, преко исправљања «погрешне» синтаксе и лексике дела, до мењања смисла, које се мотивисало моралном, сазнајном или естетском непримереношћу дела.

Управо у периоду којим смо се бавили обликује се, у највећој мери особени «школски канон», и ствара консензус о високој вредности и корпусу дела погодних за школску обраду. Тиме се у великој мери довршава процес отпочет Вуковим антологијски конципираним бечким издањем, Суботићевим *Цветником* и, што је посебно значајно, научним радом Томислава Маретића и Павла Поповића. Дела која су ушла у мање-више

²⁸⁴ *Нав. дело*, стр. 291.

све изборе између два рата и данас представљају окосницу народне књижевности у школској пракси.

Истовремено, овај «консензус укуса» довео је до својеврсног окоштавања школских избора, чему је свакако допринела и васпитно-сазнајна инструментализација дела народне књижевности. Номинално прокламовани естетски критеријуми у школској пракси се битно преобликују логиком утилитарности и васпитности.

Најбоље антологије, избори и читанке овог периода до данас су задржале вредност и могу послужити као драгоцен подстицај за промишљање о функцији народне књижевности у савременој школи, али, и, општије узев, о месту народне књижевности у културном и књижевном систему новог доба.

У целини разматране грађе мање-више неразрешена остала су питања која се и данас постављају пред изучаваоце народне књижевности: аутентичност дела и статус дела на међи усменог и писаног, питање жанрова и жанровског синкретизма, питање вредносног система на коме почивају ова дела и његовог (не)подударача са вредносним системом савремености.

Управо због тога, недовољно вредноване и мање-више занемарене школске антологије, избори и читанке показале су се као културно огледало властитог доба, али и као подстицај за савремена проучавања.

Чланак *Four functions of folklore*²⁸⁵, Вилјем Баском уводи појам функционализације у проучавању фолклора, чиме је условио незаобилазно посматрање културног контекста и функција које фолклор има у друштву. Поред дефинисања четири основне функције фолклора – забавне, валидацијске, образовне и нормативне – Баском нуди и неколико решења за другачије класификације, наравно, у зависности од узрочника:

«Tako bi se moglo govoriti o razlici između zabave, kreativne mašte i psihološkog bijega; između odraza kulture u folkloru i razlika između kulture i folklora; između folklora kao potvrde

²⁸⁵ Bascom, William R., *Four functions of folklore*. U: *Journal of American folklore*, 1954. Navedeno po: *Četiri funkcije folklora*. U: *Folkloristička čitanka*, ur. Marijana Hameršak, Suzana Marjanić, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2010, str. 69–89.

kulture i kao obrascima ponašanja i običajima; između njihove uloge u utelovljavanju obrazovnog sadržaja i kao didaktičkog sredstva; ili između njihove uloge kao internaliziranog načina provjere ponašanja, kao sredstva za izražavanje društvenog odobravanja i neodobravanja te kao načina da se podsjeti kako valja biti zadovoljan onim što život nosi.»²⁸⁶

Међутим, ако фолклор посматрамо као елемент за одржавање стабилности културе, тада «он у друштву djeluje да би zajamčio pridržavanje prihvaćenih kulturnih normi i njihov kontinuitet kroz generacije, zbog svoje uloge u odgoju i obrazovanju i do one mjere u kojoj odražava kulturu. Folklor koji je oprečan prihvaćenim normama i koji pruža društveno prihvatljive oblike oduška kroz zabavu ili humor i putem kreativnosti i fantazije, uglavnom čuva institucije od izravnih napada i promjena. Naravno da nije teško naći primjere folkloru kojima se osuđuje lijenost, samodopadnost ili nedostatak ambicije i inicijative, ali ima li uopće primjera koji pojedincu govore da uništi ili barem zanemari institucije i konvencije svojeg društva?»²⁸⁷

У претходном цитату Баском се бави целокупним фолклором, али, са становишта наше проблематике, могуће је исти критички критеријум применити и на одређен део фолклора, односно, народну књижевност. Зашто су приређивачи народне књижевности за школску употребу, безмало увек, истицали намеру да њихов избор задовољи првенствено естетски критеријум када се тиме усмена књижевност сводила само на једну карактеристику, и то ближу уметничкој књижевности? Одговор би могао бити претпоставка да је услед промене културног обрасца, измењене рецепције, друштвено-историјског контекста и саме функције народне књижевности, било неминовно и њено прилагођавање и презентовање у оквиру школског система. Читанка и антологија, као додатак уџбенику крећу се непрестано између утилитарног и естетског критеријума тежећи да их помире.

За разлику од 19. века када је народна књижевност још увек била жива фолклорној пракси, када су се могле чути гусле, певања у колу, на мобама, и када су песме Вукових збирки имале активне извођаче, почетком 20. века, трансформацијом државе и друштвено-историјским условљеностима, ова културна пракса, којој је припадала и народна

²⁸⁶ Bascom, William R., *Nav. delo*, str. 86.

²⁸⁷ Bascom, William R., *Isto*.

књижевност, добила је своје место првенствено у штампаним облицима. Тиме је усменост, као једна од основних специфичности народне књижевности занемарена, а ова књижевност прилагођена школској употреби, започиње свој нови живот. Односно, «*nakon zapisa estetska funkcija se može izdvojiti kao dominantna, dok je ona u izvornom kontekstu dijelila 'vlast' s praktičnim funkcijama.*»²⁸⁸

Све те «практичне» функције, код школске заступљености народне књижевности, запостављене су или маргинализоване, пре свега, корекцијом текстова (замена или изостављање стихова, речи или делова текста, изостављања припева, рефрена или уводних и завршних формула...) и недовољним теоријским приближавањем ученика специфичној поезици ове књижевности. Овде бисмо могли говорити о оној Баскомовој функцији фолклора која га одређује као дидактичко средство, али са израженом тенденцијом инструментализације.

Јуриј Лотман каже да модерни читаоци могу откривати у неком тексту старијег датума «нове семантичке слојеве»²⁸⁹, али у школској пракси рецепција, тумачење и обрада народне књижевности наилазе на неколико, наизглед непремостивих, препрека које се морају превазићи да би се то тога дошло. Оно што је стварало проблеме некадашњим приређивачима и предавачима народне књижевности актуелно је и данас. То су: архаичност језика, неупућеност ученика у традиционалну културу сопственог народа, контекст настанка и извођења ових дела, уз то неадекватан избор и заступљеност народне књижевности у школској пракси, али и недовољна информисаност и припремљеност наставника.²⁹⁰

²⁸⁸ Bošković-Stulli, Maja, *O usmenoj književnosti izvan izvornog konteksta*. U: *Folkloristička čitanka*, ur. Marijana Nameršak i Suzana Marjanić, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2010, str. 196.

²⁸⁹ Lotman, Jurij M., *Struktura umetničkog teksta*, prev. Novica Petković, Beograd, Nolit, 1976, str. 110.

²⁹⁰ «[...] Неретко се дешава да скраћени текстови, склопљени нову причу, изискују тумачење које у идејном смислу одступа од основне идеје писца, јер прекрајање текста доводи до његовог другачијег прихватања и разумевања. Понекад се преношење текстова не врши из критичких издања, у случају када она постоје, већ се прештампава из старих читанки. Не указује се на изворник, литература се не наводи ни у приручнику за наставнике. Тако се подмећу и очигледни ауторски текстови (додуше напознатих аутора) као дела народне књижевности која нису забележили ни Вук Караџић, ни његови сарадници, а ни приређивачи збирки после Вука.» Мркаљ, Зона, *Читанка као доминантни део уџбеничког комплекта за српски језик у основној школи*. У: *Школски час српског језика и књижевности*, год. 28, бр. 2 (2010), стр. 25–26.

Зато, пре свега, треба сагледати третман народне књижевности у школском систему разматраног периода. Приметно је да се релативно јасно формирају опозиције које функционишу истовремено. Најупечатљивије су елитно – популарно; учено – народно и академско – просветно. Гледано у целини, утисак који се стиче прегледом одабраних читанки и антологија, ишао би у прилог тврдњи да је народна књижевност знатно заступљена у школској пракси посматраног интервала. У зависности од приређивача и намене (да ли је за средње, стручне школе или гимназије), варирали су бројност примера и жанровска разноврсност (у читанкама је тај број далеко мањи од антологија), разноликост извора одабраних текстова, корекција и адаптација текстова народне књижевности... Све ово доприноси да се избор по дидактичким мерилима разликује од избора по књижевно-уметничким критеријумима. Као пример, а то није много другачије ни у данашње време, навешћемо предлоге Министарства просвете који се требају задовољити у плану и програму (за реалне гимназије, класичне гимназије и реалке) из 1936. године²⁹¹:

«I razred – *Čitanka*. Тачно, јасно и изразито читање мањих, лако разумљивих прича, pesama, bajki, basana, деčјих pripovedaka sa необичнијим događajima, из домаће и стране књижевности, и šaljivih, и уметничких и народних; zagonetke и пословице» (str. 33)

«II razred – *Privatna lektira*. Izbor из јуначких народних pesama свих времена.» (str. 35)

«IV razred. *Čitanka*. Uvoditi ученика у разумевање уметности, у вредност књижевности и у величину наше народне поезије. *Lektira*. Poznavanje народне поезије заокружити избором из целе epske народне поезије (нарочито Vuk, II)» (str. 37)

«V razred. *Književnost*. Kratak pregled usmene народне књижевности. Učenje књижевности увек на основу lektire. U podesnoj prilici ukazati на усмену народну књижевност и других народа. *Lektira*. a) školska: čitanka (antologija epske, lirske и didaktičke поезије, уметничке и народне...)» (str. 38)

Ово је само део напомена које се односе на наставу српскохрватског језика са књижевношћу, словеначког језика са књижевношћу и српскохрватског језика. Једна препорука је, међутим, заједничка, а то је да се у петом разреду «на науčnoј основи изуčава

²⁹¹ *Programi i methodska uputstva za radu srednjim školama*, Beograd: Štampa државне štamparije, 1936.

narodna književnost. Nije slučaj da se sistematsko izučavanje književnosti počinje narodnom književnošću. Ona je učenicima najbliža, a i u nižim razredima oni su se upoznali sa najznačajnijim njenim proizvodima. No bila bi najveća pogreška ako bi se nastavnik pri njenom proučavanju zadržao samo na istorijskoj podeli pesama i na izlaganju sadržine. On treba da se udubi u suštinu narodnih umotvorina, da u njima pronade ono što je najkarakterističnije za naš narodni duh. U narodnim umotvorinama je izloženo mišljenje narodno o svim pojavama u životu. Tu je njegovo shvatanje o Bogu, o veri, o moralu, o ljubavi, o prirodi, o porodici, i o svemu drugome. Ta shvatanja učenici treba dobro da upoznaju».²⁹² Поставићемо питање – зашто? Опет је изостављена специфичност изучавања. Иако су одређени сегменти прецизно дефинисани и даље је наглашена едукативна и илустративна функција.

Ово је, дакле, препорука, али, како помирити све наведене захтеве у пракси? Ово питање могли бисмо поставити и данашњим предавачима и приређивачима уџбеника и антологија. Ипак, чини нам се, да универзалног и коначног одговора нема и да ће заступљеност, функција и могућа обрада народне књижевности у школској пракси, заувек зависити од политичких, културно-историјских прилика и улоге образовања у систему једне државе што нам временска дистанца и анализирана грађа и потврђују, истовремено, они ће трајно остати и истински културни, значењски и естетски потенцијал, који се не сме и не може занемарити.

²⁹² *Nav. delo*, str. 95–96.

ИЗАБРАНА ГРАЂА

1914.

Srpska čitanka: za treći razred narodne osnovne škole. Popunjeno i prerađeno izd. po novom nastavnom planu, Ujvidek, = Novi Sad: M. Ivković, 1914.

1916.

Kolin, Marcel

Jugoslovenska čitanka: za niže i više razrede Jugoslovenskih pučkih škola. Tiskana u Antofagasti.

1918.

Srpska čitanka: za početnike. [приредио Веселин Чајкановић]. Бизерта: Штампарија српских инвалида.

1919.

Јовановић, Војислав М.; Ивковић, Милош

Srpska čitanka: za treћи разред средњих школа. 2 изд.; Београд: Г. Кон.

1920.

Шевић, Милан

Српска читанка : за средње школе у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца. Књ. 1 : за 1 разред Београд: Издање Књижарнице Рајковића и Ћуковића.

Шевић, Милан

Српска читанка : за средње школе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Књ. 2 : за 2 разред. 2. изд.; Београд: Издање Књижарнице Рајковића и Ћуковића.

Шевић, Милан

Српска читанка : за средње школе у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца. Књ. 3 : за 3 разред. Београд: Издање Књижарнице Рајковића и Ћуковића.

1922.

Шевић, Милан

Српска читанка : за средње школе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Књига 1 3. изд.; Београд: Издање Књижарнице Рајковића и Ћуковића.

Шевић, Милан

Српска читанка : за средње школе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Књ. 3 : за 3 разред. 2. изд.; Београд: Издање Књижарнице Рајковића и Ћуковића.

Војислав М. Јовановић

Српске народне песме: антологија: школско издање, Београд: Г. Кон.

1923.

Шевић, Милан

Српска читанка : за средње школе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Књ. 4: за 4 разред. 2. изд.; Београд : Издање Књижарнице Рајковића и Ћуковића.

Јовановић, Војислав М.; Ивковић, Милош

Српска читанка: за први разред средњих школа. 12 изд.; Београд: Г. Кон.

1924.

Јовановић, Војислав М. ; Ивковић, Милош

Српска читанка : за четврти разред средњих школа. 5. изд.; Београд: Г. Кон.

1925.

Српске народне приповетке: антологија/ **Војислав М. Јовановић**

Београд: Г. Кон.

Женске народне песме: антологија/ приредио **Јаша М. Продановић**
(Школски писци; 1–3), Београд: Г. Кон.

1927.

Вуловић, Зора В.

Читанка: за други разред средњих школа, Београд: Рајковић и Ћуковић.

1928.

Вуловић, Зора В.

Читанка: за трећи разред средњих школа. Београд: Рајковић и Ћуковић.

Вуловић, Зора В.

Читанка: за четврти разред средњих школа. Београд: Рајковић и Ћуковић.

Продановић, Јаша М.

Читанка: за први разред средњих школа. Београд: Г. Кон.

Продановић, Јаша М.

Читанка: за други разред средњих школа, Београд: Г. Кон.

Продановић, Јаша М.

Читанка: за трећи разред средњих школа, Београд: Г. Кон.

Станојевић, Михаило М.; Стефановић, Жив. Н.

Читанка: за 2 разред основних школа, 2. изд.; Београд: Р. Ћуковић.

1929.

Продановић, Јаша М.

Читанка : за четврти разред средњих школа, 2. изд.; Београд: Г. Кон.

1930.

Павловић, Миливој

Читанка са граматиком српскохрватског језика: за четврти разред средњих школа са осамнаест уметничких репродукција, Београд: Кредитна и припомоћна задруга професорског друштва.

1931.

Вуловић, Зора В.

Читанка за први разред средњих школа, 2. изд.; Београд: "Народна просвета".

Павловић, Миливој

Читанка са граматиком српскохрватског језика: за трећи разред средњих школа према најновијем програму : са осамнаест уметничких репродукција, 2. прерађено изд.; Београд: Кредитна и припомоћна задруга професорског друштва.

1932.

Вуловић, Зора В.

Читанка за трећи разред средњих школа, 2. изд.; Београд: "Народна просвета".

Вуловић, Зора В.

Читанка за четврти разред средњих школа, 2. изд.; Београд: "Народна просвета".

1933.

Матовић, Милош С.,

Читанка: за први разред средњих школа у Краљевини Југославији. Београд: Ј. Целебцић.

Матовић, Милош С.,

Читанка: за други разред средњих школа у Краљевини Југославији. Београд: Ј. Целебцић.

Матовић, Милош С.,

Читанка: за трећи разред средњих школа у Краљевини Југославији. Београд: Ј. Целебцић.

Станојевић, Михаило М.; Стефановић, Жив. Н.

Читанчица: за 1 разред основних школа, 9. изд.; Београд: Р. Туковић.

Станојевић, Михаило М.; Стефановић, Жив. Н.

Читанка: за 4 разред основних школа, 8. изд.; Београд: Р. Туковић.

1934.

Станојевић, Михаило М.; Стефановић, Жив. Н.

Читанка: за 2 разред основних школа, 9. поправ. изд.; Београд: Р. Туковић.

Станојевић, Михаило М.; Стефановић, Жив. Н.

Читанка: за 3 разред основних школа, 10. изд.; Београд: Р. Туковић.

1935.

Продановић, Јаша М.

Читанка: за први разред средњих школа. 4. проширено изд.; Београд: Г. Кон.

1936.

Миљковић, Бранислав; Павловић, Миливој

Читанка са граматиком: са 3 и 4 разред школа трговачких омладина, Београд: Београдска трговачка омладина.

Павловић, Миливој

Читанка са граматиком српскохрватског језика: за други разред средњих школа према програму од 26 јуна 1926 г., 5. изд. ; Београд: Кредитна и припомоћна задруга Професорског друштва.

Павловић, Миливој

Читанка са граматицом српскохрватског језика: за трећи разред средњих школа према најновијем програму, 4. прер. изд.; Београд: Кредитна и припомоћна задруга Професорског друштва.

Павловић, Миливој

Читанка са граматицом српскохрватског језика: за четврти разред средњих школа према најновијем програму: са двадесет и две уметничке репродукције: додаток: преглед граматике и правилник о правопису, 4. изд.; Београд: Кредитна и припомоћна задруга Професорског друштва.

1937.

Павловић, Миливој

Читанка са граматицом српскохрватског језика: за први разред средњих школа према најновијем програму: са десет уметничких репродукција, 8 изд.; Београд: Кредитна и припомоћна задруга професорског друштва.

Антологија народне поезије / Винко Витезица, Београд: Г. Кон.

Наше народне приповетке: антологија / приредио проф. Младен Лесковац, Нови Сад : Југословенско професорско друштво, секција Нови Сад.

1938.

Георгијевић, Крешимир; Лесковац, Младен; Магарашевић, Бранко

Српскохрватска читанка: за 1 разред средњих и њима сличних школа, Београд: Кредитна и припомоћна задруга Професорског друштва.

Георгијевић, Крешимир; Лесковац, Младен; Магарашевић, Бранко

Српскохрватска читанка: за 2 разред средњих и њима сличних школа, Београд: Кредитна и припомоћна задруга Професорског друштва.

Магарашевић, Бранко; Георгијевић, Крешимир; Лесковац, Младен

Српскохрватска читанка: за 3 разред средњих и њима сличних школа, Београд: Кредитна и припомоћна задруга професорског друштва.

Магарашевић, Бранко; Георгијевић, Крешимир; Лесковац, Младен

Српскохрватска читанка: за 4 разред средњих и њима сличних школа, Београд: Кредитна и припомоћна задруга професорског друштва.

Матовић, Милош С.,

Читанка: за четврти разред средњих школа у Краљевини Југославији. Београд: Ј. Целебцић.

Павловић, Миливој

Читанка са граматиком српскохрватског језика: за други разред средњих школа, 5. прер. изд.; Београд: Г. Кон.

Павловић, Миливој

Читанка са граматиком српскохрватског језика: за трећи разред средњих школа према најновијем програму: са осамнаест уметничких репродукција, 3. прерађено изд.; Београд: Кредитна и припомоћна задруга Професорског друштва.

Павловић, Миливој

Читанка са граматиком српскохрватског језика: за трећи разред средњих школа према најновијем програму: са уметничким репродукцијама, 5. прер. изд.; Београд: Г. Кон.

1939.

Павловић, Миливој; Илић, Драгослав

Читанка са граматиком српскохрватског језика : за први разред средњих школа према најновијем програму, 8 изд., нов отисак; Београд: Г. Кон.

1951.

Антологија народних приповедака и осталих прозних умотворина/ Јаша М. Подановић, Београд: Српска књижевна задруга.

ЛИТЕРАТУРА

Ајдачић, Дејан (1995). *Класификација лирике у антологијама народне поезије*. У: *Фолклор у Војводини*, св. 9, Нови Сад: Удружење фолклориста Војводине, стр. 37–47.

Андрић, Иво (1924). *Приповетке [књ. 1]*. Београд: Српска књижевна задруга.

Andrić, Ivo (1918). *Ex Ponto*, Zagreb: Književni jug.

Andrić, Ivo (1920). *Nemiri*, Zagreb: St. Kugli.

Антологија народних лирских песама (1977). [Приредио] Владан Недић. Београд: Српска књижевна задруга.

Bascom, William R. (2010). *Četiri funkcije folklor*. У: *Folkloristička čitanka*, ur. Marijana Hameršak, Suzana Marjanić, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 69–89.

Библиографија Иве Андрића: 1911–2011 (2011). Аутори Љиљана Клевернић (координатор), Ката Мирић, Меланија Блашковић, Весна Укропина, Даниела Кермеци, Слађана Субашић, Марија Ваш; главни уредник Миро Вуксановић. Београд: Задужбина Иве Андрића: Српска академија наука и уметности; Нови Сад: Библиотека Матице српске.

Бојовић, Злата (2006). *Антологије у српској књижевности*. У: *Књижевност и језик*. Год. 53/1–2, стр. 1–9.

Бошковић, Лидија (2004). *Косовка девојка – проблем жанровског синкретизма*. У: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 33/2, Београд: МСЦ, стр. 63–69.

Bošković-Stulli, Maja (1970). *Ilija Nikolić, Dr Vojislav M. Jovanović, 1884–1968, izd. autor, Beograd 1969*. У: *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, vol. 7, br. 1, str. 209–210.

Bošković-Stulli, Maja (1978). *Usmena književnost. Povijest hrvatske književnosti*. Knj. 1, [Usmena i pučka književnost]. [Maja Bošković-Stulli, Divna Zečević]. Zagreb, Liber; Mladost, str. 1–20.

Bošković-Stulli, Maja (1984). *Pričanja o životu. (Iz problematike suvremenih usmenoknjiževnih vrsta)*. U: *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske str. 309–366.

Грујић, Тамара (2010). *Змајево песништво за децу и усменокњижевна традиција: рефлекси усмене књижевности у поезији за децу Јована Јовановића Змаја – заступљеност и функција*, Нови Сад: Змајеве дечје игре.

Делић, Јован (1990). *Традиција и Вук Стеф. Караџић*, Београд: БИГЗ.

Делић, Јован (2011). *Иво Андрић: мост и жртва*. Нови Сад: Православна реч; Београд: Музеј града Београда.

Димић, Љубодраг (1997). *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941. Део 2, Школа и црква*, Београд: Стубови културе.

Ђурић, Војислав (1973). *Антологија народних јуначких песама*. 7 изд. Београд: Српска књижевна задруга.

Ćirilov, Jovan (1989). *Dramski pisci, moji savremenici: portreti*. Novi Sad: Sterijino pozorište.

Enciklopedija Jugoslavije (1984). [Glavni urednik Miroslav Krleža; kolegij za ilustracije centralne redakcije Žarko Domljan ... et al.]. [2. izd.]. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.

Erceg, Ksenija (2006). *Život kao dobročinstvo*. U: *Matica: mjesečna revija hrvatske matice iseljenika*, gl. urednik Nenad Zakarija, br. 12, Zagreb, str. 46–47.

Екмечић, Милорад (1989). *Стварање Југославије 1790–1918*. 2. Београд: Просвета.

РТК (1992). *Rečnik književnih termina*. Glavni i odgovorni urednik Dragiša Živković. 2. dop. izd. Beograd: Nolit.

Vasić, Danijela (2013). *Mesečeva princeza: usmeno i pisano u japanskoj drevnoj književnosti*, Beograd: Tanesi.

Витезица, Винко (1930). *Зборник јуначких епских народних песама*. Београд: Народно дело.

Витезица, Винко (1937). *Антологија народне поезије*. Београд: Г. Кон.

Живановић, Јеремија (1925). *Др Војислав М. Јовановић: Српске народне приповетке (Антологија)...* У: *Венац: књижевни омладински лист*, књ. 11, св. 3, стр. 224–226.

Зборник јуначких епских народних песама (1930). Саставили предговор Љуб. Стојановић [и] дванаест одељака Винко Витезица; илустрације Мирко Рачки. Јубиларно изд. Београд: Народно дело.

Игњатовић, Светомир (1966). *Народна књижевност у настави и васпитању*, Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије.

Из колебе у дворове господске: фолклорна збирка Милице Стојадиновић Српкиње (1990). [Приредила и предговор написала] Марија Клеут. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност.

Јовановић, Војислав М. (1922). *Српске народне песме: антологија: школско издање*. Београд: Г. Кон.

Јовановић, Војислав М. (1925). *Српске народне приповетке: антологија*. Београд: Г. Кон.

Јовановић, Војислав М. (2001). *О лажној народној поезији*. У: *Зборник радова о народној књижевности*. Прир. И. Николић, Д. Ајдачић. Београд: Универзитетска библиотека «Светозар Марковић», 2001: 283–333.

Јовановић, Рашко В. (1973). *Драма*. У: *Српска књижевност у књижевној критици*. Књ. 11. Београд: Нолит: 479–480.

Jugoslovenski književni leksikon (1984). 2. dop. izd. Novi Sad: Matica srpska.

Карановић, Зоја (2010). *Архајски корени и модерна исходишта српске лирско-епске усмене поезије: предговор*. У: *Антологија српске лирско-епске усмене поезије*. Приредила Зоја Карановић. Београд: Завод за уџбенике, стр. 10–64.

Карановић, Зоја (2011). *Косовка дјевојка – текст, контекст и жанровске импликације песме*. У: *Жива реч: зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић*. [Уредници Мирјана Детелић, Снежана Самарџија], Београд: Балканолошки институт САНУ; Филолошки факултет, 2011, стр. 301–315.

Kleut, Marija (1990). *Podela srpskohrvatskih epskih usmenih pesama u cikluse – uzroci i posledice*. У: *Narodna umjetnost*, br. 27, str. 99–109.

Колаковић, Медиса (2008). *Књижевност за децу у виђењу Јаше М. Продановића*. У: *Детињство: часопис о књижевности за децу*, год. XXXIV, бр. 1/2, Змајеве дечје игре, Нови Сад, стр. 43–50.

Колаковић, Медиса (2008). *Народна књижевност у књизи за народ: облици народне књижевности у читанкама за српске основне и средње школе од 1800. до 1914. године*, Нови Сад: Змајеве дечје игре.

Кордунаш, Манојло Б. (1930). *О Владимиру Красићу*. У: *Летопис матице српске*, год. 54, књ. 325: 294–296.

Краљевић Марко: збирка 220 песама и 90 приповедака народних, покупљених из свих крајева српских и осталих југословенских земаља (1922). Пробрао и средио Стојковић, Ср. Ј., Друштво светог Саве, књ. 28; Задужбина Ленке Бељинице, књ. 1, Нови Сад.

Костић, Драгутин (1935). *Разликовање народних песама*. У: *Прилози за проучавање народне поезије*, год. II, св. 1, Београд, стр. 30–34.

Костић, Драгутин (1937). *Тумачења Друге књиге Српских народних пјесама Вука Ст. Караџића: додаток четвртном државном издању*, Београд: Државна штампарија.

Костић, Драгутин (1938). *Народна песма о зидању Високих Дечана*. У: *Прилози за проучавање народне поезије*, год. V, св. 2, Београд, стр. 205–216.

Kostić, Dragutin (1938). *Još nešto o Sekuli Drakuloviću*. У: *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, ročník XV, sešit 4, vydava Slovansky ustav v Praze, v Praze, str. 542–545.

Костић, Драгутин (1939). *Два косовска циклa*. У: *Прилози за проучавање народне поезије*, год. VI, св. 1, Београд 1939, стр. 1–18.

Костић, Драгутин (1939). *Откуд Змај-Огњеном Вуку тај надимак*. У: *Прилози за проучавање народне поезије*, год. VI, св. 1, Београд 1939, стр. 95–98.

Кrnjević, Hatidža (1986). *Lirski istočnici: iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, Београд: BIGZ; Приштина: Jedinstvo.

Критика у Скерлићево доба (1975). Приредио Д. Витошевић, Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност.

Лазаревић, Бранко (1930). *Три највише југословенске вредности: (Народна песма - Горски Вијенац - Иван Меитровић)*, Београд: Г. Кон.

Лалевић, М. С. (1931). *Зора В. Вуловић „Читанке за I и II разред средњих школа“ 2. издање*. У: *Glasnik jugoslovenskog profesorskog društva*, књ. XII, novembar 1931, sv. 3, str. 279–282.

Ласек, Агњешка (2005). *Историјско, поетско и митско у песми Смрт мајке Југовића*. У: *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 67, стр. 51-64.

Латковић, Видо (1967). *Народна књижевност I*. Београд: Научна књига.

Лесковац, Младен (1937). *Наше народне приповетке: антологија*. Нови Сад: Југословенско професорско друштво, секција Нови Сад.

Lotman, Jurij M. (1976). *Struktura umetničkog teksta*, Београд: Nolit.

Марећић, Томо (1966). *Naša narodna epika*. Napomene i predgovor Vladan Nedić, Београд: Nolit.

Марјановић, Петар (2005). *Мала историја српског позоришта: XIII-XXI век*. Нови Сад: Позоришни музеј Војводине.

Матић, Светозар (1922). *Српске народне песме. Антологија Д-р Војислава М. Јовановића*. У: *Гласник Професорског Друштва*, књ. 2, св. 5, стр. 214.

Милићевић, Блажо (1978). *Andrićevi tekstovi u udžbenicima za osnovnu i srednju školu u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini*. [Referat na Simpozijumu "Andrić u školi", Višegrad, 25–26. jun 1978]. У: *Naša škola*, god. 29, br. 7/8, str. 437–440.

Миловановић, Спасоје Ж. (2011). *О драмском стваралаштву др Војислава М. Јовановића Марамбоа*. Нови Сад: Позоришни музеј Војводине.

Милошевић-Ђорђевић, Нада (2002). *Од бајке до изреке*. Београд: Рад; КПЗ Србије.

Милошевић-Ђорђевић, Нада (2002). *Казивати редом : прилози проучавању Вукове поетике усменог стварања*, Београд: Рад; КПЗ Србије.

Мркаљ, Зона (2010). *Читанка као доминантни део уџбеничког комплета за српски језик у основној школи*. У: *Школски час српског језика и књижевности*, год. 28, бр. 2, стр. 24–38.

Мркаљ, Зона (2014). *Одломак као самосвојни текст у наставној интерпретацији књижевноуметничког дела*. У: *Књижевност за децу у науци и настави. Зборник радова са научног скупа (Јагодина, 11–12. април 2014)*, Јагодина: Универзитет у Крагујевцу, Факултет педагошких наука у Јагодини, стр. 49–60.

Новаковић, Стојан, *Историја српске књижевности: преглед угађан за школску потребу*, Државна штампарија, Београд, 1867.

Pedagoška enciklopedija (1989) – *Jugoslavija. Prosveta i školstvo u Jugoslaviji od 1918. do 1941. godine*. U redakciji Nikole Potkonjaka i Petra Šimleše. Beograd...[et. al.]: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva ... [et. al.].

Петровачки Љиљана; Недељков, Љиљана, (2006 [шт.2008]). *Лексика традиционалне културе у настави српског језика и књижевност*. У: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Књ. 49, св. 2, стр. [277]–287.

Петровачки Љиљана; Недељков, Љиљана, (2007). *Лингвокултуролошка и методичка тумачења лексике традиционалне културе у читанкама*. У: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Књ. 50, стр. [643]–654.

Петнаест српских народних песама (1925). [Уредио Веселин Чајкановић]. [Библиотека] *Из старих ризница*, књ. 1, Београд: Штампарија Д. Грегорића.

Пешикан-Љуштановић, Љиљана (1988). *Пјесме бачванске нашега времена у контексту прве књиге Вукове*. У: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, св. 36/1, стр. 71–81.

Пешикан-Љуштановић, Љиљана (2007). *Рад Томе Маретића на изучавању усмене књижевности*. У: *Станаја село запали: огледи о усменој књижевности*, Нови Сад: ДОО Дневник-Новине и часописи, стр. 261–274.

Пешикан-Љуштановић, Љиљана (2009). *Песма о изузетном јунаку и драма о жени са тајном : Бановић Страхиња Старца Милије и Бановић Страхиња Борислава Михајловића Михиза*. У: *Када је била кнежева вечера?: усмена књижевност и традиционална култура у српској драми 20. века*, Нови Сад: Позоришни музеј Војводине, стр. 31–52.

Пешикан-Љуштановић, Љиљана (2009). *Прича о животу и предање о чудесном излечењу у 'Чуду у Шаргану' Љубомира Симовића*. У: *Када је била кнежева вечера?: усмена књижевност и традиционална култура у српској драми 20. века*, Нови Сад: Позоришни музеј Војводине, стр. 83–96.

Пешикан-Љуштановић, Љиљана (2012). *На јабуци записано*. У: *Лирске народне песме*. Приредила Љиљана Пешикан-Љуштановић, (Антологијска едиција *Десет векова српске књижевности*; књ. 7), Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, стр. 19–47.

Пешикан-Љуштановић, Љиљана (2012). *Дуго памћење речи*. (Приказ другог кола антологије *Десет векова српске књижевности*). У: *Летопис Матице српске*, год. 188, књ. 489, св. 4–5 (април – мај 2012), стр. 650–657.

Пешикан-Љуштановић, Љиљана (2014). *Усмена лирика и генеза српског песништва за децу*. У: *Компетенције васпитача за друштво знања...Кикинда: Висока школа за образовање васпитача*, 2014, стр. 193–203.

Пешикан-Љуштановић, Љиљана (2014). *Културни и историјски контекст српске епике у делу Вука Стефановића Караџића*. Предавање одржано у Српској академији наука, огранак у Новом Саду, 9. април 2014. године у 19 сати. [Наведено према рукопису].

Pešić, Radmila (1967). *Vuk Vrčević*. Beograd: Filološki fakultet.

Пешић, Р; Милошевић-Ђорђевић, Н. (1997). *Народна књижевност*. 2. изд. Београд: Требник.

Поповић, Павле (1909). *Преглед српске књижевности*. Београд : Штампано у новој штампарији "Давидовић".

Поповић, Павле (1927). *Преглед српске књижевности. Стара књижевност, народна књижевност, дубровачка књижевност*. 8. изд. Београд: Геца Кон.

Поповић, Павле (1932). *Новији радови о нашој народној поезији*. У: *Мисао*, Књ. 40, св. 5–6, Београд, стр. 225–236.

Поповић, Ранко; Милићевић, Давор; Никитовић, Зорица; Шмуља, Саша; Делић, Јован (2013). *Ризничари и памтителји: православна духовност српске књижевности XX вијека*, Бања Лука: Филолошки факултет: Арт принт.

Programi i metodska uputstva za radu srednjim školama (1936). Beograd, Štampa državne štamparije.

Продановић, Јаша М. (1913). *Преглед књига и стручних листова. М. Ивковић: Српска Читанка I, 1912; Др. В. Јовановић и М. Ивковић: Српска читанка II, III, IV, 1913 – Београд...* У: *Наставник: лист професорског друштва*, књ. 24, св. 9–12, Београд, стр. 427–440.

Продановић, Јаша М. (1924). *Драг. Костић; Читанка српског или хрватског језика и књижевности. За I раз. средњих школа. Време, Београд, 1924*. У: Гласник професорског друштва. Год. 4, књ. 5, св. 8, уредник Миливој Павловић, Београд, стр. 469–471.

Prodanović, Jaša M. (1899). *Dečja lektira*. У: *Učitelj: pedagoško-književni list*, sv. 4, god. XIX, Beograd, str. 177–187; sv. 5, str. 257–266; sv. 6, str. 337–350.

Продановић, Јаша М. (1932). *Наша народна књижевност*, Српска књижевна задруга, Београд.

Продановић, Јаша М. (1925). *Женске народне песме : антологија*. (Школски писци; 1–3), Београд: Г. Кон.

Продановић, Јаша М. (1925). *Антологија женске народне поезије. (Поводом једне оцене)*. У: *Српски књижевни гласник. Нова серија*, књ. XV, бр. 1, 1. мај 1925, стр. 66–70.

Продановић, Јаша М. (1938). *Антологија народне поезије*. Београд: Г. Кон.

Продановић, Јаша М. (1940). *Наше народне приповетке и питалице*. У: *Летопис Матице српске*, 353, св. 3–4, стр. 171–183.

Продановић, Јаша М. (1941). *Наше народне пословице и загонетке*. У: *Годишњак Матице српске*, Нови Сад, стр. 28–42.

Продановић, Јаша М. (1951). *Антологија народних приповедака и осталих прозних умотворина*. Београд: Српска књижевна задруга, 1951.

Радикић, Василије (2003). *Змајево песништво за децу*, Нови Сад: Змајеве дечје игре.

Рајковић, Љубиша (2003). *Јаша Продановић као антологичар*. У: *Јаша Продановић – живот и дело : зборник радова са Округлог стола одржаног у Пироту 28. децембра 2000.*, Ниш, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу и Студ. група за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу, стр. 109–117.

Савковић, Милош (1932). *Књижевни преглед: Наша народна књижевност. Од Јаше Продановића*. У: *Мисао*, Књ. 39, св. 1–4, Београд, стр. 182–188.

Самарција, Снежана (1997). *Поетика усмених прозних облика*, Београд: Народна књига – Алфа.

Самарција, Снежана (2004). Приповетке „на међи“ у Вуковој збирци: (поводом 150 година од објављивања Вукових *Српских народних приповедака*). *Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 33/2. Београд: Међународни славистички центар. 57–62.

Самарција, Снежана (2011). *Облици усмене прозе*, Београд: Службени гласник.

Скерлић, Јован (1967). *Историја нове српске књижевности*, Београд: Просвета.

Српска народна књижевност (2001). Приредила Марија Клеут. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

СНПри – Стефановић-Карацић, Вук (1928). *Српске народне приповетке*. 2. држ. изд. [За штампу спремио М. М. Башић]. Београд: Државна штампарија Краљевине СХС.

Стефановић-Караџић, Вук (1969). *Српски рјечник 1818*. Дела Вука Караџића. [Приредио] Павле Ивић, Београд: Просвета.

Стефановић-Караџић, Вук (1975). *Српске народне пјесме I*. Сабрана дела Вука Караџића, приредио Владан Неђић, Београд: Просвета.

Стефановић-Караџић, Вук (1986). *Српске народне пјесме. Књига четврта (1862)*. Сабрана дела Вука Караџића, књ. 7, приредио Љубомир Зуковић, Београд: Просвета.

Стајић, Васа (1925). *Школски писци 1–3, Женске народне песме: антологија*, Јаша М. Продановић, Београд: Геца Кон, 1925. У: *Летопис Матице српске*, Год. 99, књ. 303, св. 3, Нови Сад, стр. 253–256.

Стојановић, Даринка А. (1938). *Антологија народног песништва: са прегледом народног песништва*. Београд: Геца Кон.

Субботић, Јованъ (1847). «Нёке черте изъ повёстнице сербскогъ нѣжества». *Сербскій лётописъ*. Год. 21, част 1 (1847), стр. 91-108.

Субботић, Јованъ (1853). *Цвётник србске словесности. Читанка за вѣше гумназије у Аустрији*. Саставио Дрѣ. Јованъ Субботићъ. [I и II свезакъ], У Бечу: Трошкомъ ц.к. администрације школскихъ књига кодъ св. Анне, 1853.

Тирковић, Сима (1982). *Предговор. Традиције и историја традиција у делу Стојана Новаковића*. У: С. Новаковић, *Историја и традиција*, СКЗ, Београд, 1982.

Чајкановић, Веселин (1925а). *Петнаест српских народних песама*. [уредио Веселин Чајкановић]. [Библиотека] *Из старих ризница*, књ. 1, Београд, Штампарија Д. Грегорића.

Чајкановић, Веселин (1925б). *Српске народне приповетке*. Антологија. Прир. др. Војислав М. Јовановић – издање Г. Кона, Београд. У: *Српски књижевни гласник. Нова серија*, књ. 16, бр. 4, стр. 306–310.

Чајкановић, Веселин (1927). *Српске народне приповетке*. Књ. 1. Београд: Српска краљевска академија, 1927. (*Српски етнографски зборник*; Српска краљевска академија, Треће одељење; књ. 41. Српске народне умотворине; књ. 1).

Цамоња, Срећко (1928). *Поводом једног успелог уџбеника за средње школе*. У: *Гласник професорског друштва*, књ. 8, св. 7, Београд, стр. 445–452.

Шевић, Милан (1912). *Питање о српским читанкама*: прештампано из «Наставника», Нова штампарија «Давидовић», Београд.

Шевић, Милан (2014). *Од Кишијаноша до Змаја*. Приредила Зорица Хаџић, Нови Сад: Међународни центар књижевности за децу Змајеве дечје игре.

ПРИЛОЗИ

Анализирајући изабрану грађу, наилазили смо на интересантне чињенице које нам у новом светлу приказују одређене ауторе и специфичности погледа на образовање. Стога смо сматрали да, иако примарно не припадају нашој проблематици, развој илустрација у читанкама (Прилог бр. 1) и заступљеност Андрићевог дела (Прилог бр. 2) разматраног периода заслужују нашу посебну пажњу.

Код пописа текстова народне књижевности који су ушли у читанке, редослед, жанровска одређења и наслови дати су истоветно онако како су се у њима налазили.

ПРИЛОГ БР. 1 ИЛУСТРАЦИЈЕ ЧИТАНКИ ИЗМЕЂУ ДВА РАТА

Читанка је један од највише коришћених и незаобилазних уџбеника током школовања, и, по савременим дефиницијама, она је првенствено уџбеник који служи за успешније савладавање матерњег језика и књижевности. Међутим, не треба заборавити да је на почетку развоја образовних система у Србији, читанка била, неретко, и једина књига која је долазила у руке недовољно писменом и образованом народу. Током 19. века, судбину, често преведених или неадекватно прилагођених уџбеника, дели и читанка. Од «...ogledala društvenih sistema, vladajućih ideologija, jezične situacije i političko-društvenog položaja naroda» (*Ћитанке, Enciklopedija Jugoslavije*,²⁹³) до бар наизглед савременог уџбеника, читанка прелази мноштво трансформација.

С обзиром на историјске, социјалне и културне промене које настају у Србији од 1914. до 1945. (уз остало, Краљевину Србију смењује Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, па Краљевина Југославија, тече Први и почиње Други светски рат), до битних промена долази и у књижевно културној историји: смењују се књижевни покрети а, у складу с тим, мења се и виђење националне књижевности и однос према вредностима.

²⁹³ *Enciklopedija Jugoslavije*. [Glavni urednik Miroslav Krleža; kolegij za ilustracije centralne redakcije Žarko Domljan ... et al.]. [2. izd.]. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1984.

Најзад, долази и до промена у школском систему, и то на свим нивоима образовања.²⁹⁴ Педагошко-васпитна функција текстова који улазе у читанке није више примарна и једина, и све чешће се аутори позивају да избор текстова врше како би задовољили и естетски критеријум. Тако, напokon, добијамо, поред национално-литерарних, и читанке литерарно-естетског карактера. Међутим, иако концепцијски сличне савременим, тадашње читанке нису увек пратиле савремене ни методичко-дидактичком апаратуром ни графичким дизајном.

Као приређивачи читанки јављају се значајни књижевни, културни прегаоци и педагози тога доба. Поменућемо само неке: Јаша М. Продановић, Миливој Павловић, Војислав М. Јовановић, Младен Лесковац, Милан Шевић, Михаило М. Станојевић, Живојин Н. Стефановић, Крешимир Георгијевић, али и многи други.²⁹⁵

Прву, одабрану читанку, потписује Марцел Колин 1916. године у чилеанском граду Антофагасту. Нашавши се далеко од матице, овај неуморни ентузијаста, са претходним педагошким искуством, одлучује да, уз помоћ пријатеља Милостислава Бартулице, састави нову *прикладну* читанку, која ће одговарати историјском тренутку (пропагирање југословенске идеје), и која ће младима понудити градиво које ће им бити од користи у учењу матерњег језика. Читанка обилује илустрацијама. Углавном су то портрети знаменитих личности (Петар I Карађорђевић, Александар Карађорђевић, Анте Трумбић, Никола Пашић, Анте Тресић Павичић, Иван Мештровић, Никола II (цар Русије), Ф. Мартић, Људевит Гај, Јован Сундечић, Никола I (краљ Црне Горе), војвода Путник, Петар Прерадовић), и илустрације појединих географских локалитета (тргови у Загребу, Спич, стари франкопански град, лука у Котору, Сињ, Дубровник, Задар, велика гимназија у Загребу, завод светог Деметрија у Задру, Љубљана, Црквеница, Оточац). На 70-ак страна заступљен је велики број илустрација које нису увек директно повезане с текстовима уз које стоје. Генерални закључак намеће се сам од себе: главна функција илустрација заступљених у Колиновој читанци јесте да нагласе величину појединаца битних за јачање

²⁹⁴ Само у том периоду забележено је преко 180 читанки.

²⁹⁵ За ову прилику, посветићемо пажњу заступљености и, потенцијалним функцијама илустрација у одабраном корпусу гледано хронолошки. Корпус разматране грађе ограничићемо на издања значајнијих аутора, затим, на читанке са већим бројем поновљених издања (а, тиме и дуже употребе у школи), или по специфичности места излажења (читанка М. Колина, В. Чајкановића).

југословенског јединства код емигрантске деце и да им покажу део локалитета у далекој домовини.²⁹⁶

Читанка коју приређује Веселин Чајкановић, штампана у Бизерти (Тунис) 1918. године, као приручна књига за образовање српских војних инвалида и није садржавала илустрације. Мала и обимом и димензијама, ова књига, иако је насловљена читанка, није то, посматрајући у светлу савремене дефиниције, она је, пре свега, антологија, избор текстова наглашене морално-васпитне функције, сачињен да улије наду у бољу будућност војницима, подсећајући их на основне моралне и породичне вредности и народно искуство. Нема илустрација ни у читанкама Милана Шевића (објављеним у периоду од 1920. до 1923. године), Јаше М. Продановића (1928–1935), Андре Гавриловића (1928). Оне су, у потпуности, усмерене на изучавање књижевности и језика и имају наглашено антологјски карактер. У преосталим читанкама издвајају поједини, условно речено, модели илустровања.

Први модел доноси илустрације изабраних текстова у облику пригодних вињета и цртежа, углавном у директној вези са околним текстом али без веће уметничке вредности и без навођења аутора (међу таквима су читанке за прва два разреда основне школе М. Станојевића и Ж. Стефановића – 1928; 1934 – и читанке за прва четири разреда основних школа Јована М. Поповића²⁹⁷). Други модел комбинује цртеже са литографијама и фотографијама, портретима знаменитих људи, сликама локалитета и историјских догађаја (читанке за трећи и четврти разред основне школе (1933) М. Станојевића и Ж. Стефановић; читанка за трговачке школе М. Павловића, 1925). Трећи модел илустрација, додуше јединствен, јесте онај у читанкама Милоша С. Матовића²⁹⁸ за сва четири разреда

²⁹⁶ И поред велике жеље да се нагласи идеја југословенског јединства приметно је одсуство српских локалитета. Међутим, може се претпоставити да Колин, имајући у виду да се у предговору жали на изостанак одзива на сарадњу, можда, није био у могућности да набави слике из Србије, и да су заступљене фотографије биле његова приватна својина.

²⁹⁷ Овде је потребно нагласити да код Поповића, први пут, срећемо и неколико цртежа у боји, потписаних недовољно читљивим потписом. Додуше, то су цртежи са тематиком годишњих доба који прате поделу грађе у читанкама на истоимене одељке. Немају директну везу са текстовима.

²⁹⁸ Постоји једна специфичности. Наиме, није било необично да се слика југословенског краља нађе на почетку овог уџбеника али Милош Матовића у својој читанци за први разред основне школе ставља слику престолонаследника Петра II Карађорђевића, који тада има само 11 година, и то је једина слика која

основне школе (1933–34), које садрже различити ликовни материјал од цртежа који илуструју текст до репродукција које су дело академског сликара Драг. Стојановића. Илустрације нису у боји.

Новину у илустровању ове врсте уџбеника представља четврти модел. У њему се, по први пут, већ у поднасловима наводи да садрже и уметничке репродукције, што ће касније постати уобичајена пракса. Представници овог модела јесу читанке за сва четири разреда средње школе Миливоја Павловића, настале прво у коауторству са Драгославом Илићем а затим и самостално (1930–1940) и читанке, такође за средње школе, које потписују Крешимир Георгијевић, Младен Лесковац и Бранко Магарашевић (1938). Одлика овог модела јесу репродукције и фотографије уметничких дела (сликарских, вајарских, архитектонских), али и навођење ауторства, својине, а негде, као у читанкама Георгијевића, Лесковца и Магарашевића, и наслов текста уз који се везује илустрација.

Читанке Миливоја Павловића су, у времену појављивања, представљале најкомплетније опремљене уџбенике, са свим компонентама које одликују и већину савремених уџбеника. Поред пажљиво и квалитетно одабраних текстова, пропратне методичке апаратуре, ове читанке доносе и уметничке репродукције које су, сходно каснијој препоруци Министарства²⁹⁹, допринеле информисању ученика, али и потенцијалном формирању њиховог уметничког укуса. Попис илустрација дат је на крају сваког уџбеника, као додатак садржају.

У читанкама Миливоја Павловића, заступљена су дела Ђуре Јакшића, Ивана Мештровића, Стевана Тодоровића, Уроша Предића, Ђ. Јовановића, Димитрија

приказује наследника круне – дечака. Већ на почетку читанке за други разред, Матовић ставља слику краља Александра I.

²⁹⁹ «Pravi zadatak umetničkog obrazovanja sastoji se u uvođenju u umetnički život, u osposobljavanju za posmatranje i shvatanje umetnosti. Da bi se taj zadatak postigao pomoći će, pored veština koje se u školi neguju, i drugi predmeti (maternji i strani jezici i istorija). Zato bi korisno bilo da se i udžbenici ilustruju lepim umetničkim slikama, koje imaju da služe ne samo naučnoj svrsi, nego i razvijanju i oplemenjavanju ukusa. Isto tako, za najveću je preporuku da u svima učionicama i drugim školskim prostorijama budu izložene umetnički izrađene kopije slikarskih i vajarskih remek-dela, da bi stalno bile pred očima učenika, te da se, na taj način, razvija njihov umetnički ukus i jača ljubav prema umetnosti. Ne smemo zaboraviti da umetnost nije samo lep ukras, nego da je ona jedan od uslova za izgrađivanje više ličnosti i viših životnih shvatanja. Čestim uživanjem u lepom čovek će se uzvisiti do one unutrašnje slobode koja ga osposobljava za najviša i najplemenitija dela». *Programi i methodska uputstva za radu srednjim školama*, Beograd: Štampa državne štamparije, 1936, str. 6.

Аврамовића, Паје Јовановића, И. Црнчица, Риста Вукановића, Живорада Настасијевића, Г. Ранзона, Даниела, Отона Ивековића... ту су и литографије и фотографије старих рукописа, као што је *Мирослављево јеванђеље* или лист из *Винодолског закона*. Портрети писаца су, у већини случајева, дати у мањем формату уз њихова дела, док су само поједини, дати у већем формату преко целе странице. Једина замерка оваквом избору јесте одсуство боја, пошто су све илустрације у црно-белој техници. Претпостављамо да је то била последица жеље да се смање трошкови штампе који би се, свакако, знатно увећали да су фотографије и репродукције приказане у колору.

Читанке Георгијевића, Лесковца и Магарашевића доносе мање уметничких репродукција. Ипак, ни они нису изоставили ремек-дела уметника попут Ивана Мештровића, Ђорђа Мазалића, Душана Кокотовића, Ђорђа Крстића... Такође, уврстили су и факсимиле из *Горског вијенца*, Мажуранићеве *Чете*, Радичевићевог *Гојка*, али и фотографију славног Шаљапина као Дон Кихота. Ипак, стиче се утисак да су у овим читанкама највише места заузеле фотографије географских локалитета и природних лепота Југославије, које су потписане као власништво «Путника». Исте фотографије и репродукције уметничких дела, гледале су деценијама касније многе генерације, по чекаоницама разних институција, оне су биле неизбежна декорација вагона путничких возова и кутија бомбоњера. Великом броју људи ово су били први или, чак, једини сусрети с уметничким делом.

Гледано у целини, у одабраним читанкама посматраног периода, приметна је еволуција и значајан помак у ликовно-техничкој опремљености. Од потпуног одсуства или декорација које су попуњавале празнине, илустрације постају саставни део читанке. Тако временом, улога илустрација у приређивању читанки, али и свих других уџбеника, постаје важна као и избор текстова који у њих улазе.

ПРИЛОГ БР. 2 КЊИЖЕВНО ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА У ЧИТАНКАМА
ИЗМЕЂУ ДВА РАТА: 1918–1945

Од самих почетка његовог литерарног живота, дела Иве Андрића била су предмет интересовања књижевних посленика. Импресиван је велики број монографија, зборника, научних чланака и других радова чије су теме, директно или индиректно везане за живот и рад Иве Андрића. Поменимо, само два капитална дела скорије продукције: књига «Мост и жртва» Јована Делића³⁰⁰ и «Библиографију Иве Андрића: 1911-2011».³⁰¹

Предмет нашег истраживања, скроман по својој природи, наметнуо се, условно речено, сам од себе, пре свега својом релативном «непокривеношћу» у густој мрежи истраживачких приступа Андрићевом делу. У оквиру истраживања о антологијама и изборима народне књижевности за школску употребу у Србији између два светска рата, прегледајући корпус читанки за српске и југословенске школе између два светска рата, срели смо, релативно рано, и име Иве Андрића. Да смо прегледали корпус из неког каснијег интервала ово запажање не би било ни по чему специфично. Међутим, Андрићева појава у читанци из 1924. године била је вишеструко значајна.

Преглед литературе почео је, наравно, са, до сада најобухватнијом *Библиографијом Иве Андрића*. Но, приређивачи ове књиге, истакли су, поред већ уобичајених напомена да «приликом израде *Библиографије...* у грађу нису ушле докторске дисертације, магистарске тезе (осим оних које су касније објављене као монографске публикације), прилози из енциклопедија, лексикона, **прилози из уџбеника за основну и средњу школу** (подвукла М. К.), посебни отисци, кратке новинске вести, аудио-визуелна грађа».³⁰² Ово је било откриће за себе. Значи ли то, онда, имплицитно, да читанке нису *важне*? Нису *битне*?

³⁰⁰ Делић, Јован. *Иво Андрић: мост и жртва*. Нови Сад, Православна реч; Београд, Музеј града Београда, 2011.

³⁰¹ *Библиографија Иве Андрића: (1911-2011)*. Аутори Љиљана Клевернић (координатор), Ката Мирић, Меланија Блашковић, Весна Укропина, Даниела Кермеци, Слађана Субашић, Марија Ваш; главни уредник Миро Вуксановић. Београд, Задужбина Иве Андрића, Српска академија наука и уметности; Нови Сад, Библиотека Матице српске, 2011.

³⁰² *Нав. дело*, стр. 15.

Читанка је дуго, све до данас, била једина лектира, први и једини књижевни избор за знатан део становништва. Ово посебно важи за раније фазе културног развоја, када су се ограничена писменост ширих слојева друштва, као и ограничена доступност књижевних дела, умногоме надокнађивали управо овом врстом штива. Ако знамо васпитно-образовни, културолошки и историјски карактер читанке као приручника, ако знамо да се помоћу ње формира примарни књижевно-естетски укус читавих генерација, али, посредно, и њихови морални ставови, онда, можда, и није сасвим оправдано одсуство овог сегмента при изради *Библиографије*. Писац који «уђе у читанку», постаје, у извесном смислу, писац, из неименоване, али веома важне антологије. Јер читанке то јесу и поред своје утилитарности оне увек откривају и лични афинитет, укус и обавештеност приређивача. Сетимо се само «Цветникџа србске словесности: читанке за више гимназије у Аустрији», из 1853. године, који је саставио Јован Суботић, изједначавајући у наслову антологију и читанку. Од времена када су ушле у школску употребу, читанке пролазе кроз бројне трансформације, условљене, опет, разним друштвено политичким и историјским променама, али и развојем националног школског система. Дуг је пут који су читанке, прешле од морализаторских преко енциклопедијских до национално-литерарних избора³⁰³. На том путу, често су, до данас, васпитно-педагошка мерила односила победу над естетско-вредносним.

Знамо да је избор књижевних дела у читанкама у великој мери подређен тежњама да се осавремене педагошка методологија и наставни програми, али и да кореспондира с културним и друштвеним струјањима. Педагошко-васпитни аспект читанки досад је, углавном, довољно изучен, али су, мање-више, занемарени књижевно-естетски и културолошки аспекти, испитивање књижевних садржаја који у читанке улазе и преко њих се посредују. С обзиром на историјске, социјалне и културне промене које настају у периоду од 1914. до 1945. тада и долази до изразитих промена у броју, садржини и дистрибуцији читанки, па тиме и до промена у презентацији и рецепцији књижевности за школску употребу. Посматрајући корпус одабране грађе, на репрезентативном узорку (читанке које су се користиле на територији Србије одобрене од Главног Просветног савета), уочили смо и врло рану заступљеност дела Иве Андрића.

³⁰³ Види: Колаковић, Медиса. *Народна књижевност у књизи за народ: облици народне књижевности у читанкама за српске основне и средње школе од 1800. до 1914. године*. Нови Сад: Змајеве дечје игре, 2008.

Пре него се посветимо изабраној теми, овде морамо направити још једну дигресију. У Вишеграду, 25. и 26. јуна 1978. године, под окриљем манифестације «Вишеградска стаза», у организацији књижевног часописа *Одјек*, одржан је симпозијум «Андрић у школи».³⁰⁴ У току дводневног скупа прочитано је 30 реферата, чији су аутори, између осталих, били и Зорица Турјачанин, Бранка Брленић-Вујић, Драшко Ређеп, Крунослав Прањић, Разија Лагумџија, Димитрије Машановић, Муниб Маглајлић, Шпиро Матијевић, Саво Пујић, Чедо Радовић, Исо Калач, Угљеша Кисић, Блажо Милићевић, Зоран Глушчевић, Иво Зримшек, Франце Приберник, Љубо Андрић, Сулејман Грозданић, Миле Стојић, Џемалудин Алић, Милица Иванишевић, Владета Вуковић, Нихад Агић... Нажалост, нисмо успели да утврдимо да ли је заиста и остварена намера организатора да приложени радови буду штампани у посебном зборнику. Оно што смо упели да пронађемо на страницама *Одјека* није давало много материјала за нашу тему. Тако је тема скупа, уско-стручно профилисана, радови (бар они објављени у *Одјеку*) знатно су општије конципирани и више су се бавили естетским и значењским аспектима Андрићевог дела него школом као посредником. Најприближнији теми скупа јесте рад Блажа Милићевића *Андрићеви текстови у уџбеницима за основну и средњу школу у социјалистичкој Републици Босни и Херцеговини*.³⁰⁵ Међутим, и у овом раду се говори о *савременим* уџбеницима. Иако, по речима Радована Вучковића, «није било писца у међуратној књижевности Југославије који је више изазивао позорност критике од Андрића».³⁰⁶ Међутим, интересовање за заступљеност његовог дела у школи, у поменутом периоду, некако је изостало. А то је, чини се, тема вредна промишљања.

Прва читанка у којој је заступљен Иво Андрић јесте *Читанка српског или хрватског језика и књижевности за први разред средњих школа* коју је приредио Драгутин

³⁰⁴ Поред културних и друштвено-политичких радника, манифестацији су присуствовали и бројни гости, представници разних секретаријата, новинари, али и представници Задужбине Иве Андрића: Вера Стојић, Милан Ђоковић и Миодраг Перишић. Радним председништвом *Симпозијума* руководио је проф. др Касим Прохић, док су чланови били : Химзо Демир, Милан Ђоковић, Љубо Јандрић, проф. др Разија Лагумџија, Мироласић, проф. др Крунослав Прањић и Анђелко Вулетић.

³⁰⁵ Милићевић, Блажо. *Andrićevi tekstovi u udžbenicima za osnovnu i srednju školu u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini*. Referat na Simpozijumu «Andrić u školi», Višegrad, 25–26. jun 1978. U: *Naša škola*, god. 29, br. 7/8 (1978), str. 437–440.

³⁰⁶ *Библиографија Иве Андрића: (1911–2011)*, стр. 9.

Костић.³⁰⁷ Читанка је штампана 1924. године у Београду. Своју интенцију и мишљење о томе какве треба да буду читанке и која им је сврха, као и образложење своје концепције, Костић даје у *Предговору*. Имајући у виду важност улоге читанке, у укупном образовању и развоју ученика, он наводи да је «средњошколској читанци народног језика задатак, пре свега, да ученицима омили народну књигу, да им васпита књижевни укус, отвори вољу и даде упутства за стварање својих књижица».³⁰⁸ Међутим, свим овим циљевима он надређује један, који сматра најзначајнијим, «то је задатак правилног националног васпитања у духу народног јединства, у вези с верском и покрајинском трпељивошћу», док тек на треће место долази «директно школски, практичан задатак», а то је да одабрани текстови буду погодни за «обраду граматичку, књижевнотеоријску, књижевноисторијску, у вези са поуком о народном животу у садашњости и прошлости». Такво становиште сврстава ову читанку у ред национално-литерарних, али и оних које промовишу и, тада актуелну, идеју југословенства, националне и верске толеранције.

Имајући у виду све наведене циљеве, Костић истиче да се поука не сме наметати већ се мора давати, а најбољи начин за то види у избегавању «научнички, обично сухопарно писаних чланака», и уношењу у читанку народних и уметничких приповедака, јер како каже, «главни циљ овој Читанци јесте поука забавом».³⁰⁹ Интересантно је да је Костић у свој избор штива који ће «васпитавати књижевни укус», унео и део из Андрићевог *Ex ponta*. Ту се види да је Костић, поред личног афинитета према народној књижевности, чији је значајан изучавалац био, имао слуха и за новог, тада широј јавности недовољно познатог ствараоца, који ће у годинама које су следиле добити и светску потврду свог талента. Одељак из *Ex ponta* носи наслов «За Великог рата: како су се мајке и деца борили с глађу, док су се људи борили међу собом». Њему претходи кратка биографска цртица, у којој се наглашава Андрићево страдање и тамновање. Сам одломак садржи потресну слику из ратне свакодневнице. Разговор мајке и детета изазива јаку емотивну реакцију. Фокус се, код Андрића, помера са националног на опште људски план,

³⁰⁷ У моменту изласка из штампе ове читанке, 1924. године, Драгутин Костић се потписује као професор Војне Академије.

³⁰⁸ Kostić, Dragutin, «Predgovor». U: *Čitanka srpskog ili hrvatskog jezika i književnosti: za prvi razred srednjih škola*, Beograd: Vreme, 1924, str. III.

³⁰⁹ *Nav. delo*, str. IV.

на трагедију оних који се у рату не боре. Овом тексту претходи текст Бранислава Нушића о краљу Петру а следи песма «Без домовине» Милутина Бојића. У целом одељку читанке резервисаном за величње борбе за национално уједињење и за подсећања на борбе за ослобођење, цртица Иве Андрића издваја се као лирски, интимни, дубоко потресни глас који подсећа на цену рата. Читанка не садржи методичко-дидактичку апаратуру и због тога не можемо знати да ли је Драгутин Костић управо то сматрао битним при обради овог текста, али чини нам се да је он свесно ставио младог писца тамо где ће истаћи самосвојност и индивидуалност његовог гласа.

Након четири године (1928), Зора Вуловић, професор II Женске гимназије у Београду, уврштава два одломка из дела Иве Андрића. Оба одломка налазе се у читанци за четврти разред средњих школа.³¹⁰ Оба текста делови су Андрићеве приповетке «Рзавски брегови» и налазе се у одељку *Кад жито и грозђе зри*. Први одломак, насловљен «Суша», налази се између песама «Жетеоци» Проке Јовкића и «Христос на путу» Милете Јакшића, док је други одломак – «Рзавски брегови», заузео место између «Успомена» Ксавера Шандора Ђалског и «Заласка сунца» Јована Дучића. Исти је распоред и у другом издању. Тако Андрић, захваљујући Зори Вуловић, бива заступљен у читанци одломком из приповетке која је изашла у оквиру књиге објављене тек четири године раније.³¹¹

Исте године (1928), за читанку IV разреда средњих школа, Јаша М. Продановић, такође бира један одломак из Андрићеве приповетке «Љубав у Касаби». Користећи делове Андрићеве приповетке, Продановић прави сопствени «дескриптивни колаж», који је потпуно деперсонализован. Одломак је насловљен *Жега и суша*. Нема ни трага основној причи, нема помена Рифке, ни Леденика, ни Милана Гласинчанина – остаје само опис жеге и суше. Иако бисмо очекивали да ће Продановић (бар за четврти разред) ученицима понудити пунију информацију о самом делу (податак из које је приповетке одломак узет), он то не чини. Још једном се потврђује да се инструментализацијом и приређивачким интервенцијама остварује васпитна и сазнајна димензија али се, истовремено, ученици

³¹⁰ Вуловић, Зора В. *Читанка: за четврти разред средњих школа*, Београд: Рајковић и Ђуковић, 1928. 2. изд. Београд: Народна просвета, 1932.

³¹¹ Андрић, Иво. *Приповетке [књ. I]*. Београд: Српска књижевна задруга, 1924.

лишавају потпунијих сазнања о врхунским књижевним остварењима. Бар је опис суше дат на највишем приповедачком нивоу.

Следећи је приређујући читанку заступио дело Иве Андрића Милош С. Матовић. Реч је о *Читанци за четврти разред основних школа у Краљевини Југославији* из 1934. године.

Матовић је, такође, одабрао да у одељак насловљен *Из наше прошлости* уврсти део из Андрићеве приповетке «Рзавски брегови». Изабрани одељак пренасловљен је «Рат» а у појашњењу, на крају текста, наводи се да «овај чланак описује ратно доба у Босни».³¹² Текст, у ствари, описује повратак војника након извојеване победе. Наглашавање да је реч о Босни, вероватно је имало за циљ да успостави равнотежу између изабраних текстова, пошто Андрићевом одломку претходи текст «На Крфу» Фери Пизанија, а следи песма «Братско коло» Симона Грегорчича. Као и у раније поменути читанкама (Костић, Вуловић), и овде изостаје методичко-дидактичка апаратура, али је ипак, поред функционализације задате насловом одељка, очигледно да је овај одломак имао естетску функцију, односно, да је изабран и због лепоте приповедања.

У приређивачком смислу, читанке Миливоја Павловића доносе значајне иновације. Његове читанке омогућују нови приступ обради градива у настави књижевности и српског језика. За разлику од читанки из претходног периода у којима је акценат стављан на литерарно-естетски критеријум, Павловић прирађивачку концепцију заснива на грађи која ће бити подесна и за методичку обраду наставних јединица и из књижевности и из области граматике и језика.

Павловићева намера била је, пре свега, да читанка буде «добра ручна књига за учење правилног књижевног језика, али у исто време и књига која ће дати најосновнијих појмова потребних за неопходно опште образовање, која ће развијати начин мишљења, и

³¹² Матовић, Милош С. *Читанка: за четврти разред средњих школа у Краљевини Југославији*. Београд: Ј. Целебцић, 1934, стр. 239.

која ће пре свега тога остати ручна књига, пуна корисних савета, за младиће који се одају једном корисном друштвеном позиву.»³¹³

Павловићева тежња да се језик текстова у читанци уједначи узроковала је незнатне измене, ситније, по ауторовим речима, али са крајњим циљем да ученици упознају «правилни књижевни језик». Ипак, ово није доследно спроведено јер су у читанци остале, пре свега, народне песме и неки текстови, написани «јужним наречјем» да би «ученици осетили шта су поједини народни говори» и једна басна на словеначком, како би се добило појма о «другом државном језику». Сам избор текстова прилагођен је будућим трговцима, и да им буде од користи, док су чланци из књижевности, одабрани од «наших најбољих писаца», првенствено као лектира, и као препорука за касније самостално читање.

Текстови су методски конципирани тако да прате развој ученика, а њихов поредак наставни план и програм. Односно, груписани су тако да наставник може комбиновати текстове из књижевности уз граматичко градиво, које је такође прилагођено узрасту и плану. Текстове прати методичко-дидактичка апаратура. Павловић наводи основне податке о ауторима текстова, али су изостављени извори из којих су текстови преузети. Изабрана штива подељена су двоструко. Прво на естетска штива и штива за граматичка вежбања, а потом на четири различито насловљена одељка, намењена различитим узрастима. У оквиру естетских штива Павловић издваја одељак под насловом *Недељно штиво*, као својеврсни предлог за лектиру.

У читанку за други разред Павловић је уврстио одломак из Андрићеве приповетке «Пут Алије Ђерзелеза», односно «Ђерзелез у хану». Одељак у којем се нашао овај текст насловљен је са *Шумови и слике*. Део приповетке који је одабран доиста изванредно осликава Андрићево приповедачко умеће, приближавајући ученицима хан и људе у њему потпуно пластично са јасноћом која ангажује читаочева чула. Препуна звукова, мириса и боја – слика хана коју Андрић даје, а Павловић преноси својим младим читаоцима, задовољава и најистанчаније естетске критеријуме. Са друге стране, пошто у одабраном одломку потпуно изостаје Ђерђелезово присуство, јасно је да је Павловићева идеја при

³¹³ Павловић, Миљивој, *Читанка: за ученике трговачких школа*, Београд: Београдска трговачка омладина, 1925, стр. LV.

одабиру била потпуно у складу са насловом одељка. На крају, Павловић, штуро, али сасвим јасно, хвали Андрића наводећи да је он «врло истакнут међу нашим новим писцима».³¹⁴ Посредно и непосредно Андрићево дело се овде користи и као подстицај за будући естетски и културни развој ученика.

Још једна читанка из овог периода садржала је Андрићево дело. То је *Српскохрватска читанка за четврти разред средњих и њима сличних школа* коју, 1938. године, потписују Крешимир Георгијевић, Младен Лесковац и Бранко Магарашевић.³¹⁵ Ова читанка представља савремен уџбеник, који својим избором, успешно балансира између утилитарних и естетских захтева.

Подужи одломак из Андрићеве приповетке «Мост на Жепи» дозвољава ученицима да осете сву лепоту и умеће Андрићевог приповедања, а, истовремено, осветљава и основну идеју приповетке. Овоме умногоме доприноси дидактичко-методичка апаратура која развија читалачке компетенције ученика.

Одабир овог одломка значајан је, и због његове тематике и симболике. Прича о мосту, о градитељу и везиру, унутрашњим немирима и, пре свега, о односу према уметности – доноси пред ученике низ нових рецепцијских изазова. Аутори ове читанке, као и Павловић, истичу важност и потенцијал Андрићевог стваралаштва, карактеришући га као «једног од првих уметника наше савремене књижевности».³¹⁶

У добу када је нова држава живела у вртлогу политичких и социјалних промена, процвата културних формација, сукоба и суживота старог и новог, дела Иве Андрића издвојила су се својом изузетном вредношћу, постајући и део школског система. То што је шест година после објављивања *Ex ponta* (1918), четири године по објављивању *Nemira* (1920) и исте године објављивања *Приповедака* (1924), Иво Андрић постао «писац из читанке», било је, свакако, један од првих корака његовог укључивања у канон српске

³¹⁴ Павловић, Миливој, *Читанка са граматицом српскохрватског језика: за други разред средњих школа: са уметничким репродукцијама*, 6. прерађено изд., Београд: Г. Кон, 1938, стр. 119.

³¹⁵ Магарашевић, Бранко; Георгијевић, Крешимир; Лесковац, Младен, *Српскохрватска читанка: за IV разред средњих и њима сличних школа*, Београд: Кредитна и припомоћна задруга професорског друштва, 1938.

³¹⁶ *Нав. дело*, стр. 194.

књижевности. То је сигурно допринело да се у годинама које су следиле читаве генерације ученика упознају са врхунским приповедачем, и да он утиче на формирање њиховог књижевног укуса и културног хабитуса.

ПРИЛОГ БР. 3 НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА ЈАШЕ М.
ПРОДАНОВИЋА

Народне песме женске

Први разред

Божјиће песме, нар. песма

Бакон Стеван и два анђела, нар. песма

Кад се укажу сватови, нар. песма

Путовање сунца, нар. песма

Сестра избаља брата, нар. песма

Успаванке, од пет примера два су народна (*Мајка Јову у ружи родила...*), (*Спавај чедо, родила те мајка...*)

Сватови у путу, три примера, нар. песма

Други разред

Вила све зна, нар. песма Богољуб Петрановић

Добра снаха, нар. песма

Јетрвица адамско колена, нар. песма

Кад сватови с девојком буду близу куће, нар. песма

Пјесма дјеверу, нар. песма

Сјајна кошуља, нар. песма

Трећи разред

Али-бега, нар. песма

Природна слобода, нар. песма

Слава крсног имена, нар. песма

Четврти разред

Самоубиство је грех, нар. песма

Ударила киша, нар. песма

Народне песме јуначке

Први разред

Бановић Секула и Јован Косовац, (из Сарајева), нар. песма Богољуб Петрановић

Диоба Јакшића, нар. песма Вук Ст. Караџић

Краљевић Марко и Љутица Богдан, нар. песма Вук Ст. Караџић

Краљевић Марко избавља виле, нар. песма Јеремија Живановић

Краљевић Марко и Алил-ага, нар. песма Вук Ст. Караџић

Марко Краљевић и бег Костадин, нар. песма Вук Ст. Караџић

Марко Краљевић и орао, нар. песма Вук Ст. Караџић

Прво јунаштво, нар. песма Јеремија Живановић

Пропаст царства српскога, нар. песма Вук Ст. Караџић

Смрт мајке Југовића, нар. песма Вук Ст. Караџић

Цар Лазар и царица Милица, нар. песма Вук Ст. Караџић

Други разред

Женидба Душанова, нар. песма Вук Ст. Караџић

Женидба од Задра Тодора, нар. песма Вук Ст. Караџић

Женидба Сењанина Ива, нар. песма Вук Ст. Караџић

Косовка девојка, нар. песма Вук Ст. Караџић

Сан царице Милице, нар. песма Богољуб Петрановић

Смрт војводе Пријезде, нар. песма Вук Ст. Караџић

Стари Вујадин, нар. песма Вук Ст. Караџић

Трећи разред

Бановић Страхиња, нар. песма Вук Ст. Караџић

Женидба Влашића Радула, нар. песма

Женидба краља Мирчете, нар. песма Богољуб Петрановић

Лов на Божић, нар. песма Вук Ст. Караџић

Марко Краљевић на причешћу, нар. песма Јеремија Живановић

Урош и Мрњавчевићи, нар. песма Вук Ст. Караџић

Четврти разред

Женидба бега Љубовића, нар. песма Вук Ст. Караџић

Маргита дјевојка и Рајко војвода, нар. песма Вук Ст. Караџић

Милош у Латинима, нар. песма Вук Ст. Караџић

Почетак буне против дахија, Филип Вишњић

Човјек-паша и Михат чобанин, нар. песма Вук Ст. Караџић

Народне приповетке

Први разред

Биберче, нар. приповетка Вук Ст. Караџић

Бундева – јаје, (из Словеније), нар. хрватска приповетка

Дванаест мрва, нар. приповетка Тихомир Остојић

Златоруни ован, нар. приповетка Вук Ст. Караџић

Коме Бог помаже, нико му наудити не може, нар. приповетка Вук Ст. Караџић

Ко не ради, тај не једе, нар. приповетка

Медвед као пудар, нар. приповетка

Опаклија, нар. приповетка

О змијама, нар. приповетка Матија Ваљавец

Поп и грахана чорба, нар. приповетка Лука Грђић-Бјелокосић

Попа Мића молитва, нар. приповетка Лука Грђић-Бјелокосић

Свети Сава и богати Гаван, нар. приповетка Владимир Ћоровић

Свети Сава и два супарника, нар. приповетка Владимир Ћоровић

Свети сава и пустињак, нар. приповетка Владимир Ћоровић

Свијету се не може угодити, нар. приповетка Вук Ст. Караџић

Седам Влашића, нар. приповетка Тихомир Остојић

Тврдица насео, нар. приповетка Лука Грђић-Бјелокосић

Чудне дечје жеље, нар. приповетка

Еро и кадија, Вук Ст. Караџић

Корњача, Вук Ст. Караџић

Други разред

Вилина гора, нар. приповетка Вук Ст. Караџић

Девојка цара надмудрила, нар. приповетка Вук Ст. Караџић

Добра хвала, нар. приповетка Лука Грђић Бјелокосић

Насрадин-хоџа и његова крава, нар. муслиманска приповетка

Неверан друг, нар. приповетка Тихомир Остојић

Праведна пресуда, нар. приповетка Вук Ст. Караџић

Свети Сава и браћа која се деле, нар. приповетка Владимир Ћоровић

Свети Сава и сиромах сељак, нар. приповетка Владимир Ћоровић

Свети Саво, мачка и река Сава, нар. приповетка Владимир Ћоровић

Сељанин и господар, нар. приповетка Вук Ст. Караџић

Тамни вилает или само тама, Вук Ст. Караџић

Царев син и лабуд-девојка, нар. приповетка Тихомир Остојић

Трећи разред

Како врши наредбу, муслиманска народ. приповетка

Четврти разред

Берићет, муслиманска нар. приповетка

Кажњена лакомост, нар. приповетка

Како се Краљевић Марко јунаштву научио, нар. приповетка Вук Ст. Караџић

Краљ и чобанин, нар. приповетка Вук Ст. Караџић

Народне басне

Први разред

Лоза, срна и ловац, нар. басна Вук Врчевић

Пчелац и медвед, нар. басна Вук Врчевић

Други разред

Два косовца, нар. басна Вук Врчевић

Коњ и магарац, нар. басна Вук Врчевић

Трећи разред

Јунац и обад, нар. басна Вук Врчевић

Славуљ и кукавица, нар. басна Вук Врчевић

Народне Гаталице

Други разред

Ока соли у по литре јестива, нар. гаталице Вук Врчевић

Трећи разред

Оклад около коже, нар. гаталице Вук Врчевић

Четврти разред

Мечио грозђе с главом, нар. гаталице Вук Врчевић

Народне пословице

Први разред

Истина и лаж; поузданост и превара

Пиће и пијанство

Поштење и непоштење

Рад и вредноћа, нерад и леност

Други разред

Доброта, милосрђе

Поштење и непоштење

Рад, вредноћа, нерад, леност

Рђаво друштво

Трећи разред

Другарство и пријатељство

Истрајност и разумност

Мудрост и лудост

Поштење и непоштење

Четврти разред

Сила и злоћа

Слобода и независност

Загонетке и питалице – примери су заступљени само у читанкама за први и други разред

I разред, осам примера Вука Ст. Караџића и једанаест примера загонетка-питалица Стојана Новаковића

II разред, једна загонетка Вука Ст. Караџића; дванаест примера нар. загонетки Стојана Новаковића; једанаест примера питалица Вука Врчевића; три примера загонетки Стојана Новаковића и једна Франа Левстика (наведена као народна).

ПРИЛОГ БР. 4 НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА МИЛАНА
ШЕВИЋА

Поезија (наслов, извор)

Први разред

Три птице, (СНП I, 680)

Сестре без брата, (СНП I, 306)

Највећа је жалост за братом, (СНП I, 304)

Моба, (СНП, I)

Кнежева вечера, (СНП II, 49/III)

Цар Лазар и царица Милица, (СНП II, 44)

Косовски бој, (СНП II, 44)

Косовка девојка, (СНП II, 50)

Мусић Стеван, (СНП II, 46)

Смрт Краљевића Марка, (СНП II, 73)

Први устанак, (СНП I, 684)

Природна слобода, (СНП I, 655)

Ономе који се поноси, (СНП, Вук Стеф. Караџић)

Ко ради тај и има, (СНП I, 682)

Марко Краљевић и соко, (СНП II, 53)

Марко Краљевић и бег Костадин, (СНП II, 59)

Ој човече праведниче, (СНП I, 213)

Смијешно чудо, (СНП I, 712)

Други разред

Љуба богатог Гавана (СНП I, 207)

Браћа и сестре (СНП II, 8)

Смрт мајке Југовића (СНП II, 47)

Свети Саво (СНП II, 22, 23)

Јевросима (СНП II, 33, с. 83–137)

Стара Југовићка, Народне пјесме босанске и херцеговачке (скупио Иван Фрањо Јукић Бањалучанин и Љубомир Херцеговац (Фр. Гр. Мартић)

Високи Стеван, Српске народне пјесме из БиХ, скупио Богољуг Петрановић

Трећи разред

Зидање Скадра (СНП II, 25)

Смрт војводе Каице (СНП II, 80)

Диоба Јакшића (СНП II, 97)

Предраг и Ненад (СНП II, 15)

Ропство Јанковић Стојана (СНП III, 25)

Бакон Стеван и два анђела (СНП II, 3)

Наук девојци (СНП I, 107)

Милица ђевојка (СНП I, 599)

Ага Хасан-ага (СНП I, 713)

Четврти разред

Женидба Милића барјактара (СНП III, 78)

Хасан-агиница (СНП III, 81)

Љуба хајдук-Вукосава (СНП III, 81)

Маргита ђевојка и Рајко војвода (СНП III, 10)

Кнез Иван Кнежевић (СНП IV, 29)

Човјек-паша и Михат чобанин, (СНП III, 62)

Проза

Први разред

Пепељуга, (СНПри, Вук Стеф. Караџић)

Чардак ни на небу ни на земљи, (СНПри, Вук Стеф. Караџић)

Tri brata idi po svijetu, Пуčke приповијетке и пјесме. Sabrao i spisao Мijат Стојановић

Све, све али занат, (СНПри)

Јарац живодерац, (СНПри, Вук Стеф. Караџић)

Šiba vodu nosi, Šala i zbilja. Zbirka narodnih приповиједака. Sabrao Мijат Стојановић

Добра хвала, Стотина шаљивих прича из српског народног живота, Лука Грђић Бјелокосић

Патила, СНПо, Вук Стеф. Караџић

Kakav je svetac Božić, Šala i zbilja. Zbirka narodnih приповиједака. Sabrao Мijат Стојановић

Други разред

Језеро светога Саве, Босанска вила, 1890 год.

Свети Сава и ђаво, (СНПри,)

Црв и лав, Народне басне. Скупио Вук С. Врчевић

Баба и граб, Пуčke приповијетке и пјесме. Sabrao i spisao Мijат Стојановић

Човјек и његов коњ, Босанске народне приповијетке, скупио Збор редовничке омладине босанске у Ђакову

Лисица се осветила вуку (СНПри)

Приправљали ражањ за зеца, Српске народне приповијетке скупио Вук С. Врчевић

Ти ћеш свирати, СНПо, Вук Стеф. Караџић

Трећи разред

Просјаци, Пуčke приповијетке и пјесме. Sabrao i spisao Мijат Стојановић

Права се мука не да сакрити, СНПри,

Пас хоће да гради кућу на неће, Народне басне, скупио Вук С. Врчевић

Ко не чува тај нема, Српске народне приповијетке слијепца Раде Рапајића, побиљежио Манојло Б. Корунаш

Вриједност соли, Народне приповијетке. Изабрао и приредио Стјепан Басаричек

Бекри Мујо, СНПри,

Кућа , камен и креч Народне басне, скупио Вук С. Врчевић

У цара Тројана козје уши, СНПри

Лаж је највећи гријех, Српске народне приповијетке, скупио Вук С. Врчевић

Мрав, Народно благо, скупио Мехмед бег Капетановић Љубушак

Пастир и вук, Јован Стејић, Забава за разум и срце, Будим 1831.

Селјаци и курјак, Српски народни лист за 1841. годину

А зашто сиче на свеца?, СНПо, Вук Стеф. Караџић

Међед, свиња и лисица, СНПри

Крусолук, Šala i zbilja. Zbirka narodnih pripovijedaka. Sabrao Mijat Stojanović

Злогук, Српски ријечник, Вук Стеф. Караџић

Тврдица, Стотина шљивих прича из српског народног живота у Херцег-Босни, Лука Грђић Бјелокосић

Пустиио бих ја њега, али неће он мене, СНПо,

Мрдуља, Српски ријечник, Вук Стеф. Караџић

Куповали лето за зиму, Српске народне приповетке, скупио Вук С. Врчевић

Четврти разред

Бевојка бржа од коња, СНПри

Седам Влашића, Српске народне приповетке, скупио их Ђорђе Којанов Стефановић

Виноградар и мечка, Врањски гласник за 1923. годину.

Зец и жаба, Народно благо, скупио Мехмед бег Капетановић Љубушак

Воћков, Српски народни лист за 1841. годину

Пословице по 10 примера

Први разред

Својта и родбина – из збирака Вука С. Карацића, Мијата Стојановића и Ђорђа Натошевића

Дом и завичај
Пријатељство
Рад и вредноћа
Штедња

} из збирака Вука С. Карацића, Мијата Стојановића

Наука – из збирака Вука С. Карацића, Мијата Стојановића и Ђорђа Натошевића

Добро и зло – из збирака Вука С. Карацића, Мијата Стојановића и Ђорђа Натошевића

Други разред

Бог – из збирака Вука С. Карацића, Ђура Даничића и Мијата Стојановића

Својта и родбина
Дом и завичај
Пријатељство
Милосрђе и љубав
Рад и вредноћа
Послушност
Наука

} из збирки Вука С. Карацића, Ђура Даничића,
Мијата Стојановића и Ђорђа Натошевића

Човек

Трећи разред

Истина и лаж

Поштење

Мир и слога

Стидљивост и скромност

Језик

Наука

} из збирки Вука С. Караџића, Ђура Даничића и Мијата Стојановића

Етнографски и етнолошки списи

Први разред

Молитва у Срба, Живот и обичаји народа српскога. Описао их Вук Стеф. Караџић

Кућа, Живот Срба сељака Милан Ђ. Милићевић

Породица, Србија. Опис земље, народа и државе Владимир Карић

Крсно име, Живот и обичаји народа српскога. Описао их Вук Стеф. Караџић

Моба и прело, Живот и обичаји народа српскога. Описао их Вук Стеф. Караџић

Додоле и прпоруше, Живот и обичаји народа српскога. Описао их Вук Стеф. Караџић

Бадњак, Живот и обичаји народа српскога. Описао их Вук Стеф. Караџић

Полажајник, Живот и обичаји народа српскога. Описао их Вук Стеф. Караџић

Ако Бог да, Српски рјечник. Скупио га и на свијет издао

Други разред

Бог о сваком и о свачем има старање, Живот Срба сељака Милан Ђ. Милићевић

Анђео и ђаво, Живот Срба сељака Милан Ђ. Милићевић

Постање гдјекојих ствари (Стидак; Корњача; Кукавица) Живот и обичаји народа српскога. Описао их Вук Стеф. Карацић

Бус, трн и камен, Лука Грђић-Бјелокосић

Божих у Шумадији, Милорад М. Петровић

Трећи разред

Живот народни у Србији, Владимир Карић

Четврти разред

Усуд, по В. С. Карацићу, М. Ђ. Милићевићу и Мијату Стојановићу

Копање новаца, по В. С. Карацићу, М. Ђ. Милићевићу

Загонетке

Први разред

Вук Стеф. Карацић, Српске народне загонетке (10 примера)

Мијат Стојановић, *Šala i zbilja. Zbirka narodnih priповijedaka.* (5 примера)

Стојан Новаковић, Српске народне загонетке (9 примера)

Други разред

Српске народне загонетке (13 примера) из збирака Вука Стеф. Карацића и Стојана Новаковића

Гаталице – Питалице

Први разред

4 примера – Српске народне питалице. Скупио их Вук С. Врчевић

Два јата голубова

Од колико лубеница оста једна

Вук Врчевић, Народне гаталице

Очеве и синовљеве године

Коза купус и вук

Други разред

4 примера – Српске народне питалице. Скупио их Вук С. Врчевић

Трећи разред

12 примера – Српске народне питалице. Скупио их Вук С. Врчевић

Узречице и поређења

Први разред

Из збирака народних пословица и речи Вука Стеф. Карацића и Мијата Стојановића (77 примера)

Други разред

Без извора наведено 68 примера.

ПРИЛОГ БР. 5 НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА МИЛИВОЈА
ПАВЛОВИЋА

Читанка за трговачке школе

Први део – први разред

Стрпљење [нар. прича]

Тамни вилајет СНПри

Правда и кривда нар. приповетка

Магарац у лављој кожи

Од чега највише умиру људи српске нар. питалице скупио Вук С. Врчевић

Ко мање иште више му се даје СНПри

О раду и вредноћи, српске народне пословице, пет примера

Добро и зло, српске народне пословице, пет примера

Смрт мајке Југовића, срп. нар. песма

Зашто је Херцеговина каменита, Вук Врчевић

У цара Тројана козје уши, СНПри

О здрављу, српске народне пословице, пет примера

Пепељуга, СНПри

Други део – други разред

Човек и друштво, српске народне пословице, пет примера

Добра штедња, нар. прича

Све, све, али занат, нар. прича

О карактеру, српске народне пословице, пет примера

О Марку Краљевићу, Вук Ст. Караџић

Стари Вујадин, срп. нар. песма

Хајдуци, Вук Ст. Караџић

Крсно име, Вук Ст. Караџић

Ко крсно име слави, оном и помаже, срп. нар. песма

Трећи део – трећи разред

Црв и лав, нар. басна

О занату, српске народне пословице, пет примера

Зашто су Срби сиромашни, СНПри

Почетак буне против дахија, срп. нар. песма

Устанак на Цвети, Вук Ст. Караџић

Читанка са граматиком српскохрватског језика за I разред средњих школа (коауторство са Драгославом Илићем)

Јесен

Ђоса и џинови, нар. прича (забележио Ј. Војновић)

Назр-Един-хоџине бисаге

Јарац живодерац, нар. приповетка

Свети Сава, ђаво и вук нар. легенда

Ко мање иште више му се даје СНПри Вук Ст. Караџић

Три птичице, нар. песма

Ptičice ne ó daróve Blokrànjska krésnica, zapisal Ivan Šéšelj

У цара Тројана козје уши нар. приповетка

Свети Сава, Циганин и чобанин

Крсно име, Вук Ст. Караџић

Какво је некад било гостопримство у Срба, Вук Ст. Караџић

Ко крсно име слави њему и помаже, СНП

Сијао просо нар. прича (Чајниче, Босна)

Зима

Смрт мајке Југовића СНП

Прича о стварању света нар. прича

Марко Краљевић и бег Костадин нар. песма

Пролеће

Магарац у лављој кожи нар. басна

Зла жена: стрижено-кошено нар. приповетка

Сврака и људски табан нар. прича

У кући на селу Вук Ст. Караџић

Циганин и млеко, нар. приповетка

Марко Краљевић, Вук Ст. Карацић

Урош и Мрђавчевићи нар. песма

Запалио кућу да изгоре миши

Зашто камен не расте

Медвед, свиња и лисица нар. прича

Пустио бих ја њега али неће он мене

Тамни вилајет

Лето

Невјеран друг СНПри

Мора нар. веровање

Дванаест мрва нар. приповетка

Сељани купују памет нар. прича из Боке Которске

Илиндан, Вук Ст. Карацић

Читанка са граматиком српскохрватског језика за II разред средњих школа

Како је лија долијала, нар. приповетка

Милош у Латинима, нар. песма

Усуд, нар. приповетка

Милош Војиновић (Одломак из песме *Душанова женидба*), нар. песма

Косовска вечера, нар. песма

Марко Краљевић и Ђерђелес нар. прип. забележио Новица Шаулић

Полазак на Косово, нар. песма

Пропаст царства српскога, нар. песма

Где је најлепше, шаљива нар. прича

Свети Сава и слијенац Забележио у Прењу у Херцеговини Спасоје Ђурић и објавио у *Босанској вили* 1907. год. стр. 87

Дивљан, нар. приповетка

Свети Сава на конаку, нар. легенда В. Ћоровић

Не продаје планину, пошалица

Поговор и одговор Врчевић?, пошалица

Бројеви у народном веровању

Куповали љето за зиму шаљива нар. прип.

На Косову, нар. песма

Рад је највеће благо, басна

Насајрадинова варала, шаљива нар. прича

Дјевојка и кнез Јова народна прип. забележио Новица Шаулић

Права се мука не да сакрити нар. приповетка

Златоруни ован, нар. приповетка

Високи Стефан, легенда

Месојеђе и Бијела недјеља, Вук Ст. Караџић

Путовање сунца, нар. песма

Сунце дјевојци не може ништа, нар. песма

Косовка дјевојка, нар. песма

Биберче нар. приповетка

Орао и лисица, басна

Корњача, легенда

Читанка са граматицом српскохрватског језика за III разред средњих школа

Први део – Одважност и храброст; хајдуци и ускоци; истрајност

Народно веровање, о олуји и грмљавини

Вједогоња, по нар. веровању

Хајдуци, Вук Ст. Карацић

Раиша Новак оде у хајдуке, нар. песма

Робље, Вук Ст. Карацић

Зашто сиче на свеца, по нар. пошалици

Слепи и хроми, источњачка прича

Јунаштво старине Новака, нар. песма

Кућа, камен и креч, нар. басна ???

Одијело Црногораца, Вук Ст. Карацић

Други део – Рад; земљорадник; ленствовање; тврдичење; истрајност

Еро с онога свијета, нар. прича, забележио Вук Ст. Карацић

Халка, Вук Ст. Карацић

Стари Вујадин, нар. песма

О раду, пословице десет примера

Трећи део – Душа ; срце; пожртвовање; доброта; истина; правичност

Добро и зло, пословице десет примера

Праведна дела (Ој човече праведниче), нар. песма

Сватови у путу, нар. песма

Кукавица, Вук Ст. Караџић

Билбил и девојка (из *Дебра*), нар. песма

Песма додолска, нар. песма

Пословице и мисли, десет примера

Црв и лав, басна

Диоба Јакшића, нар. песма

Четврти део – Узвишеност – Дивљење; вера; природа и свемир; бог

Добра штедња, нар. прича

Пословице и изреке, осам примера

Читанка са граматиком српскохрватског језика за IV разред средњих школа

Први део – Човек у друштву; пријатељство; дружељубље; село; борба за ослобођење и устанци

За што је Херцеговина каменита, Вук Врчевић

Сватови, Вук Ст. Караџић

Устанак Срба на дахије, Вук Ст. Караџић

Почетак буне против дахиј (одломак), нар. песма

Курјак и ждрал, басна

Бој на Мишару, нар. песма

Устанак на Цвети, Вук Ст. Караџић

Други део – Породица; мати; отац; браћа и сестре

Браћа Недићи, нар. песма

Предраг и Ненад, нар. песма

Сестра избавља брата, нар. песма

Највећа је жалост за братом, нар. песма

Трећи део – Отаџбина и народ; борба за слободу; устанци; ратови; југословенство

Крепао котао, нар. прича

Четврти део – Васпитање себе; слобода; човечанство; цивилизација

Вук и лисица, басна

Враћање дуга и давање на зајам, прича

Зећ и корњача, басна

Стрљење, нар. Прича

*ПРИЛОГ БР. 6 НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА МИХ. М.
СТАНОЈЕВИЋА И ЖИВ. Н. СТЕФАНОВИЋА*

Читанчица за I разред основних школа (9. изд), Београд, 1933.

Љубичица, нар. песма

Лисица и јеж, нар. басна

Божих; *две народне песме*, нар. песме

Девојчица и пуж, нар. поскочица

Народне загонетке, три примера

Звали магарца на свадбу, нар. басна

Народне загонетке, четири примера

Народне пословице, четири примера

Миши Обилић, нар. прича

Сестра и брат, нар. песма

Народне питалице, четири примера

Краљевић Марко моли се Богу, нар. прича

Народна бројаница

Медвед и дрен, нар. прича

Коњ и оса, басна

Читанка за II разред основних школа (2. изд.), 1928.

I Вера и обичаји

Божих, нар. песма

Богојављење, Вук Ст. Караџић

Како је постала кукавица, нар. прича

III Дом

Браћа и сестра, нар. песма

IV Село и град

Сељак, нар. прича

VI Дечје игре

Ој, јаворе!, нар. песма

VII Народне умотворине

A. Народне приповетке

Ленивац и свети Никола, нар. прича

Два јата голубова, из збирке нар. приповедака Вука Врчевића

Јарац живодерац, нар. гатка, из збирке нар. приповедака Вука Стеф. Караџића

Међед, свиња и лисица, из књиге *Српске народне приповијетке и загонетке* Вука Ст. Караџића

Циганка куди свога коња, шаљива нар. прича

Б. Народне песме

Маркова снага

Косовски јунаци

Женидба врапца Подунавца

Бог, сунце и сиротиња, из *Смиља* за 1913. год.

Сестре без брата

Садила сам босиљак

Народне пословице; први снопих, четири примера, из збирке нар. пословица Вука Стеф. Караџића

Народне загонетке; први снопих, четири примера

Народне загонетке; други снопих, осам примера

VIII Поука и забава

А. Поука

Лав и зец, Из *Народних басана* Вука Врчевића

Два мајмуна, Из *Народних басана* Вука Врчевића

Слобода, нар. песма

Народне пословице; други снопих, из збирке Вука Ст. Караџића

Б. Забава

Како је постала корњача; прича из Срема, Вука Ст. Караџић

Пипац-врабац, нар. песма

Читанка за II разред основних школа (9. попр. изд.), 1934.

I Вера и обичаји

Божих, нар. песма

Обичаји на Ђурђевдан, Вук Ст. Карацић

III Дом

Браћа и сестра, нар. песма

IV Село и град

Сељак, нар. прича

VI Народне умотворине

A. Народне приповетке

Ленивац и свети Никола, нар. прича

Међед, свиња и лисица, из књиге *Српске народне приповијетке и загонетке* Вука Ст. Карацића

Како је Краљевић Марко добио снагу, нар. прича из *Народних новина* за 1907.год.

У цара Тројана козје уши, из збирке народних приповедака Грује Механџића

Добро је: биће соли!

Молио оца да му купи памет, шаљива нар. прича

B. Народне песме

Маркова снага

Косовски јунаци

Женидба врапца Подунавца

Сестре без брата

Садила сам босиљак

Народне пословице; први снопих, четири примера, из збирке нар. пословица Вука Стеф. Карацића

Народне загонетке; први снопих, четири примера

Народне загонетке; други снопих, осам примера

VIII Поука и забава

A. Поука

Лав и зец, Из Народних басана Вука Врчевића

Два мајмуна, Из Народних басана Вука Врчевића

Народне пословице; други снопих, из збирке Вука Ст. Карацића

Б. Забава

Како је постала корњача; прича из Срема, Вука Ст. Карацић

Пипац-врабац, нар. песма

Читанка за III разред основних школа (10. изд.), 1934.

I Наша вера

Народна молитва, из *Српског рјечника* Вука Стеф. Караџића

III Завичај и отаџбина

Краљевић Марко, Вук Ст. Караџић

IV Народни обичаји

Бадњак, из *Српског рјечника* Вука Стеф. Караџића

V Народне умотворине

A. Народне песме

Сиротна мајка, нар. песма

Предраг и Ненад, нар. песма

Марко Краљевић и бег Костадин, нар. песма

Марко Краљевић и соко, нар. песма

Риба и дјевојка, нар. песма

B. Народне приповетке (озбиљне и шаљиве)

Два брата, нар. приповетка

Седам прUTOва, нар. прича

Правда и кривда, нар. приповетка

Све, све, али занат, нар. приповетка

B. Народне пословице и изреке

а) *Рад и вредноћа*, пет примера

б) *О штедњи*, пет примера

Г. Народне питалице

Питалице, четири примера, скупио их у Херцеговини Вук Врчевић

Д. Народне загонетке – 16 примера

Читанка за IV разред основних школа (8. изд.), 1933.

I Вера и обичаји

Моба, Вук Стеф. Караџић

II Школа и дом

Благо брату који сестру има, нар. песма

III Народ и отаџбина

Бока Которска, Вук Ст. Караџић

IV Из народне прошлости

Милош Обилић, Вук Ст. Караџић

Устанак на Цвети, Вук Ст. Караџић

V Народне умотворине

A. Народне приповетке (озбиљне и шаљиве)

Права се мука не да сакрити, из збирке Вука Стеф. Караџића

Праведна пресуда, из збирке срп. нар. приповедака Вука Стеф. Караџића

Невоља

Отац, син и магарац: шаљива народна приповетка, скупио Вук Стеф. Караџић

Цар и врач: шаљива народна прича

Б. Народне песме

Цар Лазар и царица Милица

Смрт мајке Југовића

Смрт Марка Краљевића, из збирке народних песама Вука Стеф. Карацића

Огњена Марија у паклу, из збирке народних песама Вука Стеф. Карацића

Сиротна мајка, из *Антологије* Вој. М. Јовановића

Три птичице

Сватовске песме – Домаћину; Старом свату; Куму

В. Народне пословице и изреке

- а) Дом и родбина – шест примера
- б) Народ и отаџбина – три примера
- в) О човеку – пет примера
- г) Рад и вредноћа – пет примера
- д) Пријатељство – пет примера
- ђ) Честитост – шест примера
- е) Душевни живот – седам примера
- ж) Срећа – четири примера
- з) О добру и злу – два снопића, укупно једанаест примера

Г. Народне питалице

Девет примера, скупио Вук Врчевић

Д. Народне загонетке – десет примера

VI О дужностима и врлинама

Скромност дјевојачка, из збирке народних песама Вука Стеф. Караџића

VII Поука и забава

Волк ин коза, словеначка народна басна

ПРИЛОГ БР. 7 НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА КРЕШИМИРА
ГЕОРГИЈЕВИЋА, МЛАДЕНА ЛЕСКОВЦА И БРАНКА МАГАРАШЕВИЋА

Српскохрватска читанка за I разред средњих и њима сличних школа,
Београд, 1938.

I Лишће пада с дрвећа. У школу, ђаци! Књига вас зове!

Куповао наочаре да зна читати, нар. приповијетка

У цара Тројана козје уши, нар. приповетка

Народн пословице – Дом и завичај, десет примера

Народне загонетке, десет примера

Јарац живодерац, нар. приповијетка

Циганин и просо, нар. приповијетка

Крсно име, Вук Ст. Караџић

II У топлом мајчином крилу и царству зимских прича

Сиротна мајка, нар. песма

Народне пословице – Топлина породичног гнезда, осам примера

Лисица се осветила вуку, нар. приповијетка

Марко Краљевић и вила Равијојла, нар. песма

Како је постала кртица, нар. приповетка

Божихна песма, нар. песма

Марко Краљевић и бег Костадин, нар. песма

Медвјед, свиња и лисица, нар. приповијетка

Бока Которска, Вук Ст. Караџић

Народне пословице – О послушности и раду, једанаест примера

Кнежева вечера, нар. пјесма

Драва, Сава и Соча, нар. приповедка

Народне загонетке, осам примера

Чардак ни на небу ни на земљи, нар. приповијетка

III Озеленели су брегови. У шуму! – У поље!

Насрадин хоџа и Француз, нар. приповијетка

Народне питалице, десет примера, забележио Вук Врчевић

Највећа је жалост за братом, нар. песма

Ђурђевдан, Вук Ст. Караџић

IV Приближује се жетва

Слобода, нар. песма

Шта да чини ко мисли Божји бити, нар. песма

Поштење и непоштење: у народним пословицама и изрекама, девет примера

Све, све, али занат, нар. приповијетка

Јетрвице, адамско колено, нар. песма

Српскохрватска читанка за II разред средњих и њима сличних школа,

Београд, 1938

I Кроз нашу земљу

Краљевић Марко и Љутица Богдан, нар. песма

Како постаје земљотрес, нар. приповетка

Шта бих радио да сам цар?, нар. приповетка

Приправљали ражањ за зеца, нар. приповијетка

Марко Краљевић познаје очињу сабљу, нар. пјесма

Загонетке, од осам примера само четири су народне

Народне пословице (О поштењу, истини и лажима, поузданости и превари), 11 примера

II О нашим људима (старим и новим)

Свети Сава и сиромах сељак, нар. приповетка

Петер Клепец, нар. приповедка

Краљевић Марко и Муса Кесеџија, нар. пјесма

Народне пословице (о разуму, човјеку и друштву), десет примера

Женидба врапца Подунавца, нар. песма

Како сам сакупљао народне песме, Вук Ст. Караџић

Смрт мајке Југовића, нар. песма

Бекри-Мујо, нар. приповијетка

Народне пословице (О пићу и пијаници), дванаест примера

Вилинград, нар. песма

Кава и њезино црнило, нар. приповијетка

Цар Лазар и царица Милица, нар. песма

Краљ Матјаж, нар. приповедка

III Широм света – старог и новог

Сељани и варошани, нар. песма

Дјевојка надмудрила цара, нар. приповијетка

Три путника, нар. приповијетка

Права се мука не да сакрити, нар. приповијетка

Народне пословице (О љубави, милосрђу и доброту), девет примера

Загонетке, од осам примера само три народне

Српскохрватска читанка за III разред средњих и њима сличних школа,

Београд, 1938

II Породица и дом, народ и отаџбина

Предраг и Ненад, нар. песма

Тешко сестри без брата, а брату без сестре, нар. песма

III По стазама далеке прошлости

Дивљан, нар. приповијетка

Женидба Душанова, нар. пјесма

Косовка девојка, нар. песма

IV За истину, част и слободу

О хајдуцима, Вук Ст. Караџић

Урош и Мрњавчевићи, нар. пјесма

Смрт војводе Пријезде, нар. песма

V У природи... на раду...

Бановић Страхиња, нар. пјесма

VI Тешкоће и радости нашега живота

Пред Богом ћемо бити сви једнаки, нар. песма

Поп и парохијани, нар. приповијетка

Српскохрватска читанка за IV разред средњих и њима сличних школа,

Београд, 1938

I О отаџбини, ти си као здравље!

Хасанагиница, нар. пјесма

Ропство Јанковић Стојана, нар. пјесма

Почетак буне против дахија, нар. пјесма

Јабланова моба, нар. песма

II У славу књиге!

Диоба Јакшића, нар. пјесма

Постање народних пјесама, Вук Ст. Карацић

III Плава гробница

Бој на Мишару, нар. пјесма

V Наши људи и наши крајеви

Наши народни обичаји, Тихомир Р. Ђорђевић

Коме је пчела на кати, нар. Приповијетка

ПРИЛОГ БР. 8 НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У ЧИТАНКАМА ЗОРЕ ВУЛОВИЋ

Читанка за први разред средњих школа. 3. изд., Београд: Народна просвета, [1936].

Први део – Српске народне приповетке, пословице, загонетке и басне

Помогао му Бог и крсно име, нар. приповетка

Свети Никола и свечар, нар. приповетка

Права се мука не да сакрити, нар. приповетка

Кава и њезино црнило, нар. приповетка

Ко мање шите више му се даје, нар. приповетка

Слово иже, али сирца ниже, нар. приповетка

Праведна пресуда, нар. приповетка

Све, све али занат, нар. приповетка

Ко није добро свезао, нар. приповетка

Циганин и властелин, нар. приповетка

Бог је човека осудио да пати зарад једног човека, нар. приповетка

Како су постала брда, нар. приповетка *Зашто људи не знају кад ће умрети*, нар. приповетка

*14 примера пословица и 8 загонетки. Унето и неколико басана по Доситеју Обрадовићу и једна басна Драготина Кетеа.

Други део – Марко Краљевић

Маркова снага, нар. песма

Марково стопало, нар. приповетка

Марко Краљевић и вила, нар. песма

Краљевић Марко и Милош Обилић, нар. приповетка

Марков одлазак у Призрен, нар. песма

Маркова ливада, нар. приповетка

Марко и соко, нар. песма

Марков соко, нар. песма

Краљевић Марко и бег Костадин, нар. песма

Марко као краљ, нар. приповетка

Орање Марка Краљевића, нар. песма

Турци у Марка на слави, нар. песма

Маркова побожност, нар. приповетка

Урош и Мрњавчевићи, нар. песма

Смрт Краљевића Марка Краљевића, нар. песма

Марко Краљевић (Срета Ј. Стојковић, проза).

Трећи део – Из Црне Горе и Приморја

Свети Сава благосиља Црногорце, нар. приповетка

Четврти део – Зима

Божјић зове: хоће част у кући, нар. песма

Лов на Божјић (Сењани се у лов подигнули...), нар. песма

Пети део – Пролеће

Три птичице, нар. песма

Бановић Страхиња, нар. песма

Тешко сестри без брата, а брату без сестре, нар. песма

Читанка за други разред средњих школа. Београд: Рајковић и Ћуковић, 1927.

2. изд., Београд: Народна просвета, 1931.

Први део – Свети Сава

Свети Сава (*Свети Саво* нап. М. К.), нар. песма

Свеци на слави, нар. песма

Свети Сава и Синан паша силни, нар. песма

Свети Сава спасава јањце од Турака, нар. песма

Свети Сава и два супарника, нар. приповетка

Свети Сава и браћа која се деле, нар. приповетка

Свети Сава и сељак без среће, нар. приповетка

Свети Сава и ђаци, нар. приповетка

Зашто је јела зелена, нар. приповетка

Свети Сава благосиља Црногорце (поновљено из прве читанке, нап. М. К.), нар. приповетка

Свети Сава, орач и ткаља, нар. приповетка

Свети Сава и нерадна жена, нар. приповетка

Свети Сава, циганин и чобанин, нар. приповетка

Св. Сава, отац и мати с малим дететом, нар. приповетка

Свети Сава и мајка, нар. приповетка

Савина вода, нар. приповетка

Умукли вир, нар. приповетка

Испосница и извор Светог Саве, нар. приповетка

*Наставак текстови о св. Сави од Теодосија и из уметничке књижевности.

Други део – О деци и за децу

Заслужен новец (српска народна приповетка!? очигледно грешка јер је приповетка написана словеначким језиком, нап. М. К.);

2.изд:

Петроније на Браићима, нар. приповетка

Иво Сенковић и ага од Рибника, нар. песма

Пословице 20 примера.

Трећи део – Сlike из живота, природе, села и града;

2. изд: Сlike из разних крајева:

Царска моба, нар. песма

Четврти део – Цар Душан

Зидање Високих Дечана, нар. песма

Женидба Душанова, нар. песма

Смрт Душанова, нар. песма

Читанка за трећи разред средњих школа. Београд: Рајковић и Ђуковић, 1928.

2. изд. Београд: Народна просвета, [1932].

Први део – Косово

Крсно име у двору цара Лазара. Царица Милица подстиче Лазара да зида себи задужбину, нар. песма (Лазарице – Ср. Ј. Стојковића)

Милош Обилић у боју, нар. песма

Милош постаје војвода, нар. песма

Долазак Муратов на Косово, нар. песма

Цар Лазар се саветује с Обилићем шта да чине, нар. песма

Иван Косанчић уходи турску војску, нар. песма

Лазарев убојни поклич, нар. песма

Косовска вечера, нар. песма

Царица Милица моли Цара Лазара да јој остави једног од браће у Крушевцу, нар. песма

Полазак на Косово, нар. песма

Обилић одлази у турски стан с Косанчићем и Топлицом и убија цара Мурата, нар. песма

Гласи с Косова које царици Милици доносе два гаврана и слуга Милутин, нар. песма

Цар Лазар се приволева царству небеском, нар. песма

Косовка девојка, нар. песма

Смрт мајке Југовића, нар. песма.

2. изд. Београд: Народна просвета, [1932].

Зидање Раванице, нар. песма

Порука Муратова (одломак из народне песме *Комади од различнијех Косовскијех пјесама I*, нап. М. К.), нар. песма

Косанчић Иван уходи турску војску, нар. песма

Кнежева вечера, нар. песма

Цар Лазар и царица Милица, нар. песма

Цар Лазар се приволева царству небеском, нар. песма

Косовски бој (песма *Пропаст царства српскога*, нап. М. К.), нар. песма

Три јунака, нар. песма

Мусић Стеван, нар. песма

Косовка девојка, нар. песма

Слуга Милутин, нар. песма

Смрт мајке Југовића, нар. песма.

Употпуњено тематски одговарајућим текстовима уметничке књижевности.

Други део – Из разних крајева; 2. изд. – Из разних времена и крајева

Старина Новак и кнез Богосав, нар. песма.

Трећи део – Карађорђе

Јаничарски зулуми, нар. песма из збирке Ср. Стојковића

Веће београдских дахија, нар. песма

Сеча српских кнезова, нар. песма

Почеци буне на дахије, нар. песма

Избор Карађорђа за вођу, нар. песма

Бој на Мишару, нар. песма

Опсада Београда, нар. песма

Карађорђев завет, нар. песма.

Четврти део – Из старемајкиних прича

Правица ин кривица (стоји да је српска народна приповетка!),

Кујунџија и хитропреља, нар. песма.

2. издање – Стара мајка прича

Звао Бога на славу, нар. приповетка

Правица ин кривица, српска народна приповетка!

Еро и Турчин, нар. приповетка

Кујунџија и хитропреља, нар. приповетка.

Читанка за четврти разред средњих школа. Београд: Рајковић и Ђуковић, 1928.

2. изд. Београд: Народна просвета, 1932.

Први део – Вера и обичаји нашег народа

Бог ником дужан не остаје, нар. песма

Кнез Иван Кнежевић, нар. песма

Како се крсно име служи, нар. песма

Ко крсно име слави, онеме и помаже, нар. песма

Звао Бога на славу, нар. приповетка

Рођење Христово, нар. песма

Три птичице, нар. песма

Пред кућом када игра додола, нар. песма

Кад девојка улази у кућу (запис В. Карацића са лирским додатком),

Човек праведник, нар. песма

Пред Богом смо сви једнаки, нар. песма.

Неколико прозних текстова В. Карацића о веровањима.

Други део – Мајка

Незахвални синови, нар. песма

Пети део – Из нашег живота и историје

Диоба Јакшића, нар. Песма

ПРИЛОГ БР. 9 ФРЕКВЕНЦИЈА ПОЈЕДИНИХ ЕПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА У ЧИТАНКАМА ЗА СРПСКЕ ОСНОВНЕ И СРЕДЊЕ ШКОЛЕ ОД 1800–1914

НАСЛОВ ПЕСМЕ		година када је заступљена у читанкама	Обавезна лектира 317	Често појављивање 318
1.	<i>Свети Саво(а)</i>	1877, 1878, 1884, 1886, 1891, 1894, 1896, 1897, 1900, 1911	+	+
2.	<i>Ко крсно име слави, оном и помаже</i>	1853, 1871, 1872, 1874, 1891, 1901, 1913		
3.	<i>Зидање Раванице</i>	1884, 1898, 1911, 1912		
4.	<i>Урош и Мрњавчевићи</i>	1853, 1872, 1878, 1884, 1891, 1898, 1911, 1912, 1914		+
5.	<i>Царица Милица и Владета војвода</i>	1877, 1887, 1898, 1901, 1911		
6.	<i>Пропаст царства српскога</i>	1878, 1903, 1912, 1913,		+
7.	<i>Цар Лазар и царица Милица</i>	1855, 1878, 1891, 1894, 1907, 1912, 1913	* ³¹⁹	+
8.	<i>Мусић Стеван</i>	1884, 1907, 1912, 1912, 1914		
9.	<i>Диоба Јакишића</i>	1853, 1874, 1893, 1894, 1895, 1898, 1902	+	+
10.	<i>Комади од различнијех косовскијех пјесама</i>	1853, 1855, 1894, 1907, 1912, 1913		+
11.	<i>Смрт мајке Југовића</i>	1871, 1878, 1884, 1898,	+	+

³¹⁷ Према актуелним наставним програмима за старије разреде.

³¹⁸ У актуелним читанкама и изборима.

³¹⁹ Симбол * означава песму која се не налази у Наставном плану као обавезна, али постоји у свакој читанци.

НАСЛОВ ПЕСМЕ		година када је заступљена у читанкама	Обавезна лектира 317	Често појављивање 318
		1911, 1912, 1913		
12.	<i>Марко Краљевић и бег Костадин</i>	1884, 1894, 1897, 1898, 1907		+
13.	<i>Смрт Марка Краљевића</i>	1878, 1907, 1913		
14.	<i>Марко Краљевић и Љутица Богдан</i>	1874, 1907, 1913		
15.	<i>Марко Краљевић познаје очину сабљу</i>	1874, 1903, 1913		+
16.	<i>Косовка дјевојка</i>	1878, 1884, 1894, 1907 1912	*	+
17.	<i>Женидба Милића барјактара</i>	1874, 1893, 1895, 1903	+	+
18.	<i>Бог ником дужан не остаје</i>	1884, 1898		
19.	<i>Ропство Јанковић Стојана</i>	1874, 1893, 1894, 1895, 1902	+	+
20.	<i>Предраг и Ненад</i>	1878, 1893, 1895, 1903, 1913		+
21.	<i>Свети Саво и Хасан-паша</i>	1855, 1878, 1898		
22.	<i>Старина Новак и кнез Богосав</i>	1878, 1894, 1902, 1913		+
23.	<i>Стари Вујадин</i>	1902, 1912, 1913		+
24.	<i>Милош у Латинима</i>	1872, 1897, 1898, 1911		+
25.	<i>Браћа и сестре</i>	1853, 1874, 1892, 1897, 1898		
26.	<i>Женидба Душанова</i>	1895, 1911	+	+

НАСЛОВ ПЕСМЕ		година када је заступљена у читанкама	Обавезна лектира 317	Често појављивање 318
27.	<i>Почетак буне против дахија</i>	1895, 1903	+	+
28.	<i>Марко Краљевић и соко</i>	1898, 1911		+
29.	<i>Маргита девојка и Рајко војвода</i>	1872, 1902		
30.	<i>Смрт Сењанина Иве</i>	1878, 1902		
31.	<i>Марко Краљевић и вила</i>	1894, 1907		+
32.	<i>Огњена Марија у паклу</i>	1870, 1878		
33.	<i>Лов Марков с Турцима</i>	1913		
34.	<i>Орање Марка Краљевића</i>	1912		+
35.	<i>Марко пије уз рамазан вино</i>	1855		
36.	<i>Турци у Марка на слави</i>	1893		
37.	<i>Сењанин Тадија</i>	1874		
38.	<i>Четири ускока</i>	1874		
39.	<i>Смрт војводе Пријезде</i>	1878	*	+
40.	<i>Иво Сенковић и ага од Рибника</i>	1902	+	+
41.	<i>Бој на Мишару</i>	1912	+	+
42.	<i>Обретаније главе кнеза Лазара</i>	1912		
43.	<i>Цар Константин и ђаче самоуче</i>	1898		

ПРИЛОГ БР. 10 ФРЕКВЕНЦИЈА ПОЈЕДИНИХ ЕПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА У
ЧИТАНКАМА ЗА СРПСКЕ ОСНОВНЕ И СРЕДЊЕ ШКОЛЕ ОД 1914–1945

НАСЛОВ ПЕСМЕ	година када је заступљена у читанкама	Обавезна лектира ³²⁰	Често појављивање ³²¹
1. <i>Смрт мајке Југовића</i>	1916, 1922, 1925, 1925, 1928, 1933, 1928, 1928, 1936, 1936, 1938	+	+
2. <i>Комади од различнијех косовскијех пјесама</i>	1922, 1924, 1925, 1928, 1928, 1934, 1936, 1936, 1938		+
3. <i>Косовка дјевојка</i>	1916, 1922, 1928, 1928, 1932, 1936, 1936, 1938	*	+
4. <i>Цар Лазар и царица Милица</i>	1922, 1924, 1928, 1928, 1933, 1936, 1938	*	+
5. <i>Диоба Јакшића</i>	1918, 1922, 1928, 1928, 1936, 1936, 1938	+	+
6. <i>Почетак буне против дахија</i>	1925, 1928, 1929, 1936, 1936, 1938	+	+
7. <i>Стари Вујадин</i>	1918, 1925, 1928, 1932, 1936, 1936	+	+
8. <i>Урош и Мрђавчевићи</i>	1925, 1925, 1928, 1936, 1938		+
9. <i>Свети Саво(а)</i>	1914, 1925, 1927, 1931	+	+
10. <i>Марко Краљевић и бег Костадин</i>	1922, 1925, 1928, 1934		+
11. <i>Пропаст царства српскога</i>	1928, 1928, 1936, 1936		+
12. <i>Бановић Страхиња</i>	1924, 1928, 1936, 1938		+

³²⁰ Према актуелним наставним програмима за старије разреде.

³²¹ У актуелним читанкама и изборима.

НАСЛОВ ПЕСМЕ	година када је заступљена у читанкама	Обавезна лектира ³²⁰	Често појављивање ³²¹
13. <i>Марко Краљевић и соко</i>	1922, 1928, 1934, 1936		+
14. <i>Предраг и Ненад</i>	1922, 1934, 1936, 1938		+
15. <i>Женидба Душанова</i>	1924, 1925, 1932, 1938	+	+
16. <i>Бој на Мишару</i>	1928, 1936, 1936, 1938	+	+
17. <i>Милош у Латинима</i>	1924, 1925, 1929		
18. <i>Мусић Стеван</i>	1922, 1928, 1936		
19. <i>Смрт Марка Краљевића</i>	1922, 1933, 1936		
20. <i>Браћа и сестре</i>	1914, 1925, 1928		
21. <i>Кнез Иван Кнежевић</i>	1923, 1928, 1936		
22. <i>Орађе Марка Краљевића</i>	1924, 1936		+
23. <i>Зидање Раванице</i>	1928, 1936		
24. <i>Марко Краљевић и Љутица Богдан</i>	1928, 1938		
25. <i>Ропство Јанковић Стојана</i>	1922, 1938	+	+
26. <i>Маргита девојка и Рајко војвода</i>	1923, 1929		
27. <i>Иво Сенковић и ага од Рибника</i>	1927, 1931	+	+
28. <i>Човјек-паша и Михат чобанин</i>	1923, 1929		
29. <i>Свети Сава и Синан паша Силни</i>	1927, 1931		
30. <i>Зидање Високих Дечана</i>	1927, 1931		

НАСЛОВ ПЕСМЕ	година када је заступљена у читанкама	Обавезна лектира ³²⁰	Често појављивање ³²¹
31. <i>Смрт Душанова</i>	1927, 1931		
32. <i>Слуга Милутин</i>	1928, 1936		+
33. <i>Марко Краљевић и вила</i>	1936		+
34. <i>Турци у Марка на слави</i>	1936		
35. <i>Ко крсно име слави, оном и помаже</i>	1939		
36. <i>Лов Марков с Турцима</i>	1913		
37. <i>Марко Краљевић познаје очину сабљу</i>	1938		+
38. <i>Марко Краљевић и Муса Кесеџија</i>	1938		+
39. <i>Старина Новак и кнез Богосав</i>	1918		+
40. <i>Женидба Милића барјактара</i>	1923	+	+
41. <i>Смрт војводе Пријезде</i>	1932	*	+
42. <i>Бановић Секула и Јован Косовац</i>	1928		
43. <i>Марко Краљевић избавља виле</i>	1928		
44. <i>Марко Краљевић и Алил ага</i>	1928		
45. <i>Прво јунаштво</i>	1928		
46. <i>Женидба од Задра Тодора</i>	1932		

НАСЛОВ ПЕСМЕ	година када је заступљена у читанкама	Обавезна лектира ³²⁰	Често појављивање ³²¹
47. <i>Женидба Сеђанина Ива</i>	1932		
48. <i>Сан царице Милице</i>	1932		
49. <i>Женидба Влашића Радула</i>	1928		
50. <i>Женидба краља Мирчете</i>	1928		
51. <i>Марко Краљевић на причешћу</i>	1928		
52. <i>Женидба бега Љубовића</i>	1929		
53. <i>Зидање Скадра</i>	1922	*	+
54. <i>Смрт војводе Каице</i>	1922		
55. <i>Ђакон Стеван и два анђела</i>	1922		
56. <i>Хасан-агиница</i>	1923	+	+
57. <i>Љуба хајдук-Вукосава</i>	1923		
58. <i>Старина Новак и дели Радивоје</i>	1936		
59. <i>Са(Ра)шта Новак оде у хајдуке</i>	1936		
60. <i>Бој на Чокештини</i>	1936		+
61. <i>Марко чобанин</i>	1924		
62. <i>Марко Краљевић и вила Равијола</i>	1938		+
63. <i>Марков одлазак у Призрен</i>	1936		

Осим наведених, у савременим читанкама често се појављују још и песме: *Мали Радојица*, *Марко Краљевић укида свадбарину*, *Смрт Омера и Мериме*.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Медиса А. Колаковић рођена је 1973. године у Новом Саду. Школске 1997/98 године уписала Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српску књижевност и језик. Дипломирала новембра 2002. године. Магистарске студије, на истом факултету, уписала 2003. године где је и магистарску тезу, под насловом *Облици народне књижевности у читанкама за српске основне и средње школе од 1800. до 1914. године*, одбранила фебруара 2008. године. За семинарски рад под насловом *Биље у Кодеровим спевовима, традиција и иновација* добила трећу Бранкову награду Матице српске децембра 2001. године. Објављује радове у стручној и научној периодици и учествовала је са рефератима на више стручних и научних скупова у земљи и иностранству. Од 2004. године ради као библиотекарка у Библиотеци Филозофског факултета у Новом Саду. Поред библиотекарства, бави се проучавањем народне и дечје књижевности и књижевном историјом.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ, ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И
ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКОГ РАДА, ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани а Медиса Коларовић

Број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Антологије и избори народне књижевности за школску употребу у Србији од 1914. до 1945. године: књижевно-стихуролошки аспекти

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 12. фебруара 2015.

Медиса Коларовић

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Медуса Коларовић

Број уписа _____

Студијски програм _____

Наслов рада Антологије и избори народне књижевности

Ментор проф. др Јован Зелић

Потписани Медуса Коларовић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

у Београду, 12. фебруара 2015.

Медуса Коларовић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Антологије и избори народне књижевности за школску употребу у Србији од 1914. до 1945.
Књижевно-културолошке дисертације
која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 12. фебруара 2015.

Медислав Марковић